

Мирјана Бојанић Тирковић

ТОПЛИЦА У ДЕЛУ РАДА ДРАИНЦА

Ниш – Прокупље
2021

<https://doi.org/10.46630/trd.2021>

Уредници:

Проф. др Душан Стаменковић
Драган Огњановић

Рецензенти:

Проф. др Горан Максимовић
(Универзитет у Нишу)

Проф. др Часлав Николић
(Универзитет у Крагујевцу)

Др Милица Ћуковић
(Институт за књижевност и уметност, Београд)

Разматрање теме, идеје, односно репрезентације Топлице у делу Рада Драинца започели смо у истоименом огледу.¹ Њиме смо показали да је истраживање Топлице у делу Рада Драинца релевантно не само због чињенице да је овај стваралац рођен у Топлици и да је много допринео развоју књижевности и културе овог краја, већ из разлога што је наведени топос присутан у Драинчевој *речи и слици*; прецизније, Топлица је у дословном значењу хронотопа, те у метафоричкој и симболичкој равни присутна у поезији, прози и ликовном стваралаштву Рада Драинца.² У књижевном контексту, Топлица је заступљена у књижевноуметничком, књижевно-научном, књижевнокритичком, есејистичком и епистоларном сегменту стваралаштва Рада Драинца.

Топос Топлице у стваралаштву овог аутора сагледава се ван традиције регионалног ишчитавања, заступљене у књижевној критици, односно кроз модел симболичког топоса и у релацији са симболиком и рецепцијом боја Драинчеве поезије и прозе (углавном плавом, модром, и зеленом). Тумачење репрезентације Топлице у делима Рада Драинца, показујући одређену семантичку стабилност и континуитет у идејном развоју *Топлице*, може осветлети једно ново лице драинизма као, између осталог, перманентног преиспитивања проблема и вредности и може оцртати контуре његове можда суштински не другачије, али прецизније, топлије и доследније манифестације.

Монографија *Топлица у делу Рада Драинца* структурирана је кроз десет одељака у којима се прати обликовање мотива Топлице и његова симболизација на дијахронијском, синхронијском плану Драинчевог стваралаштва, те кроз укрштаје са поетикама Драинчевих савременика (Милошем Црњанским, Григоријем Божовићем) управо у овом мотиву/топосу/симболу.

1 В. Бојанић Ћирковић 2020: 185–203.

2 В. цртеже „Пут којим увече идем на пошту” (Драинац 1999д: 43) и „Једна улица у Блацу” (1999з: 249).

У корпусу међуратног путописа, значајно место припада Григорију Божовићу и Раду Драинцу. На фону жанрова међуратног путописа, наведени *књижевни* (и не само књижевни) *путници* деле исто тематско-мотивско интересовање: значајан део својих путописа посвећују Топлици, те овај одељак монографије осветљава природу поетичког укрштаја двојице (путо)писаца блиских по тематско-мотивском опредељењу, времену путописања Топлице, уверењима, погледу на друштво, бунтовништву, па чак и по начину уласка у канон наше књижевности (између осталих, афирмацији дела ових писаца допринео је књижевни историчар и приређивач Гојко Тешић). Анализа дискурса Божовићевих и Драинчевих временски блиских путописа о Топлици открива различито „лице” Топлице: док су у средишту Божовићевих путописа појединац, обликован у складу са поетиком Божовићевих приповедака, историја и фактографија, у Драинчевим путописима Топлица постаје симболички топос – колоплет модре и зелене боје, што је пак у сагласју са поетиком појединих авангардних *-изама* и „виђењем” Топлице у Драинчевом опусу. Опредељујући се за различите стилске поступке, ови (путо)писци ипак долазе до суштински идентичних закључака о овој теми. Након свих питања која се тичу поетичких укрштаја на фону путописа о Топлици, у раду се истражују и места евентуалних стварних сусрета ових истих, а различитих *побуњеника*.

Упркос мимоилажењима у погледу одређених функција књижевности и у вези са појединим друштвено-политичким питањима (сетимо се да су *Идеје* Милоша Црњанског, али и сама његова стваралачка и приватна личност били предмет и објекат Драинчевих полемика), књижевноуметнички радови Рада Драинца и Милоша Црњанског показују низ поетичких укрштаја двојице писаца, књижевних путника и заступника персоналних интерпретација експресионизма и то на плану симболизације завичаја и колорисања осета и других импресија и експресија у вези са њим. Видови датих поетичких укрштаја, те њихова разилажења предмет су тумачења у одељку моно-

графије „Модри простори”.

Шести одељак монографије посвећен је обликовању личности и лика Рада Драинца у свеколиком опусу ствараоца Ивана Ивановича који је и својим књижевноуметничким и књижевно-научним радом такође значајно допринео развоју културе Топлице. Предмет одељка „Ивановићев *Драинца*” је анализа стваралачке, друштвене и приватне личности Рада Драинца у есејистичком и књижевноуметничком стваралаштву Ивана Ивановича, са циљем указивања на Драинчеву вишеаспектну заступљеност у делу Ивана Ивановича. Тумачењем начина обликовања Драинчеве личности у делима Ивана Ивановича долази се до закључка о њеном узрастању у фигуру (симбол бунтовника и сувишног писца), кључну у идејној равни Ивановићевог стваралаштва и друштвени феномен перманентног критичког преиспитивања који у делу Ивана Ивановича, управо кроз Драинчев лик, бива деконструисан (превреднован) у своју позитивну крајност. Седми одељак монографије доноси преглед утицаја Драинчевог стваралаштва на потоњу књижевну и културну слику Топлице, и кроз попис значајнијих манифестација, повеља и награда потврђује свеколики значај дела Рада Драинца за афирмацију Топлице у наведеном контексту.

Истраживачки део монографије *Топлица у делу Рада Драинца* заокружен је издвајањем поетских и прозних фрагмената о Топлици у свеколиком стваралаштву Рада Драинца. Имајући у виду одређене одлике поетског израза (емоционалност, фигуративност и др.), определили смо се за издвајање сегмената у којима је експлицитно и недвосмислено заступљена Топлица (родни крај, родни брег, односно завичај као опоненти отаџбини у поетском и прозном систему Рада Драинца).

Ауторка

Ова монографија је резултат истраживања аутора у оквиру пројекта Огранка САНУ у Нишу, „Књижевна прошлост и садашњост на простору југоисточне Србије”, бр. О-19-18, чији је руководилац проф. др Горан Максимовић.

This monograph is the result of the author's research within the project "Literary Past and Present in Southeast Serbia", no. O-19- 18, of the SASA Branch in Niš, whose head is Prof. Dr. Goran Maksimović.

САДРЖАЈ:

I. ТОПЛИЦА КАО ТЕМАТСКИ ОКВИР ДРАИНЧЕВОГ СТВАРАЛАШТВА.....	9
II. ТОПЛИЦА У ПОЕЗИЈИ РАДА ДРАИНЦА.....	11
<i>Модра Топлица.....</i>	13
<i>Кривуља Топлица.....</i>	21
<i>Дах зелене Топлице.....</i>	24
<i>Мотив хлеба у Драинчевој поезији.....</i>	26
III. ТОПЛИЦА У ДРАИНЧЕВОЈ ПРОЗИ.....	39
<i>Исповест из сеоске собе.....</i>	41
<i>Лирске минијатуре „Шпанског зида”.....</i>	42
<i>Драинчево путописање Топлице.....</i>	45
IV. ТОПЛИЦА КАО МЕСТО ПОЕТИЧКОГ УКРШТАЈА ПУТОПИСА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА И РАДА ДРАИНЦА.....	51
<i>Интенције путописаца Топлице.....</i>	54
<i>Форма и стил Божовићевих и Драинчевих путописа о Топлици.....</i>	56
<i>Пут у Топлицу.....</i>	59
<i>Хронотоп и јунаци Божовићевих и Драинчевих путописа о Топлици.....</i>	62
<i>Топлица – земља малог човека епске ширине.....</i>	66
<i>Топлица између старог и новог.....</i>	70
V. МОДРИ ПРОСТОРИ РАДА ДРАИНЦА И МИЛОША ЦРЊАНСКОГ.....	77
<i>Просторне релације модрог у делу Милоша Црњанског и Рада Драинца.....</i>	79

<i>Модри рубови</i>	83
<i>Модри звук</i>	86
<i>Модри смех</i>	87
<i>Метафизичко и сакрално модро</i>	88
<i>Модри завичај</i>	92

VI. ИВАНОВИЋЕВ ДРАИНАЦ.....	97
<i>Раде Драинац – од инспирације до симбола</i>	97
<i>Есејизирани Драинац</i>	103
<i>Романсирани Драинац</i>	114

VII. ТОПЛИЦА ДРАИНЦУ.....	121
<i>Драинчева родна кућа и спомен-соба</i>	123
<i>Поводом пола века „Драинчевих књижевних сусрета”</i>	127
<i>Књижевна награда „Драинац”</i>	132
<i>Књижевно друштво „Раде Драинац”</i>	133
<i>КЦ „Драинац” и Повеља „Драинац”</i>	135
<i>Књижевно дело Рада Драинца: ново читање</i>	136
<i>„Блаце Драинцу”</i>	141

VIII. ДРАИНАЦ О ТОПЛИЦИ.....	145
<i>Топлица у стиховима Рада Драинца</i>	146
<i>Топлица у прози Рада Драинца</i>	172
<i>Драинац о Блацу</i>	175
<i>Драинац о Прокупљу</i>	182
<i>Драинац о Куришумлији</i>	185

IX. БИБЛИОГРАФИЈА.....	191
<i>Извори</i>	191
<i>Цитирана литература</i>	193

X. ИНДЕКС ПОЈМОВА.....	203
<i>Биографија аутора</i>	215

I. ТОПЛИЦА КАО ТЕМАТСКИ ОКВИР ДРАИНЧЕВОГ СТВАРАЛАШТВА

У историји рецепције стваралаштва Рада Драинца, осветљавање Топлице као теме његових дела и формирање система мотива којима се ова тема конкретизује у делима ствараоца о којем говоримо везани су за важне датуме када се, након одређене дистанце, сумира вредност дела овог писца и указује на суштинско и актуелно у погледу обележја његовог стваралачког процеса. Поводом десет година од смрти Рада Драинца Светислав Мандић (1999: 137) записује да је Драинац „био добар песник даха ове земље”, чиме, уз експлицитно позитивно вредновање Драинчеве последње збирке песама, у први план истиче антејску компоненту Драинчеве поезије. Миливоје Марковић истим поводом закључује да је (тематски) Драинац песник завичајне туге, али да, заправо, једино место (под Сунцем) на којем човек може бити срећан и радостан Драинац налази управо у завичају „страшне историје” и „црних дана”; у Топлици. На предавању 28. априла у Блацу поводом двадесет година од Драинчеве смрти, Миодраг Шијаковић такође указује на значајно место збирке *Дах земље* (махом написане у Блацу 1939) у опусу овог ствараоца. У првом предговору збирци *Дах земље*, „А propos”, Драинац даје осврт на свој песнички програм и објашњава потребу да проговори „обликом самих ствари”, „волуменом самих мисли”, „стварно и убедљиво”, а за тему таквог певања бира (или интуитивно налази) Топлицу. Песник *даха земље* „стварношћу” види ток река, зеленило траве, односно земљу. Одређујући поетизацију и белетризацију мотива родне земље као „трагику свог певања”, Драинац потврђује ванрегионално виђење Топлице и сематичку комплексност мотива земље (родне земље, груде) у својој поезији. Овај предговор написан је у Блацу јула 1940. године.

Модри смех Радојка Јовановића је прва песничка

збирка коју публикује стваралац из Топлице, а која је нашла одјек у књижевној критици 20-их година 20. века; Драинчев *Афродитин врт* је прва збирка песама штампана у Прокупљу 1921, иако у свега три примерка. Имајући у виду ове податке, Воја Красић (1999: 521) у панорами Драинчевог дела истиче да је овај стваралац пресудна појава у културној историји Топлице: „Од Драинца почиње све. [...] Било је много празних векова у историји Топлице, било их је још више који су били испуњени само борбом за слободу, за опстанак. Дуго је историја припремала долазак Рада Драинца. Кад је стигао [...] почело је ново да траје...”

У Топлици ће светлост дана угледати последње Драинчево дело, дневнички записи *Црни дани*. Хроничарске и интимне белешке о мрачном делу историје (и душе) Драинац је поверио својој Топлици, закопавајући их у дрвеној качици за кајмак испод огњишта родне куће.³ Ови фрагменти чувају и тајну Драинчеве (1963) непрестане жеље за борбом: „пакао мога живота није уствари ништа друго до тражење везе двеју тачака у простору: друштва и себе.” Драинац се, дакле, собом самим поверио Топлици која му, послужимо се речима Велибора Глигорића из фрагмената његовог сећања на „младића из Блаца”, једина није била крива за глад, болест, беспомоћност у свету.⁴ У међувремену долазака и одлазака из Топлице, урезивања путева, рана и ожиљака у белом свету, Топлица Драинцу остаје рана и неугасива инспирација његових стихова.

³ Уп. са Напоменом Радивоја Пешића, приређивача Драинчевог рукописа *Црни дани* 1963.

⁴ Уп. „Био је дете болесно, које је крв бацало, бивало често у великим грозницама због глади, тешке оскудице, и због тога што се често нашло сасвим само, беспризорно, беспомоћно у животу. И за то му је био крив цео свет, изузев његовог завичаја.” (ове речи Велибора Глигорића наводимо према: Иван Ивановић, *Дринац*, Блаце 2011, стр. 11).

II. ТОПЛИЦА У ПОЕЗИЈИ РАДА ДРАИНАЦА

Топлица је тематски оквир Драинчевог поетског стваралаштва, али за њим не заостаје заступљеност овог мотива у Драинчевим прозним текстовима (краткој књижевноуметничкој прози, путописима и освртима). Од *Модрог смеха* до *Даха земље*, и „успутно” у тренуцима загладаности у детаље који слику Топлице чине раскошном, колоритном и топлим (на путевима које је прелазео као новинар *Самоуправе* и *Правде*, а које је уобличавао у форме путописа и записа, али и на „путевима” ка себи), Драинац пише о Топлици; иако каткад „клишеима симулиране јесењинштине” (Ђорђе Јовановић о *Даху земље*), он то чини „не фалсификујући оног што лежи у њему” (песнички програм *Даха земље*). Међутим, тумачења ове теме Драинчевог стваралаштва најчешће осветљавају мотив завичајне туге⁵ или пак мотив завичајне нити. У том смислу значајно је запажање Стевана Раичковића (1999: 310) да је у Драинчевој поезији заступљена „танка, ружичаста, да не кажемо баш и црвена, завичајна нит. [...] А она је била покидана у поезији наше средине дуги низ година у којима је певао и Драинац.” Црвена боја, не тако често заступљена у Драинчевој поезији као плава и зелена, боја је побуне; у једној песми, интегрисаној у текст „Мегалополис од челика”, Драинац записује да су црвени цветови најлепши цветови побуне.⁶ Црвена боја је и боја ветра јер „путовање ветра подсећа на крв која се пени сутонима” (Драинац 1938: 48).

⁵ В. Марковић, Миливоје, „Океанија поезије”, у: *Критичари о Драинцу*, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за убенике и наставна средства, стр. 293.

⁶ Напомињемо да у Драинчевој поезији постоји недоследност у погледу семантике црвене боје. Црвена је и боја страсне љубави коју Драинац прижељкује читавог живота: „Мучи ме крв. Бескрајно сам жељан једне страсне љубави.” (Раде Драинац, „Мој дневник”, *Осврти*, Скопље, 1938, стр. 54) Међутим, на пољу уметности Драинац уједињује све наизглед дивергентне мотиве; по њему, уметност је крвава, у исти мах бунтовна (друштвено ангажована) и страсна.

Мотиви ветра (покрета, преображаја) и побуне семантички корелирају са бојама и мотивима Топлице: плавом, модром, зеленом, и доприносе чврстине система који тематизује топос и идеју Топлице у Драинчевим делима. Топлицу као важан пол Драинчевог стваралаштва уводи (и на томе се зауставља) Мухарем Первић у оквиру полемике настале поводом предговора Просветином издању Драинчевих песама, публикованом седамнаест година од његове смрти (1960). По Первићу, у предговору овом издању Драинац се не сагледава кроз осцилације присутне у његовој поезији, а један од тих полова Драинчеве поезије јесте завичај (Топлица). Первић (1999: 174) Драинца назива „сетним завичајним шаптачем.”

Насловом часописа *Ток*, инспирисаним Драинчевим књижевним идејама и залагањима за културу Топлице, експлицира се доминантност промене (преображаја) у Драинчевом делу, што семантички корелира са мотивом пута, тражења. Ово обележје је у непосредној вези са темом Топлице у делима Рада Драинца, а рубне Дранчеве збирке (*Модри смех* и *Дах земље*) полови су тог пута. У свом песничком програму „Истина о поезији”, штампаном уз збирку *Дах земље*, Драинац се позива и на Новалисове речи да песник у себи садржи „једну вечност у маломе”. Та вечност у Драинцу је пут (тражење) и место / мисао починка пред пут (Топлица).

Један од доминантних мотива Драинчевих дела о Топлици је пролеће. У Драинчевом животу, пролеће је обележје долазака у Топлицу, али и животних и песничких преображења овог ствараоца: Драинац у Блацу склапа брак са Даринком Даром Хади-Ристић (у Цркви Успења Пресвете Богородице), а у освит пролећа, 16. марта 1922, када је штампана песма „Позориште вечности” у часопису *Мисао*, Радојко Јовановић преображава се у песничко име и „пројекат” Раде Драинац. Исте године, месеца априла, излази прва свеска часописа *Хипнос*, а маја први број интернационалне ревије за културне проблеме, часопис *Ново човечанство*, чији је идејни творац

и покретач Раде Драица.

Драица – песник *буди се* у пролеће: његова прва дела (из ђачког доба) штампана су марта и априла у листу *Наша нада* (Марсеј). Из Париза 1919. године, месеца маја, Радојко Јовановић одлази у родно Трбуње. У Топлици је Драица написао више песама своје прве песничке збирке, роман *Наша љубав* (1929), дневник *Црни дани*. Као новинар, Драица ће и у пролеће 1931. путовати „под јужним небом”, преко Топлице на Косово. Девог априла 1941. године Драица се нашао у родном Блацу тачно у поноћ, али је ипак, у изгужваној униформи, пошао са војском која није имала команду. Овај Драинчев пут кроз Топлицу је Иван Ивановић преточио у драму *Црни дани Раке Драица*, која шире захвата вртлог историјских догађаја (1941–1942) у Топлици. У Ивановићевом драмском тексту Драинчево бунтовништво у поезији непосредно се повезује са бунтовном Топлицом; тачније Драинчев бунт резултат је те аутентичне клице коју у себи носе становници устаничке Топлице.⁷ У више реплика драме Драица понавља да је за бунт, отпор, али да његова снага није у оружју. У овом тексту Топлица је „тачка” (алузија на песму „И ја имам тачку” збирке *Модри смех*) којој се Драица враћао увек када му је било тешко у животу, како би се напојио снагом да настави пут. И други Драинчеви животни путеви сведоче да је мај месец његових долазака у Топлицу. Пролеће је и време завршетака појединих путева Драинчевог живота; тада му умиру отац Недељко (1929) и мајка Руменија (1936).

Модра Топлица

У збирци *Модри смех* о Топлици пише/пева Радојко Јовановић. Плава боја Топлице (топличког неба, реке) у овој песничкој збирци градира у модру боју шума, боју упита-

⁷ Личност и дело Рада Драица у Ивановићевом стваралаштву предмет су анализе у одељку монографије насловљеном „Ивановићев Драица”.

ности било над реком, било дубоко у себи. Модра је песникова жеља, модар је пут. Повезује их побуђеност питања о општим (општечовечанским) темама радости и среће и тражење одговора („смиришта“) у бескрају. У овој збирци назире се бунт, али овде је бунт у самом песнику: певати о радостима завичајног „смиришта“ или модро ћутати, (у)питати себе и свет; да ли пасивно упијати „јужне нектаре“, или окусити нове путеве; да ли утишати песму о бескрају, или је пустити да се ори?

Све песме збирке *Модри смех* Радојко Јовановић је написао од своје 17. до 19. године. Међутим, збирка *Модри смех*, иако посвећена „сваком оном, који пати“ не открива само љубавни јад младог срца. Већ у првој песми („Без наслова“) лирско ја замишљено је пред *дубином неба* и *мириси-ма јужним*. Док око и дух настоје да упију дубину бескраја, њима се непрестано опире вишак – тајна, чар, непознато, а тако замамно песничком духу. Стихови песме „Без наслова“, исписани тик испод поднаслова *Уздаси*, непосредни су излив песничког импулса Радојка Јовановића: песник се не само пита о бездну модрог неба, већ, позван да ушлови у модро бездно, последњим уздахом први пут креће да захвати *модре капи*, односно да одгонета тајне бескраја. Ови стихови су први кораци Драинчевог песничког пута ка модрим дубинама, а начињени су управо под топличким небом, *горде летње вечери цветне*. Ова збирка је причест песника „у ноћима звезда нектарима јужним / без бола и срама“, у заносу „складних музика“ и лица завичајних и првих љубави; причест путника пред одлазак „шумом плавог лишћа“ у коме је крв живот и снага, пред тоњење у „пустош плаве“, у „даљину модру“. Ако се након оваквог тумачења стихова прве песме збирке Радојка Јовановића, *Модри смех*, вратимо иницијалним стиховима збирке (моту), можемо закључити да песник овде пева о патњи – жудњи, прижељкујући тренутак осаме, *болне* и *искрене*, у којој се песник једино може озарити модрим бескрајем. Мотив из наслова прве целине збирке

Модри смех, уздах, може се разумети као уздах снаге (спремности) песника, сакупљене љубавима и складним музикама природе, односно песниковим гледањем преда се, а поглед у модро небо представља песникову спознају позива на пут тражења истине бескраја и дубина осета, боја и трептаја. Спознаја модрог потврда је песникове спремности и зрелости за *пут песме*. У тексту „Мој дневник” Драинац (1938: 52) исписује: „... ако посматрам ствари онакве какве су, не задовољавам се њиховим статичним стањима и тражим њихов дубљи смисао.” *Модро небо* резултат је оваквог песниковог „дешифровања”, односно „тражења аутентичног” у ономе што свој одраз налази у песниковом оку.

Градирање мотива плаве боје преко ведре (стварности, телесне љубави и љубави према природи), до модре боје (боје песникове упитаности пред животом, бескрајем, тајном над собом и у себи) јесте путања песничког програма Радојка Јовановића: путник плавих и ведрих путева даља трагања ка *даљини модрој* препушта новом путнику, Раду Драинцу, који се „родио” баш под овим, топличким небом, трена када је ведре стварност постала *модри бескрај*.⁸ У стиховима песама „Без наслова” и „Тишине ме плаше” *плаве* у Драинчевој поезији постављене су у јасан контраст: наспрам *постоши плаве* стоји *дубина неба (даљина модра)* које је жедно песниково око. И друге визуелне, олфактивне и аудитивне сензације у раним песмама Радојка Јовановића налазе се у опозитној ре-

⁸ У овом одељку боје Драинчеве поезије тумачене су кроз њихову улогу у хронотопу (што је инспирисано студијом *Опаске о бојама* Лудвига Витгенштајна) и у мисаоном систему Драинчеве поезије. Имајући у виду да не постоји наткултурно, универзално значење боје (уп. монографије о историји плаве, зелене и црне боје Мишела Пастура, где се прати историја рецепције ових боја у различитим културама, а у свакој од њих запажа се њихова семантичка модификација), наш приступ бојама Драинчеве поезије сматрамо релевантним. Релација боја Топлице у Драинчевој поезији са поетиком боја у контексту авангардних изама, као комплексан проблем, захтевала би засебан оглед.

лацији: душа нахраћена складним музикама природе, само је наизглед спокојна; та тишина је *блудна* („У мајске вечери”) јер песника позива на тражење „под велом ведре мајске ноћи”.⁹ У сред тишине настале поништавањем складне музике, у селу, на земљи из које је поникао, али над којом више лебди но што усправно хода, песник чује звук виолине. „Негде у сред села / Јеца виолина, па опет тишина” („У мајске вечери”), а песник вођен њеним звуком путује преко *плавих шума, модрим дубинама* неба. Песма „У јунске ноћи” написана је у Блацу 1919, али из перспективе „отиснутог у модро”. Парадоксално (или не?) стихови ове песме наводе нас на закључак да су модре ноћи овде, у песниковом завичају. Модрим трагом, на неким новим обалама, песник је пронашао тмурне вечери које покривају видик. Из тишине села, опијен пролетњим дахом, песник наново постаје путник несмирен и упитан под модрим небом. У песми „Јесен”, написаној „на некој новој обали” (у месту Saint Jean sur Mer, 1917), песникови видици изнова постају тмурни, а руже не миришу; „све покрио, давно, један покров таман”.

У Драинчевој првој песничкој збирци, мотив модрог бескраја може се довести у везу са врелим мислима: у песми „Зимски снови”, такође написаној „на другој обали”, песнички субјекат се мислима, из хладне собе туђег града враћа прошлим тренуцима, стазама и корацима. Тада његове мисли постају *вреле*. Вреле, односно горљиве мисли семантички корелирају са горљивошћу за тајнама модрих дубина неба, на шта је песник подстакнут само под својим, топличким небом, у (не)миру родног села. Модро небо и врела (песничка, тражења) мисао метонимије су Драинчеве Топлице.¹⁰ А Дра-
⁹ Треба нагласити да је тишина Драинчевог села „блудна”, односно подстицајна, стваралачка, трагалачка; на „другој обали” тишина је мртва (уп. са песмом „Јесен у мом селу”, написано у месту Девисе у Француској 1917).
¹⁰ Ове сензације укрштају се и у песми „Први снег”. „Тајанствени звуци / што говоре прошлост, детињство и срећу” звуци су виолине, „блудне” тишине, уздаха путника Драинца, спремног да из Топлице закорачи пут тражења *модре дубине* песме.

инчев стих, настао у Топлици или у мисли о Топлици под модрим дубинама неба, јесте „лак корак” (песма „Зимски снови”), али корак ближе модром, загонетном, тајновитом, песничком.

Други део збирке *Модри смех*, „Из живота”, семантички проширује (и бруси) детаљ модрога у Драинчевој поезији. У песми „Кораци смрти” *вене модре* метафора су жара, звука, а кореспондирају са „плавим врхунцем” кога песник ипак налази у топличком јужњачком сунцу. У песми „Први снег” мотив модрога се повезује са тајанством (тајанственим звуцима); али, и тајанство је, као и *модро*, амбивалентно у Јовановићевој првој збирци. Заправо, тајанство је и у јасном звуку, и у шуму; и у питању, и у смиришту. У овом делу прве песничке збирке, Радојко Јовановић закључује: „и ја имам тачку”, а она је пут. Парадоксално, „смириште” песника је – пут. „Сви животи света у ме живо струје”, записано је у песми „И ја имам тачку”. Струјање, тражење, налажење и наново тражење, песникове су „тачка”; стога она неминовно израста у линије, кривудава, кружне. Радојко Јовановић се стиховима и реченицама отиснуо на путеве, а кривуље је оцртало још његово детиње упитано око које у детаљима природе трага за одговорима: „Прозор [Драинчеве куће, прим. аут.] је гледао на пут. Пут је био жут и засут сенкама младог дрвећа. На то дрвеће птице никад нису слетале. Оне су се покривале чаршавом неба на једној сувој грани. Није чудо што је и мој живот сав у знаку пута, који се никада неће свршити.” (Драинац 1934: 6) Топлица, станица вечитих одлазака и место сталног враћања, у подједнакој мери обележила је и стваралачки пут Рада Драинца. „Свих путева за мене љубав је предубока”, записаће Драинац у песми „Слово жеђи”. Жеђ за путем (физичким и стваралачким) Драинац би увек утолио у Топлици. И један и други Драинчев пут били су кривудава.

У збирци *Модри смех* постоје прве назнаке повезивања мотива из наслова са црвеном бојом, заступљеном у последњој Драинчевој песничкој збирци, *Дах земље*: док

„шуми плаво лишће ове дивне ноћи” и док звезде „над плавом шумом просипљу корале”, „осећа се свуда крв живот и снага” („Ћутање”). Нимало случајно, крв (живот, снага) и спремност, тражење, упитаност повезани су у ћутању – немирном ћутању пред пут, а тик након једног пута. Тачка те модре тишине и песничког несмиришта Рада Драинца је Топлица, станица перманентног напајања снагом за нова песничка тражења.

Стихови настали у Топлици или мишљу о Топлици увезани су мотивом пролећа и модре дубине (насупротив дубини жуте јесени). Мотив јесени је заступљен у стиховима *Модрог смеха* насталим „на далеку”, а детаљи који се са овим мотивом повезују су пустош („душа ми је пушта к’о распукло звоно”, *У дубоку јесен*), мрак, суморни свод, туга. Дубине ка којима подстичу (или од којих одвраћају) јесен, свод и *модрина* дијаметрално су супротне у Драинчевој поезији. Дубина туге под васионом која „нариче тужно” у Драинчевој поезији супституише се дубином бола песничког субјекта загладаног у модру. Бол је неизоставни песников пратилац на путу ка (песничким) висинама; (непесничка) туга извор је незадовољства и тишине кобне по даље стихове. Јесен је у поезији Рада Драинца дубока само тугом, носталгијом и поразом.

Дубина у поезији Радојка Јовановића позитивно конотира и уз мотив речи. Дубока реч, како песник записује у истоименој песми, потврда је песнику да је „нешто од нечега вечног”. Та реч је *модра*, *тражилачка*, изворна, интуитивна; то је реч – шапат, реч – шуштање (жита), дрхтава реч несмиреног. На другој обали, она се поништава у крику нарицања. На „родном брегу” реч узраста у уздах спремности песника да се вине у мисао, сан, стих; у *модру*.

У другом делу збирке *Модри смех*, насловљеном „Из живота”, песник Радојко Јовановић (о)пева повратак песми који се дешава у тачки где једино јасно може чути *песму бола*. „Почетак и крај” из истоимене Јовановићеве песме јесте баш та

тачка ка којој се долази „младим ногама”, „препуним ранама као срце песмом”, где једино може бити „небесно дете” које „прву бола песму чује тако јасно”. Та тачка – станица припреме за поновни одлазак, тачка бола пред мајску зору, насмејаног лица у новом кораку, сублимирана је у топосу Топлице. Топлица је у Јовановићевој поезији тачка завршетка погрешних (или не?) лутања и тачка (на)новог поласка „увис”, у болу ка *јасној* песми са дна модрог бескраја. Песников долазак у знаку је туге и разочараности због неналажења прамца ка дну модре дубине и јасном звуку; одлазак је пак у знаку бола, тачније спремности за бол новог песниковог отиснућа и тражења.

У песми „Кораци смрти”, модра боја се везује за фигуру песника. Лирски субјекат, упркос бројним тугама због повратка на „почетак” песме, себе назива песником *модрих* вена, односно ствараоцем горљивог тражења јасног звука (*чисте* песме). У *модрим* венама песника има жара само у тражењу, у путу, у покрету, у кораку по плавом видику. Највећим проклетством (у истоименој песми „Проклетство”) песник означава *видик који се не плави*, а ову синтагму, након претходног тумачења плаве боје у Драинчевој поезији, можемо схватити као метафору пораженог песника на путу тражења изворног, јасног, вечног; смисла, чистог звука. Али, *поражени* песник је смео за повратак у „Основну Школу Снова” (песма „Буквар”). Сваки песников пут започиње управо са „основног” (родног тла под модрим небом). „Ничег лепшег нема од модрога неба”, али ништа не захтева толики залог бола као тражење модре стазе ка зраку неба, закључиће лирски субјекат песме „Буквар”. Изнова се полази са станице под модрим небом, у даху јужних ветрова.

Анализирајући корпус мотива плаве боје у збирци *Модри смех*, закључујемо да се ова боја, у варијацијама, јавља најмање осамнаест пута, и да, готово без изузетка, значењски корелира са појмовима висине, даљине, дубине, односно са појмом песме која, следећи песничку мисао Радојка Јовано-

вића у првој збирци, треба бити модра (*кап модрих дубина неба*) и јасна (чиста, *комад плавог неба*). Позитивну конотацију плава има у синтагмама *дубина неба, плаве шуме, даљина модра, плави јорговани, плаво лишће, небесно дете, вене модре, плави врхунац, модро небо* и *комад плавог неба*, где означава креативност, бол песничког тражења, упитаност, тајновитост, односно, у најширем смислу, све што песник јесте не по вокацији, већ по рођењу јер Јовановић (Драинац) пева о песнику модрих вена, који у себи носи кап модрих дубина неба. Плави видик у првој збирци Радојка Јовановића каткад постаје тмуран, сив, односно каткад се не плави; њега замрачују свело лишће, тишина и тама у коју песник залута на путу ка модром. У тим тренуцима видик му бистри шум плавог лишћа. Пратећи га, песник се враћа тачки са које изнова треба кренути, у још јачем болу за модрим; тлу под модрим дубинама неба, Топлици.¹¹ Међу критичарима Драинчевог дела који су у бојама његове поезије видели дубину мисли и симболику, можемо издвојити коментар Светислава Мандића (1999: 137): „За уво ненавикнуто на мирно и једнолико шапутање кише, то [Драинчева поезија, прим. аут.] је била разбијена планинска провала облака узнемирена љубичастим звуком грмљавине.” „Љубичаста грмљавина” Драинчеве песничке мисли и стихова започиње управо у *Модром смеху*, на тлу модре Топлице.

Иако формално другачија у односу на потоње песничке збирке Рада Драинца, збирка *Модри смех* је оцртала најмање два важна поетичка елемента укупног стваралаштва овог песника, а то су пут (трагање) и плави (модри) узлет. Мотиви пута и вечитих враћања биће делом конкретизовани и у Драинчевој (односно Јовановићевој) збирци *Афродитин*

¹¹ У овом контексту, важно је запажање Светислава Мандића (1999: 137) у тексту „Десет година од песникове смрти” о мотивима који „спутавају” бескрај у Драинцу: „Ништа не постоји што сапиње човеку крила. Једино можда љубав жене.” И заиста, у *Модром смеху*, наспрам дубине неба стоји мотив љубави према жени који песнички узлет преобраћа у принудни пад.

врт (1921). У песми *Воз одлази*, са поднасловом „пешке за Топлицу”, Јовановић још једном појашњава зашто је овде „небо моје” и са колико *плавог* песник креће на пут.¹²

Кривуља Топлица

Мотив иштења пута ка дну модрих дубина детаљније бива разрађен у збирци *Улис* (1938), која је цела „симболизација трагања за истином која доживљује тријумф у његовом [Улисовом, прим. аут.] повратку на Итаку”.¹³ *Улис* је збирка стихова са песничког пута ван тла модре Топлице. Ови стихови су песникова опсервација пута градом, под „небом пуним блата и хладне воде” („Град и његове живе силе”).¹⁴ Од песничких висина опеваних у *Модром смеху*, у *Улису* остаје само „високо уздигнута глава” песника смелог за још један песнички пут, удаљен од сила своје (родне) земље, парадоксално осветљен фењерима који замрачују („Град и његове живе силе”). Доживљај неба над градом у овој збирци најсликовитије је дат у стиху „Над Европом треба једном дезин-

12 И други Драинчеви савременици и, када је у питању песнички програм, истомишљеници певају амбигвитет светла и тежине пута. У песми „Слово жеђи” Растка Петровића, посвећеној „пријатељима хипнистима”, амбигвитет пута наглашен је детаљем „упрегнутих кола сељачких”. Пут постаје једини смисао живота и једини могући крај; смрт је ништа друго до пут. У тексту „Да ли сам ја заиста умро?” (*Осврти*, 1938), Драинац у сличном значењу есејистички обрађује мотив друма; друм је „одмотана лента живота”. А човек је путник (Раде Драинац, „О животу”, *Осврти*, Скопље, 1938, стр. 29).

13 Раде Драинац, Предговор првом издању, *Улис*, Београд: Библиотека Хипнос, 1938, стр. VII.

14 О мотиву града у Драинчевој поезији опширније в. Јовичић, Александра, „Град је крематориј за невине душе (Слика града у поезији Рада Драинца)”, у: *Блаце Драинцу (тематски зборник)*, прир. Славица Павличевић и Мирјана Бојанић Ћирковић, Блаце: Народна библиотека „Рака Драинац”, стр. 70–77. Међу студијама о ходонимији града издавајемо књигу Татјане Трајковић *Ходонимија града Ниша (семантичко-структурални аспект)*, објављену 2021. године.

фиковати амрел /неба”. „Над човеком усијано небо ћути”, а тишина неба и овде, као и у збирци *Модри смех*, јесте непесничка, неупитна. На исти начин супституисан је и мотив јужног (јужњачког) ветра, позитивног симбола песничког пута Радојка Јовановића у збирци *Модри смех*: пут градом, под блатним небом, обмотан је жутиим ветром, „увертиром једног ораторија / поклопцем над саркофагом Европе” („Жути ветар”). У песми „Опус No 111” изнова пројављује мотив „плавих завеса неба више наших / балканских шума”, а он се, по „правилу” Драинчевог песничког програма тражења дна модрих дубина и јасног звука песме јавља у спрези са мотивом земље „родне и свете”, жедне, бремените, са „стотину ћуди” и „пуне вулканских врења”. Тражећи модру песму у граду, песник Драинац исписује стихове са мотивима механичких црних птица; модра песма изнова остаје изван тла са којег песник пева. У граду, песник стих налази у плавим шумама које се назире у даљини, кроз маглу сивог неба града.¹⁵ Музиком стиха песник види не шкрипу аутомобила на градском асфалту, већ звук орања бразде плодне њиве („Опус No 111”). Модра боја дубина неба у збирци *Улис* прелива се у црну боју земље – мајке:

„Мајка те у бразди плодне њиве рађала
И први пут кад си зенуо, земљом си црном
напунио уста!
Ту црну балканску земљу претворићемо у хлебове поезије!”

15 На основу тумачења нијанса плаве у Драинчевој поезији, можемо закључити да она за лирског субјекта има апотропејску моћ. Историја рецепције плаве боје бележи и њену повезаност са мотивом побуне (Мишел Пастуро налази да је плава боја била омиљена боја за време француске револуције); потом, плава је и „романтична” боја. Као боја река, плава означава непрестани ток, пут, преображај. Тумачење Драинчевих песама потврђује да и у Драинчевом песничком систему плава боја уједињује наведена значења која јој приписује историја културе, односно да је сачувала своју комплексност, док су се наизглед дивергентни мотиви Драинчеве поезије ујединили баш у плавој боји.

(песма „Опус No 111”, написана 1934)

Земља – родна и света, златна и сјајна од жита које шушти, црна – дубока, тајновита и нипошто мрачна у значењу глуха, семантички је корелат мотива неба модре дубине у Драинчевој поезији. Црна земља одраз је модрог неба, односно талог је песникових трагања у модром, а „хлеб поезије”, „смешан” (замешан) у споју бескраја тла и неба, у зраку мрака и тами дубина, јесте не само хлеб причести песника – путника пред свако ново отискивање, већ црни хлеб са црне земље узраста у метафору самог песника. Модрих вена и уста пуних црне земље песник је предодређен за вечите путеве (и вечите повратке); за тражења. У песми „Место коментара” збирке *Улис* појам песника експлицитно се изједначава са појмом путника, а они су, пак, уједињени мотивом револта. Револт се у збирци *Улис* оваплоћује кроз перманентни пут, несмирај и неналажење; међутим, неналажење је прижељкивани циљ песника. Песник је Улис, вечити путник, *тражилац*. Он је фигура процеса, покрета и перманентног преокрета, закључак је стихова – путева *Улиса*. На овај начин се може разумети и стих „И без команде ја познајем задатак наступања” („Место коментара”): песник интуитивно (с)познаје (с)мисао свог делања. И још једном, експлицитно, наведено својство и (с)мисао приписује се песнику, вечном тражиоцу: „Ово није имагинарни Улис који на Итаку жури / но народни певач за којим будућност путује!” („Опус No 111”). Заправо, песник (пут) је укрштај прошлости и будућности, у бескрају тражења. Искра – водила, била то звезда у модром бескрају или фењер на градској улици, зачиње се у трбуху песника, а сваким његовим кораком задобија обличје *буктиње која гори* (песма „Љубавница која се зове катастрофа”). „Плаве вене друмова” које су испресецале Балкан, модре вене песника који корача под „небом пуним магије”, пут модрих висина чворишта су Драинчеве поезије и „брежуљци” су његове песме под топличким модрим небом, са топличке црне земље.

Кључна реч Драинчеве збирке *Улис* је човек¹⁶, а овај појам у Драинчевој поезији има неколико прецизних координата: човек корача, прилази, слободно, јавно будућности, висинама, зраку, дубини. Човек је песник корака и пута; човек је – пут.

У збирци песама *Воз одлази* (са поднасловом: „пешке за Топлицу”), првој коју потписује псеудонимом Раде Драинац, потврђује се да су перманентни одласци (за сада – из Топлице), опит Драинчевог песничког (и личног) програма тражења слободе и истине, односно тражења могућности везе двеју тачака у простору: њега и друштва.

Дах зелене Топлице

„Све се више у мени кристализује једна врло упрошћена поезија,
једноставна као зеленило траве.”
Раде Драинац, *Осврти*

Збирка песама *Дах земље* написана је током Драинчевог двогодишњег боравка у Блацу; завршена је јула 1940. Ако је песникова интенција била да упрости свој песнички израз и проговори обликом самих ствари, волуменом самих мисли, тежином самих осећаја, без других сувишних адјектива, стварно и убедљиво, онда је Топлица у овој збирци природно пробуђена тема.

Један од средишњих мотива *Даха земље* је јесен; међутим, његово право значење у овој збирци треба тражити дубље, под слојевима дескрипција јесени у родном селу. Ова збирка је „дах земље која у песнику дише” (уп. са стихом песме *Балканске ноћи*: „та земља у мени дише”). То више није црна смоница коју би песник загрлио обема рукама, већ мисао о смоници и љубав према њој коју је песник упио у себе и носио у коферу који је мамио својим етикетама, а чији је садржај вешто скривао.

Драинчева дела о Топлици (*Модри смех, Дах земље, роман Наша љубав, путописи*), „друга су виолина” Драинче-
16 Уп. „Човек, прва и последња реч!” („Улис”)

ве поезије/Драинчевог стваралаштва. Мотив виолине заступљен је у песми која носи исти наслов као и збирка *Дах земље*. Јабукове гране цвилеле су к’о виолине; „та ми је музика под језиком заспала”, записује Драинац. Мотиви јабуке и виолине увезани су семантиком: оба представљају амбивалентан спој (песникове) снаге за тражења, повратке („за опите живота”) и откровења; по њему, истина је у тражењу. Јабука и „тишина меке виолине” симболизују песничково помирење са „несмириштем”. То „помирење”, спознаја, најбоље је изражена у стиху песме „Варљиво пролеће”: „у модрој реци шумни дрворед / нагнух главу и ја. Из воде човек, суморан и сед, осмехну се на ме, тужног погледа”. Док је у Драинчевој поезији пролеће модро, јесен је (нимало парадоксално) – зелена. А зелено је „боја” завичајног ветра и песникове „душе ко зелене траве”. Јесен мора бити зелена у Драинчевој поезији. *Модри смех* је збирка песника пред путем; *Дах земље* збирка је песника – повратника. Обе збирке су са пола пута, или боље рећи – на пола пута, али, без обзира на „половичност”, обе су са дела смираја пута.

И много пре *Даха земље*, у раним песмама објављиваним у периоду 1919–1920. године, Драинац ће признати/ (раз)открити да су стихови о Топлици „вернији но он [ја] сам, данас потпуно изобличен.” Песма у којој налазимо овај мото, односно посвету (Соломону) Монију де Булију, „Топлица са мог лица”, настала у освит песничког преображаја, чува аманет оном зрелијем лирском ја како би, након стихова – „бомби на скверу”, могло пронаћи пут до првог, другачијег, а како ће се показати, постојанијег лица Драинчеве поезије.

Мотив хлеба у Драинчевој поезији¹⁷

Пишући о речима као песничким „алаткама”, Херман Хесе (1985: 34) нарочито указује на снагу (али и на песнички опрез у употреби) „старих, правих, израслих, златних, чврстих и пуноважних речи” попут оца, мајке, предака, земље, дрвета, планина, долине јер „svaka od njih ne govori samo našem razumu već i našim čulima, svaka poziva jedan narod na sećanje, predstave i optužbe, svaka znači nešto večno, neophodno, zaboravljeno”; а међу тим „dobrim, značenjski gustim rečima” јесте и реч *хлеб*. Оно што читаоцу, упркос суштинској, интуитивној спознаји лексеме, појма и симбола хлеба остаје непознаница јесте место ове речи у спектру *добрих, старих* речи. Још је комплексније питање да ли све песничке очи, срце и ум бивају уједињени у поимању ове лексеме која собом призива и буди „životne moći duha i tela” (Хесе 1985: 35).¹⁸ У Хесеовој (1985: 35) поетици мотив хлеба је хронотопичан: уз активацију стомака, непца, носа, језика, зуба и руку, „и duši se bude stotine uspomena, pada nam na pamet trpezarijski što u roditeljskoj kući oko koga sede dragi likovi iz detinjstva; otac ili majka seku komade pogače i raspoređuju ih po starosti ili gladi gostiju (prisutnih), u šoljama miriše toplo jutarnje mleko.” У књижевној дијахронији употребе мотива хлеба Хесе нарочито истиче библијски „храњиви” потенцијал његовог значења (може се рећи и потенцијал његовог значења храњивости) и потоња уметничка „мистична” сазвучја.¹⁹ Успевши да на нешто више од две стране свог есеја из 1954. године апстрахује потенцијал

17 Проширена верзија овог поглавља биће публикована у зборнику *Византијско-словенска чтенија 4* (Ниш: Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу, 2021).

18 Аида Канафани-Захар (2004: 317), сагледавајући дијахронију развоја значења хлеба у разним религијама, истиче постојаност значења хлеба као благослова и повезивања.

19 У контексту уметничке поезије, пример доследне сакрализације мотива хлеба широке семантичке амплитуде, али и мистификације овог симбола налазимо у Хелдерлиновом циклусу *Хлеб и вино*.

значања мотива хлеба, Хесе истраживаче усмерава на његов даљи развој у књижевноисторијским епохама, али и на плану индивидуалних поетика стваралаца. То нас враћа на питање: да ли се мотив хлеба у књижевној дијахронији развија (преображава) или семантички продубљује? Ако би се већ о самој речи *хлеб* могла написати читава књига, наведено истраживање је вишеструко комплексније. Антрополошке студије (Јовановић 2010: 97–107) хлеб егзистенцијално, симболички и метафизички везују за четири елемента: земљу (кроз плодове житарица), воду, ватру и ваздух. Поетика експресионистичких писаца мотив хлеба уздиже на пиједестал елемента поезије/поетике/„осећања света”²⁰, хронолошки пети, а значењски неретко примарни.

Имајући у виду поетику Рада Драинца у којој су неретко заступљени експлицитни атеистички ставови, на први поглед може се учинити парадоксалним фреквентност мотива хлеба (између осталог, значајног сакралног симбола) у поезији овог песника. Недељко Јешић (2013: 493) забележио је сећања Драинчевих савременика која Драинчев „програмски” став према сакралном мотиву хлеба потврђују и у његовом стварном односу према вери:

„Милен-Сибa Јовановић, који је у ово време био дечачић, памтио је како је Драинац говорио својим рођацима да није добро што се у свакој кући меси и пече хлеб, него би требало да се више породица удруже и направе заједничку пекару, па да по једна жена на смену меси и пече за све. А када је долазио код његовог оца Аврама 'на чашицу ракије', кад неко у разговору помене Бога, он каже да Бог не постоји. После баба Аница, побожна и сујеверна, преклиње сина да 'оног некршћеника, што је скренуо и узео туђу веру, више не прима у кућу'.”

Мотив хлеба један је од иницијалних мотива Драин-

20 Уп.: у контексту поетике романа *Дан шести* Растка Петровића, А. Матић и Ч. Николић (2019: 37) закључују да „темељно осећање немоћи ухлебљења увек означава и одсуство осећања Бога.”

чеве збирке *Дах земље*. Случајно или не, а свакако симболички, уведен је у наведену збирку песмом „Интермецо”, што га паратекстуално позиционира „на (раз)међи” (природе и културе, сакралног и профаног, Бога и човека); уједно, ово је онтолошки простор *хлеба* у Драинчевој поезији. У овој песми мотив хлеба конотира *постојаном* истином („Само хлебови на свету / Не крију лице иза паравана; / Све друго је – птице у лету / И лишће са грана.”, 319), драинчевски – истином у трагању и тражењу. Хлеб је насушан; иште се као слобода и као сан. Увезујући га (тачније укрштајући га) са мотивом земље, Драинац указује да вертикала мотива хлеба дубоко „земљу оре” (320), чиме се изнова релативизује „станиште” овог (не само песничког) мотива. Ако је „песник Фауст који преображава сваки лик, / Са срцем у ком потоци шуморе”, (320), како гласе стихови једне од Драинчевих програмских песама, онда се и мотив хлеба, без обзира на дијахронију сакралних, културолошких, социолошких или метафизичких значења тешко могао одупрети Драинчевој деконструкцији, песнички интуитивној, и „са срцем”.²¹ Посредно семантичко увезивање мотива хлеба и *хране* у Драинчевој поезији врши се путем мотива поезије: „Приближио се велики дан / Када поезија у психо-физичкој храни света / Преузима улогу калорије” (320). Стављајући тежиште на човекову психичку (психолошку) компоненту, песник Драинац позива умни део бића да хлебом – поезијом васкрсне све неуморне и неумољиве трагаче (Фаусте) за истинским онтолошким простором поезије. Песма (слик) пробија и саму границу – песника; она мотивисано и необуздано пробија тишину лирског субјекта, усмеравајући га пут слободе (висина и дубина), а надасве, држећи га перманентно будним (окомитим у трагању/тражењу) на шта се, између осталог, у песми алудира мотивом ватре („У пожару гледам свој лик / Готово сваке ноћи, / Док тражим тежак слик...” и „Лаж столећа”, 323). Песма (храна

²¹ Да је Драинац „краљ метафоре у нашој модерној лирици” међу првима је, у суперлативу истакао Јован Кршић (1999: 59) поводом збирке *Банкет*.

– хлеб) одговор је скривен у еротемаи „Како, / Како земљу да ослободимо?”, 323) Посредно увезивање (и семантичко проширење) мотива хлеба (са) светлошћу приметно је и у метафори *дискоболос* иза које се крије песник неуморан „да баца сунчане дискове” (324). У песми индикативног наслова, „Енигма”, Драинац при обликовању мотива земље посеже за синестезијом (уп. тријаду земља – мирис – љубав), наводећи рецепијента да поезијом зарони не само у просторне, већ и у чулне димензије, сублимиране у мотиву срца као исходишта (амбивалентно, изворишта и утоке). На загонетну димензију мотива хлеба алудира се и насловом ове збирке: поезија (*хлеб*) одише *дахом земље* (такође хлебом); дах се разлиже пространствима поезије, а песник дахом неуморно трага/истражује просторе *земље*. За анализу Драинчевог обликовања мотива хлеба у збирци *Дах земље* важна је синтагма похрањена у стиху „остајем из расе цинова” (327) јер имплицира питање да ли је и хлеб поезије нарастао/дорастао овом духовном, душевном и метафизичком потенцијалу (песничком *цину*). С друге стране, желећи да мотивом песме – хлеба успостави „братство света” (328), лирски субјект се обраћа свима „којима срце никад није било кишобран за громобран” (320), односно смелим за преображаје, деконструкције и разна „измештања” у „дубоке бразде” (промишљања света и човека). Дах земље, као што смо навели у претходном одељку, испрва је зелен и конотира даљином и сетом („И зелена долина, / У којој први пут усних даљину! / Отад у мени једна виолина / Не престаје да плаче.”, 329). Међутим, сета у Драинчевој поезији (у вези са мотивом даљина и песничких тражења) не кулминира у тугу и очај; напротив, сета позитивно конотира као самосвест о неналажењу крајњег одредишта пута и, пре свега, ефемерности налажења и лепоте тражења/лепоте у тражењу. Драинцу, песнику – путнику, било дословно, било у пренесеном значењу, исход тражења и није циљ. Да ни сам пут није праволинијски и једносмеран, упућују последњи стихови „Апсурдности елегије”: „ – Хеј! Да могу,

да могу само / Натраг да се вратим?...” (329)

Семантичко раздвајање мотива земље и родне груде у Драинчевој збирци наводи нас на још једну ревизију међупростора у којем (и у Драинчевим стиховима) обитава мотив хлеба. Драинчев хлеб, „сачињен” у поезији и поезијом, семантички је ближи мотиву родне груде, Топлице као симболичком топосу и увек има позитивну конотацију. С друге стране, мотив земље негативно конотира у стиховима „ – О земљо моја, / Мајко свих идеала, / [...] Сем што си ме родила, / Да ми ништа друго ниси дала.”, везујући се за појам отаџбине која, такође, у Драинчевој поезији углавном нема позитивну конотацију. Родна грудa / „кут добре земље” (331) део је атмосфере (стања) занесености и магновења, али чак ни у том контексту овај мотив не упућује на смирај јер и у њему „бије” и бдије срце несмирника. Али и даље питање о месту тог наизглед починка у Драинчевој поезији остаје „питање без одговора” (што је уједно наслов Драинчеве песме). Синтагматско удвајање мотива земље и родне груде у Драинчевој поезији обогаћено је родним лугом као песничком сликом опозитном садашњости. Слика родног луга, иако далека, сачињена је не у магновењу, већ у бистрини мисли и сећања и богата је детаљима попут јабукове гране, крчме, погледа бекрије, брезе, баке, зелене траве, шума жита и сл. И сама душа лирског субјекта, то приповедно *ја* „зелена је као трава”. Зелена, боја душе и младе траве (душе к’о младе траве) боја је снова неугаслих и бдења у жељи да се увек тежи *модром* (висинама и дубинама душе, мисли, света). Међутим, и однос према *модром* је амбивалентан: лирски субјект се над *модрим* (модром реком) осмехује тужног погледа; док се огледа у *модром* (модрој реци), тежећи спознаји/истини, истовремено осећа страх од самог *вида* спознаје: да ли је то спознаја – уобразиља, мотив песничког тражења, или тек прозаични лик света?

Мотив хлеба у песми „Буквар” развија се у смеру чистоте, чедности и љубави, „научене” у „Основној Школи

Снова”, чије путеве утиру босе ноге „дечака без панталона”. Ово је један од ретких примера обликовања мотива хлеба у „голотињи” непатворене, чисте љубави.

Мотив земље се у Драинчевој поезији некада и дословно везује на „ниже” просторе материјалног и плошног (на земљи „шкрипе огољене кости”, 348). С друге стране, човек отиснут од земље, али са *хлебом* родне груде под пазухом, у слику, узраста у „чудовишну кишну птицу / Што лети испред облака, / Уклета и сама.” (348) Мотив хлеба се још једном семантички увезује са мотивима мира и слободе кроз појам доброте: доброту може спознати тек „душа будућег детета”, гледајући модрим, детињим очима, занесено. Нимало парадоксално, хлеб као „продукт” земље у Драинчевој поезији бива обесконачен, док земља, ма колико „чудна земља наша” (361) може погледом да се измери.

Мотиви соли и хлеба у 6. песми циклуса „Повратак земљи” песников повратак родној груди уздижу до чина причешћа. Уједно, и мотив поезије, која у се упија и мотив хлеба, у контексту сликова о Топлици означава се као тестаментарна („Можда је ово моја поезија тестаментарна”, 363). Поезија о Топлици, према Драинчевим стихованим *исцјављенима*, тело (хлеб) је његове поезије. На трагу овакве семантике је и песма „Моја отаџбина” (261) из збирке *Улис*, јер се унутар дихотомије отаџбина (која носи негативну конотацију) и родна грудa мотив хлеба везује за родну земљу плавих вена; али, ти нижи простори, под небом „пуним магије” (261), у Драинчевој поезији јесу простори висина/песничког тражења.

Песник земље у збирци *Човек пева* (1938), свој у знаку *нестајања, ишчезнућа, излучења*, односно *мајестетичног растакања (расточивања) у звезданим плавим водама*, мирисној земљи (Топлице) и свакој изговореној речи, у поновном буђењу (чиме је насловљена *иницијална песма* поменуте збирке) не заборавља горак хлеб љубави, „црне дане посне земље”, нити времена црног хлеба, чиме се интензивира и

продубљује не само „рана срца”, већ изнова осветљава време о којем песници певају „у крви до колена” (Душан Васиљев), без снова, или, попут Драинца, из жеље за поновним буђењем/заборавом. Како буђење не нуди заборав, *човек пева* о сневаним/маштаним/унутрашњим очима виђеним просторима луке, плаве воде, плавог пролећа, родне земље („свог села”), топле коре хлеба. Семантика мотива хлеба је и у овој збирци комплексна, али као њено исходиште може се издвојити земља – родна, црна, црвених друмова, плавих река, „топла земља моје [Драинчеве, прим. аут.] душе” (297). Хлеб о којем човек пева подсећајући се свих несрећа и призивајући заборава увек је топао јер симболизује „срце” (живот) који о(п)стаје након свега као рана – нада. Тај хлеб је „крвави” (300), нараста горчинама (упијајући *црне дане*); избраздан је „табанима [који] испишују историје” (298), али и мек као сан („Ослобођење Прометеја”), односно као сан претходног живота. Нахраћен таквим *хлебом* и задојен земљом *плавих река* у песнику „отегнуто као зубобоља, / Човек пева, / Човек и његова воља / – као да се снева.” („Човек пева”, IV, 299). Са библијским мотивом хлеба као тела у Драинчевој збирци повезује се детаљ коре: кора меса – кора хлеба избраздана је „ужареним црвом”, што и дословно упућује на ране. Стога је и песма (о) хлебу у збирци *Човек пева* истовремено лабудова песма („Дијаманти у гробу”, 313) и песма виолине, односно, амбивалентно, песма аманет и песма даљег пута (у овој збирци мотив виолине увезује се са кофером и наводи се у контексту стихова *отискивања*). У Драинчевој збирци *човек пева* тик над земљом, лелујав сновима, „псалмодијањем крви” (316), од искони, за *овај* трен буђења, макар он не слутио *плави дан*.

Мотив хлеба се у збирку *Улис* (1938) уводи кроз међупростор (*негде*), наспрам мотива несрећне љубави, а на лиминалној позицији „једне звезде [која] гори” (242). У иницијалној песми „Град и његове живе силе”, у којој се помињу наведени мотиви, (међу)простор *негде* позициониран је

изнад града, а дата просторна релација осветљава још једну димензију мотива хлеба у Драинчевој поезији – метафизичку, религијску, исконску. Тик до *једне* (макар и последње, а несумњиво јединствене) горуће звезде, *горки хлеб* означава сам живот, у обе своје димензије (физичкој и духовној). Тачније, у овој збирци више се развија духовна линија семантике мотива хлеба, што кулминира његовом сакрализацијом (супституцијом именицом *нада*). Колорит овог мотива је „белу од снега” (245), што изнова упућује на (међу)просторе сна и наде. Стих „као хлеб бива утешно ово ментално растерећење” (247) потврђује даљи развој семантике мотива на оцртаном, сакралном фону. Увезујући белу боју са мотивом срца („Срце личи на опрану марамицу / И бело је само због тога што се суши под / облацима мисли, / Буди нас ноћима као славуј”, 250), Драинчев лирски субјект враћа нас тријади срце – хлеб – живот, где и средишњи мотив и даље представља исходиште песничких тражења, исповести, *певања*. *Залогоји хлеба* у Драинчевој збирци *Улис* метафора су речи уклетог песника²² поникле из ужареног вулкана срца оног ко маршира „земљом родном и светом” (253). Ова песничка слика речи градира до *хлебова поезије* балканске земље, „сачињених” у један глас „уклетих”, (пре)осталих путника земаљским друмовима и модрим небесима, побуњених против свих, сем земље и „усијаног” неба које „ћути” (јер ћути). Хлебови поезије пореде се са херојским епом који, у нешто модификованом жанровском значењу изнова освешћује мисију похрањивања (у сваком смислу), буђења и опомене *човека* који *пева*.

У песми „Љубавница која се зове катастрофа” (258–260) која обилује апелативима („Пријатељу мој!”), понајвише усмереним ка лирском *ја*, мотив хлеба употребљен је у стиху – императиву у значењу будућности, светлости, срца и пристаништа. У стиху „Хлеба нам дајте!” (258) укрстили су се сви песнички гласови, вапаји и опомене Рада Драинца

22 Уп. „Проклињем градове на чијем бетону цвета балег! / И као Мајаковски желим да их залогоји хлеба сагоре.” („Опус N°111”, 253)

бившег човека, патника, путника. Улис²³ у истоименој песми преиспитује свој идентитет између осталог и кроз мотив хлеба: питајући се „Шта то значи 'ЈА'?” (267) и која је то права (прва и последња) реч човека – песника, Драинчев лирски субјекат долази до мотива хлеба као непатворене речи насупрот свим речима које „су постале највеће курве” (266). Та непоколебљива и громка реч једина може (и треба) заблистати „као месец над Халкидиком!” (267). Поредџи хлеб (реч) са месецом, Драинац открива њену палимпсесност: од искони у њој се таложе заборави – ратови, непристајања, крвава разочарења и ретке плаве зоре. И сам лирски субјект „живи да заборави” (267). Хлеб је у Драинчевој поезији и метафора доживљаја/осета блискости бескраја, односно пуноће поезије јер је, у Драинчевој поезији, стих рефлекс перманентног пута и тражења: „И свуда где се равнице љубе са хоризонтима / пољубац човеков би могао бити топао као хлеб” („Љубав, Марија!”). Међутим, у песми „Љубав, Марија!”, сатканој „у теопоетичком укрштају хришћанске матрице о Марији Богородици и литерарног посезања за архетипом љубави” (Ђурђевић 2020: 109), Драинац наново сакрализује мотив хлеба. Стих „Пољубац човеков би могао бити топао као хлеб” (271) тематизује хришћанску врлину праштања и шире, љубав према Христу оличену у љубави према човеку.²⁴

Започињући своју збирку *Банкет* (1930) рефлексацијом о поезији и поетици, Драинац пева не само о радости и сабласти које је сачињавају, већ и о поезији као Итаки (С. О. С.-у) и једином преосталом месту међу „земаљском баром” смелом да дочека „новог Бога” (188), те се природно (и природно) дотиче мотива хлеба – речи, срца, спокоја. „Нову” поетику *Банкета* Драинац проматра кроз синестезију, где је од важности *мирис улице*; неочекивано, „улица” у песми

23 За тумачење мотива хлеба које следи важан је податак да је песма „Улис” испевана далеко од родне груде, у Паризу (1933).

24 Уп. „Проклињем градове на чијем бетону цвета балега! / И као Мајковски желим да их залогоји хлеба сагоре.” („Опус N°111”, 253)

„Град и сенка моја под кровом” (III, 199) мирише на леб, наводећи путника на друге *модре вене* (путељке плаве Топлице). О мотиву леба у Драинчевој поезији опширније је писао Радојица Таутовић у тексту „Разбијено огледало: Раде Драинац између поезије и декаденције”. Овај аутор закључује да је леб једна од најфреквентнијих речи у Драинчевој поезији, а њено значење разматра у релацији са мотивом бунта. Упркос констатацији Р. Таутовића, наводимо да је лексема *леб* најзаступљенија је у Драинчевој збирци *Лирске минијатуре*, где се и уводи у овом облику. Њена конотација је позитивна: „комад леба” је лирском субјекту насушан попут путева, снова, лампе, рукописа и свега где се може побећи „од овог челичног неба” („Арија”). „Топао леб” поредбени је члан у песничкој слици идиличног пејзажа: Зора мирише на топао хлеб, а овај мотив, кроз даљи развој (расветљење) кулминира светковином рађања (рођења): „једна жена у болници последњи пут се натегла / и родила сунце – / бели осмех Новорођенчета / све су се градске капије отвориле у тај час” („Пејзаж”). У збирци *Бандит или песник* (1928) мотив топлог леба увод је у реминисценцију лирског субјекта на детињство, док је сама синтагма у (светлом) контрасту према „предграђу злих духова где се срце [...] претворило у чауру свилене бубе;” („Болестан и пијан враћам се са предграђа”). *Леб поезије* је најгорчи (недостижни) идеал поезије („Медитације без коментара”, *Бандит или песник*). Ради њега се песник отискује на нова тражења, ради њега се перманентно буни против свега оног где је тражио леб – идеал. Реч леб (локализам) и данас је у употреби у говору људи Драинчевог завичаја. Пројављујући кроз поезију града углавном у облику *леб*, овај мотив имплицира скривени слој *Банкета* – поетику лирике „без лажних стихова у срцу” (202) и смириште у родном крају (Топлици). Заправо, ови „наративи” скривени су већ у графичким ознакама иницијалних стихова појединих песама: чак четири песме наткриљене насловом „Кад песник без лажних стихова у срцу приспе у родни крај” (202) фрагменти

су ретроспективних слика родног краја, често декорисаних гранама старих јасенова, плавом смреком и плавим видиком, али и наративизованих мотивима суве шљивине гране, угашеног огњишта, гробља и пута из којих се да ретуширати читав песнички и *путнички* живот Рада Драинца. У низу апелатива усмерених самоме себи, Драинчев лирски субјект поздравља само сећања на родни крај и „младост која је мирисала на балегу и свежу сламу” (209) и цинично се осврће на „леб братства” (209) којим алудира на све „смирнике” ухлебљене у отаџбини, а (у срцу) корена откинутих из родне земље. У песми „Балада о расцветалим кестеновима” (222–225), у лирском солилоквију, Драинац свој песнички (и животни) пут пореди са иштењем коре хлеба, односно искре светлости. Али у наредним стиховима ове песме бело срце хлеба песник налази једино у успомени на беле расцветале кестенове и белу осамљену брезу „са звездом у лишћу” (222). Финале збирке *Банкет* као рефлексije, понирања (у себе), „рударења” (235) са лампом (стихом) у мраку душе, у знаку је светлости – хлеба – живота: „Уместо песме из руке желим кору хлеба да понудим, / Јер живот је леп и ја га, нажалост, тек на крају жудим!...” (236). Ова спознаја/признање/исконска жудња, запевавши песмом беле брезе засеока, песнику је отворила *плав и лук капије животнога моста*.

У једној од „раних песама”²⁵ написаној на Крфу, а зреле рефлексije, Драинчев лирски субјект кроз мотив хлеба амбивалентно осветљава сву пуноћу живота на родној груд и празнину егзистенције коју је донело „херојско” време. Мотив немања хлеба у песми „Из туђине” сугерише сву голоотињу егзистенције Драинчевог (српског) села и наличје „епа”, славе, јуначке песме и саме крилатице „У бој, браћо мила, за част наше мајке!”²⁶ (13). Иако је ова песма формално

25 „Ране песме” наслов је првог циклуса Драинчевих *Сабраних песама* 2 под насловом *Бунтовник и апостол*, чији је је приређивач Гојко Тешић (1999).

26 У овом сегменту бројеви страна наведени су према издању: Тешић,

несвојствена Драинчевим препознатљивим невезаним стиховима, у њој се назире Драинчева иронија и рефлексивна о времену опадања. Међутим, у тим првим стиховима о Топлици присутан је и мотив „обновљења” (ово је и наслов једне Драинчеве ране песме): Топлица је земља „човека, просјака, Бога и можда јединог песника” (77); дубином неба Топлица подстиче песника на путеве, а нијансама својих боја распламсава срце (по Драинцу, важан „састојак” поезије) и мисао. Под величанственим небом Топлице лирски субјект спознаје да је „песма моја тако просјачка под овим небом” (83), а „мисао испрекидана као поломљени редови нота на плочи” (83); међутим, сама спознаја „недораслости” и недовршености „обнавља” путника – трагаоца у песнику.

У зрелијим песмама, објављиваним 30-их година 20. века „у сенци животописа”, мотив хлеба већ постаје горак („Песма из предграђа”), сублимирајући сву патњу поратног човека урушених идеала и затамљене ведрине неба. Искричави су стихови „крика за земљом” („Нова земља”), који одјекују песмом „свих трагедија балканских поља и њива” (160) и утачу се у бунт против обнављања деградирања човека („Човек препознао свога вола”). Мотив *црног хлеба* у овим песмама пројављује кроз туробну слику града, сугеришући тешку егзистенцију радника. У овој, по тематском критеријуму социјалној песми („Човек препознао свога вола”), Драинац слика лице и наличје црног хлеба за којим се долази (из Топлице) у градове, у фабрике, у облакодере, а заправо „кућице [...] породичне гробнице” (168). Иронизовање мотива хлеба налазимо у 5. фрагменту поеме „Улис”, објављеном у *Прегледу* 1934. године: разрађујући мотив бунта на индивидуалном плану, Драинчев лирски субјект његове корене налази у вери, крви и хлебу који „расте из балеге” (189), односно у топличком тлу које, како историја сведочи, обликује баш такве бунтовнике који не сневају, већ „верују у мистерију

Гојко. *Сабране песме 2: Бунтовник и апостол*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

хлеба” (190), у снагу свог урођеног непристајања. Стихови песме „Моје село” кроз мотив хлеба који „има нешто од укуса тамјана” развија песничку слику садашњег и будућег живота под „глупим сентименталним облацима што се испод прозора вуку” (200), чији је важан „кутак” звук дељања мртвачког сандука. Уз хлеб са укусом тамјана, песник се причешћује песмом „у којој су све сами облаци”, али и псовке свецима, животу, пролазности. Мотив коре хлеба у једној од песама из Драинчеве заоставштине („Пред нервном грозницом”) најнепосредније се увезује са мотивом *црвене коре сунца*, чиме се дијахронија семантике овог мотива још једном продубљује до искони; хлеб је сунце, песма, осет, вера, пркос; од „камена и гара” (из *Расветљења*, 303), он у Драинчевој поезији сублимира сав живот с лица и наличја.

III. ТОПЛИЦА У ДРАИНЧЕВОЈ ПРОЗИ

„Врати се животу
Прави живот је одсутан”
А. Рембо

Расветљење преображаја

У односу на поетска дела Рада Драинца где су књижевни критичари с пуним правом назначили мотив бунта као један од средишњих у овом корпусу, проза Рада Драинца читаоца упућује на измирење (нипошто не у значењу помирења и помирљивости) „полова” личности и поезије Рада Драинца. У уводу књиге есеја и других записа, *Расветљење* (1934), Раде Драинац се, пишући нацрт своје биографије, само наизглед одриче села Трбуња на зеленој падини и свих његових детаља. Минуциозно описујући оно што наводно изоставља из своје биографије (блатњави пут од куће до школе, речицу коју је прескакао свакодневно, расцветале трешње, голубове, стадо, виноград, спавање под звездама у августовској слами и др.), Драинац читаоцу осветљава пут и значај Топлице у његовом делу и преображају Радојка Јовановића у Рада Драинца. На поменутиим уводним странама Драинац (1934: 6) записује: „Ја сам се родио када сам почео зрело да мислим. [...] Тада сам имао равно 21 годину.” Године „рађања” песника Драинца поклапају се са годинама писања појединих песама у *Модром смеху*, а које се тичу промишљања модре дубине топличког неба. Овај Драинчев запис осветљава значење још једног важног мотива његове поезије. Кроз прозор своје собе Радојко је гледао пут; „пут је био жут и засут сенкама младог дрвећа. На то дрвеће никад птице нису слетале. Оне су се покривале чаршавом неба на једној сувој грани. Није чудо што је сав мој живот у знаку пута, који се никада неће завршити.” (Драинац 1934: 6). Не само запажање *модрог* неба, већ и доживљај *жутог* пута и птица *огрнутих небом* сведоче да се Драинац песник – путник родио у Топли-

ци, промишљајући дубину и симболику детаља из природе и у тим значењима расветљавајући кутке бескраја. На пут (стварни и песнички) креће младић *босих ногу* и *голе душе*. Нимало случајно Драинац наглашава да је само ово иметак једног путника. На овај начин Драинац подцртава да оно што путник једино носи са собом јесу осет, детаљ, емоција, успомена, бљесак, топлина и немир сећања на ствари; тачније, песник собом носи душу (дах) ствари, појава.²⁷ „Преображај” Радојка Јовановића у Рада Драинца (између осталог хипнисту), поред размишљања и расветљења дубина и бескраја, поклапа се са додиром са (веле)градским друштвом. Од интуитивне споне са природом, од песничког тражења извора и координата бескраја под модрим небом, песнички програм Рада Драинца преусмерава се ка спони (спрези) књижевности са животом друштва. Видећи очима друштва и мислећи умом потлаченог појединца²⁸, Драинац ће често исписивати „тамне”, бунтовне и буновне стихове. За нашу тему значајни су и они пасажии *Расветљења* који говоре о Драинчевом доживљају Париза, који је углавном супротан виђењу Топлице, а нарочито они о доживљају сопствене личности и идентитету. Драинац (1938: 9) читаоцу расветљава да се у Паризу „толико расточио да више управо никоме [не] припада[м]”.

Путеви градовима Драинцу нису донели очекиване одговоре на песничка тражења; они су га чак обезвољавали за пут дубинама душе, сећања и неба. Трагајући за дефиницијом човека, Драинац је спознао „језивост велике тајне у људским бићима”. Даља лутања наставиће „јутарњим ослепљујућим зрацима”. Драинчеви путеви друмовима преобраћају се у повратке, праштања, у поновна трагања модрим дубинама и плавим бескрајем; ка буђењу уснуле Топлице у песнику.

27 Уп. „Природа пружа само елементе за уметност. [...] најзначајнију улогу игра динамична страна ствари, њихова вечна еволуција и кретање.” (Драинац 1938: 39)

28 Уп. „Око мене трпе и пате милиони. У том мору патње ја сам само један атом.” (Драинац 1938: 9)

Исповест из сеоске собе

Приповедач кратког прозног текста *Наша љубав*²⁹ доноси исповест свог хипертрофичног срца из сеоске собе, маја месеца, у грозници. У сеоској соби приповедач пише „по неком унутрашњем диктату” (Драинац 1930: 8). Непосредни излив унутарњег оно је што дело *Наша љубав* повезује са делима из Топлице и о Топлици. Повезаност хронотопом није потребно посебно наглашавати. Приповедач је дошао у Топлицу „само да оздрави”, односно да на тренутак почине до новог пута. Упркос свим боловима због друштвених неправди, Драинчево срце једино због љубави постаје хипертрофично.³⁰ Ра̀на приповедачевом срцу јесу мирис и боја јужних модрих шума, зелених јасенова и оморика. Ово су уједно чести мотиви Драинчеве збирке *Модри смех*. Пут до родног села Драинац описује као кривудава и „посут прашином прошлости”. Кривудаваост пута указује нам на један посве другачији Драинчев повратак; у питању је интензиван доживљај Топлице, а његов узрок лежи у значају овог топоса у животу писца и поетици песничког тражења. Уз то, пут Топлицом увек је наново посут „прашином прошлости” (Драинац 1930: 129), односно новим талогом бола зарад којег писац опет долази да се огрне модрим небом. У доживљају Топлице у делу *Наша љубав* подједнако је интензивна зелена боја; Драинчев (1930: 130) родни брег је „зелен као мирно море код Митилене”, што нас још једном упућује на закључак да Драинац Топлицу посматра „унутарњим оком”, осетом, те

29 Текст је написан „једне јулске ноћи у Трбуњу, 1929”.

30 Мотив хипертрофичног срца у Драинчевим делима варира почев од песме „Арија” (збирка *Лирске миниатуре*). У овој песми мотив хипертрофичног срца означава хипертрофичну осетљивост (односно перманентну спремност) за даљине, пут, тражења (уп. „о има, има / једно небо које ме одавно мами”). Временска блискост публикавања збирке *Лирске миниатуре* (1926) и романа *Шпански зид* (1930) делом објашњава њихову тематско-мотивску повезаност, као и интертекстуалне релације романа са овом збирком.

да њене боје у пренесеном значењу упућују на Драинчеву мисао о Топлици / у Топлици. Зелена боја је „боја тихе радости” која обузима приповедача при уласку у топличко село. Запажање „тамњења неба” још један је знак буђења оног потиснутог путевима, похрањеног под наслагама одлазака. Ноћ у Топлици, као и небо, „дивља је и мистериозна”. Издвојени детаљи наводе нас на закључак да је приповедач *будан* само у запитаности о снази, дубини и значењу детаља, о ономе шта се крије иза видљивог.³¹ Приповедачево регистровање визуелног (плаве, модре, зелене, тамне) и аудитивних сензација (*шума* жита и *песме* славуја) знак је поновног приповедачевог распознавања јединог правог пута *тражења*.

У приповедачевом доживљају Топлице и у овом делу незаобилазни су мотиви антејске повезаности са родном земљом: „А знао сам колико ми напора треба поново одатле да кренем у свет.” (Драинац 1930: 131)

Лирске минијатуре „Шпанског зида”

И роман *Шпански зид* садржи више Драинчевих „лирских минијатура” које изнова варирају мотиве Топлице – неба и *плаве*. Већ на почетку романа мотиви неба и мора се путем детаља *плаве* (бескраја) повезују са животом. Овакве лирске опсервације живота Петра Норковића Пavaа, главног лика Драинчевог романа, иако спорадичне у односу на његову основну мисао (односно потребу) о животу као месту за „тражење дивних физиолошких сензација” (Драинац 1930: 9), контраст су мисли / жељи / потреби, а до краја романа освајаће све више лирских минијатура јунака (односно, јунака

31 У приповедачевом доживљају неба запажамо и следећи детаљ: небо на тренутак (про)цвета. Овај детаљ значењски је повезан са мотивом тражења (пута), суштинског обележја Драинчевог песничког субјекта и ликова његове прозе. На небу се, запажа приповедач, читају судбине људи. Цветање неба знак је приповедачеве спознаје своје судбине вечног путника.

ће подстицати на опсервације у форми лирских минијатура). Говорећи о песмама збирке *Лирске минијатуре*, Драинац их, сходно њиховом садржају, назива и *јужним екстазама*. У роману *Шпански зид* поједине приповедачеве „минијатуре” такође се могу назвати „јужним екстазама”; примера ради, такав карактер има приповедачева реминисценција о бојама и мирисима пролећа у Топлици.

Док је скандалом умео да се одушеви, баналношћу згади, Петар (Павао) је каткад умео да заплови плавим бескрајем; тада су се поништавале потребе, а рађала се интуитивна, дубока спознаја *суштинског*. У свом песничком програму Драинац често истиче како пише о оном „што на моменте осећа” и што га „невидљивом шаком стеже за грло”. Тренутак, спонтаност и интуитивност као пресудно у одлуци да се забележи детаљ, стих или реченица, један су од разлога пишчевих дивергентних погледа на истоветна питања и проблеме. Међутим, дивергентног нема када је у питању спонтано бележење мотива и детаља сећања или мисли о Топлици. То потврђују све Норковићеве „лирске минијатуре”.³²

Мотив пута се у *Шпанском зиду* јавља у сличном значењу као у првој песничкој збирци Рада Драинца. „Где год би сео помислио би на пут и на далеке, јужне шуме под снегом, као под средњовековном бароком.” (Драинац 1930: 10) – Петар Норковић, вечити несмирник, при сваком дужем боравку у граду наново осети потребу за отискивањем³³; али,

32 Појмом „лирских минијатура”, између осталог, алудира се и на један аспект модернизације прозе српског експресионизма. О Драинчевом доприносу развоју и модернизацији српске међуратне прозе, нарочито током треће деценије 20. века, опширно је писала Бојана Стојановић Пантовић (2020: 63–75) у раду „Драинчева кратка проза у контексту српског експресионизма друге и треће деценије 20. века”.

33 Павао Норковић изговара реченицу записану у предговору Драинчевог дела *Расветљење*: „Мој живот је сав у знаку пута.” Овим је додатно наглашена аутобиографска компонента у обликовању овог јунака *Шпанског зида*.

снагу налази једино у сећању на Топлицу. Реминисценцијом на јужне шуме Норковићеве успомене се буде у свим живописним детаљима. Њихово поређење са барокним додатно наглашава колоритност и важност детаља ових реминисценција. Највећа благодет коју доноси колорит детаља југа јесте „утешно заборављање”. Разматрање оног што Норковић жели да заборави, изнова нас упућује на прво Драинчево дело (*Модри смех*): испражњен телесним доживљајима љубави, Жене, лажним повезаностима, Петар се зажелео „музике јужног пролећа” – музике висина, модрог пута. Отићи из града тражећи *плаву* промену – ово би могао бити животни мото Петра Норковића Паваа. У доживљају мотива Топлице у *Шпанском зиду* заступљена је и бела боја. Белина снега која обавија јужне шуме, трем, круну багрема није мотивисана годишњим добом у којем затичемо Норковића док мислима исписује ове лирске минијатуре, већ његовим психолошким стањем: белина је одраз Норковићевог осећаја отуђености³⁴ у граду и љубави. У роману *Шпански зид* бела је и боја Нонине хаљине, чиме је додатно наглашена дистанца у погледу љубави. Такође, бели је и шпански зид Нониног собичка. Непосредним везивањем мотива белог зида за Нонин лик, имплицитно се указује на узрок суштинске неповезаности Паваа и ове јунакиње. „Бели пропланци су за дух”, рећи ће Драинац у једном од текстова *Осврта*, метафорички описујући појам слободе. „Јунаци у белом” (Павао, Ноно) жуде за слободом духа, мисли и љубави. С друге стране, Норковићево сањарење о јужним шумама покривеним снегом сублимација је његове жеље за Нонином топлином и љубави.

Узвик „Како се све мења под небом, сунцем и месецом!” (Драинац 1930: 18), заправо је Норковићев уздах за променом коју прижељкује: за повратком блискости, (ју-

³⁴ Уп. са: „скривен је траг земљи” (Драинац 1930: 17).

жне) топлине и снаге за нови модри пут. Део Норковићевих лирских минијатура настаје и у самој Топлици, а међу њима упечатљива и семантички значајна је она где Норковић прижељкује да са собом понесе „кофер мириса” Топлице јер они имају моћ сећања, отржењења и буђења субјекта.³⁵ Управо са овим мотивима треба повезати и синтагму *бунтовна Топлица*: Норковић је једна буна (несмирник, непрестани *тражилац*), али неугасива. Из његовог кофера најјаче сија *та искра* Топлице. По поновном отискивању на пут (у ново тражење), Норковић, свдећи рачун са собом (својим жељама), најзад постиже сагласје. Норковић долази до суштине својих љубави; а спознаја да су једино што воли море (седефне шкољке са сицилијанских обала) и мртве, родне шуме обавијена је *плавим*. Детаљи које пабирчи овај „импресиониста” најзад су се посложили у мотив новог пута.

Драинчево путописање Топлице

Путописна проза о Топлици репрезентативна је у погледу три доминантне особине путописног поступка Рада Драинца, које је истакао Горан Максимовић (2020: 31): „казивања о занимљивим догађајима са путовања, карактеризацији необичних ликова које сусреће на путовањима и аутентичној опсервацији и приказивању простора које упознаје приликом путовања.” Драинац о Топлици приповеда у оквиру шире путописне целине о српским крајевима и јужнословенском поднебљу.

Иако му је топлички крај близак, Драинац га у путописима често описује као нов и непознат простор који се својим специфичним детаљима открива само пажљивом оку проматрача. „С овог лица” (како гласи наслов једног од Дра-
35 У односу на роман *Шпански зид*, олфактивне сензације *Лирских минијатура* су сложеније. Мирис Топлице је у њима семантички проширен мотивом мириса топлог хлеба (у значењу насушног).

инчевих путописа), Топлица је амбивалентан, близак и дубок, вишедимензионалан простор, уз нагласак да појам дубине у Драинчевим путописима има специфичнин колорит и конотацију. „Од природе нема већег и бољег уметника”, закључује путописац Драинац (1935: 10), (имплицитно) указујући да Топлица предњачи својим „поступком” и мисаоном дубином. На први поглед, ово запажање чини се парадоксалним јер је Драинац добро познавао Топлицу у географском, друштвеном, историјском и културном погледу. Међутим, баш таква, знана Топлица непресушни је извор сазнања – спознаја о животу, свету и самом човеку.

Драинчеви путописи о Топлици тематизују и проблем другости/странствовања. Драинчев пут кроз Топлицу је кривудава, не толико због географске условљености, колико због путопишчеве знатижеље да завири у сваки кут како би изнова открио нову, а „своју” Топлицу. Немонолитност Топлице као топонима, топоса и идеје и кривудаваост као жеља да се залута (остане, странствује) баш у Топлици евидентни су у значајном делу Драинчевог путописног корпуса. Појам странствовања се, мимо уобичајених конотација, у Драинчевим путописима везује за фигуру путника несмирника који, истраживши разне топониме и баштинећи разне утиске и осете, започиње пут духовном димензијом свог бића, надилазећи све оцртане путеве и мешајући утиске и сазнања у боје – симболе нових простора откривених у виђеном, чувеном, сазнатом. Ово запажање је на трагу закључка о Драинчевом виђењу мотива пута у студији о путописној прози овог писца:

„Драинац је исказивао амбивалентна осјећања према чину путовања. Уживао је у њима, препознавао је дражи нових сазнања и искушења која нам путовања доносе, али је исто тако био сигуран да управо они који много путују и мијењају хотеле, најбоље осјећају проблем странствовања и 'шта значи рођена земља'.” (Максимовић 2020: 32)

Драинцу је осећај странствовања и поетички прирођен, што резултује амбивалентном, али позитивном конотацијом овог мотива и осећаја. Мотив странствовања (опет) амбивалентно је мотивишући: Драинца наводи да трага за упориштем³⁶ са/у/на којем ће непрестано истраживати бескрај у/на/под човеком, у виду живота, идеје, неба, дубина.³⁷

*

„Упадљивост” боја у Драинчевој поезији није промакла оштром оку песника и есејисте Стевана Раичковића; међутим, оно што је остало на маргинама књижевнокритичких радова о Драинчевом делу, јесте спектар значења Драинчеве поетике боја, а у њој као важан симбол узраста Топлица. Као што смо показали у раду, доминантне боје Драинчевих дела (превасходно модра и зелена) јесу „боје Топлице”. Оне се постављају на палету Драинчевих дела већ у његовој првој песничкој збирци. У потоњим стиховима и приповеданим реченицама, боје Драинчеве поезије ће се смислено мешати, а претакање и растакање боја припада ретким песничким системима (поетичким елементима) којима је Драинац семантички био доследан у свом укупном стваралаштву. Док је Драинац певајући о „универзалној љубави” био „сав шарен као папагај” (Константиновић 1999: 254), у погледу песничке и прозне обраде топоса Топлице био је колоритно и мисаоно монолитно дубок. У антејску нит Драинчевих дела уплетене су нијансе плаве и зелене, жуте и црне боје; основа тог клупка је *модра*. Њен „историјат” започиње у првој Драинчевој песничкој збирци.

Завичај у Драинчевим делима нипошто не треба изједначавати са појмом домовине. Ако се присетимо појединих песама из збирке *Улис* („Моја отацбина”) или *Даха земље* („Песник и домовина”), постаје нам јасније да су два

36 Уп. „И ја имам тачку” (у истоименој песми збирке *Модри смех*).

37 Драинчевом путописању Топлице посвећено је четврто поглавље ове монографије.

поменута мотива у контрасту: домовина се пре може изједначити са појмом друштва, где „нечовештво земљом дубоко оре” („Песник и домовина”). Спрам домовине стоји вишеструки бунт песника: против буржоазије и њеног ћифтинског морала, против њених институција, против конвенција друштва... Супротно од тога, завичај³⁸ је „тачка”, упориште, смирај који напаја за нови пут. А пут = живот.

„Лист са родне брезе шапуће како постоји нешто више од најлепше песме на свету.” (Таутовић 1999: 334) – то „нешто више” које запажају и Драинац, и књижевни критичари који пишу о његовом делу, мотивација је свих Драинчевих путева и њихов је недостижни идеал. Али, можда Драинац и није тражио тај идеал, већ је интензивно, импресионистички, лирски, емоционално и мисаоно уживао у детаљима самог процеса тражења.

У делима које смо анализирали, „реч-вику” Драинац је супституисао речју – шапатам. Драинац (о) Топлици шапуће. Али јасно, „шумно као жита што се њишу” („Елегија под Јастрепцом”, *Дах земље*). Синтагма *јасан звук* у Драинчевој поезији окупља разне дивергентности до којих долази песник – опсерватор света, друштва, универзалних човекових проблема; *тражилац* и вечити бунтовник, упитан над небом, собом, реком, јаблановима. *Јасан звук* ствараоца подстиче пут дубина, висина до којих сеже мисао. *Јасан шапат* је знак налажења једног пута, једног одговора, можда опет не сврсисходног, али свакако умирујућег; једне „смирштине”.

38 Разматрајући поетику и (авангардни) контекст Драинчевог хипнизма, те његова два пола кроз које се манифестује у поезији Рада Драинца – „чежњу за светским путништвом и чежњу за завичајем [...] распетост између сеоског порекла и жељеног грађанског лика” – Јелена Младеновић (2020: 130) закључује да су „Хипнизам и часопис *Хипнос*, као и манифест, више [...] манифест једног човека и преображаја његове поетике него ознака преображаја епохе и поетичке смене, али се јавља у време најинтензивнијих поетичких преображаја и њима доприноси. Радојко Јовановић постаје Раде Драинац. Та индивидуална песничка промена, метаморфоза је коју најављује *Хипнос*.”

Ако је, по речима Милована Данојлића (у тексту „Драинац данас”), Драинац „бунтар који је јасно видео велики, сунчани, општечовечански циљ живота, али није видео ниједан пут до тог циља”, онда су дела о Топлици тренутак осета да тај пут постоји. Топлица је то „пола пута” са којег се Драинац увек отискивао у модро, и са којег се увек враћао зеленог уздаха. Драинац, „противник система”, „сав у скици, у пројекту, у макети” (Пешић 1999: 487), пишући о Топлици, мислећи дахом Топлице, враћајући јој се да би поново из ње отишао надојен, у овом корпусу стихова и реченица гради постојан систем *модре Топлице*. Дела о Топлици осветљавају то лице драинизма³⁹ које у перманентном тражењу одговора и преиспитивању нађеног осети да одговор постоји, иако ће заувек остати *модрозелен*.

39 Експликацију драинизма као поетичког елемента Драинчевог дела налазимо у тексту „Са моје стране: у вези са књигом ваљевског лекара г. др Миленковића”: Драинац (1999: 15–16) поезију схвата као „лично разоткривање”, а „дубља, већа поезија [је] изван публике, често приступачна малом броју људи. Као таква, суверена, свакако да је ’асоцијална’, јер нема никакве везе са пролазним нормама времена и друштва.” Нарочито су индикативни следећи Драинчеви (1999: 15–16) ставови: „Дакле: говорим, као што говорим, а не по укусу публике, а још мање по рецептима овог лекара [др Миленковића, прим. аут.] – песника. Певам као што певам: на свој глас, углавном, ма колико био бунтован и рапав. Свакако не желим да се утопим у општу литерарну оркестрацију ’здраве’, ’расне’ литературе...”

IV. ТОПЛИЦА КАО МЕСТО ПОЕТИЧКОГ УКРШТАЈА ПУТОПИСА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА И РАДА ДРАИНАЦА⁴⁰

„Путник сам и волим да причам о путовању. Прво. А после по успутном казивању, које ми је, уосталом, дражије од свих листина, било лажних било непатворних.”

Григорије Божовић, *Војиновићи* (1928)

„Наши су путописци писали много о туђини; читаве томове имамо о Италији, Француској, чак о скандинавским земљама, а тек да су се који пут споменули наши питоми и живописни крајеви.”

Раде Драинац, *Од Шумадије до Топлице* (1929)

„Задњи дан под јужним небом”⁴¹ месеца јула давне 1931. године Драинац проводи у Скопљу у разговору са Григоријем Божовићем. Два путописца тадашње Јужне Србије⁴² су пред Официрским домом разговарала о југу, о Мијацима, о оном „њиховом Колашину” који Драинац, током овог путовања у својству новинара (репортера) листа *Правда*, „не могаше да обиђе” (Драинац 1999д: 97). Можемо наслутити да су слична осећања и приврженост, попут Драинчевих према Колашину, постојала и код Григорија Божовића према селу Драиновићи на Рогозни, о којој је Божовић топло приповедао и сликовито је путописао. А нимало не сумњамо да се овакав, али и много значајнији, књижевни и поетички укрштај дво-

40 Оглед „Топлица као место поетичког укрштаја путописа Григорија Божовића и Рада Драинца” прихваћен је јуна 2021. године за штампање у зборнику *Етика и естетика Григорија Божовића* Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

41 Ово је насловна синтагма Драинчевог путописа објављеног у листу *Правда* XXVII/21, 2. 8. 1931, стр. 7.

42 Опредeљујемо се за наведени геополитички појам јер је у време о коме пишемо (период између два светска рата) био у службеној употреби уместо синтагме Стара Србија. О наведеним геополитичким појмовима и о њиховој употреби у историји књижевности в. Бечејски 2006а: 45–50.

јице писаца могао десити у Топлици, Драинчевом завичају просторно не тако удаљеном од Божовићевог родног Колашина, а свакако незаобилазној станици на њиховим путевима и важном мотиву, хронотопу и симболу стваралаштва ових (путо)писаца.

У историографији и историји књижевности налазимо још посведочених сусрета и аналогија између Григорија Божовића и Рада Драинца. Као председник Академије седам уметности, Григорије Божовић је у фебруару 1941. године уручио награде Академије ауторима међу којима је био и Раде Драинац. Сви тадашњи лауреати, осим Радмиле Бунушевац, имали су сличну судбину: Јанко Туфегџић гине у четничком одреду, Никола Лопичић је стрељан у Лепоглави у Хрватској од стране усташа, Григорија Божовића су комунисти стрељали почетком 1945⁴³, а Раде Драинац завршава живот у сушици, али у складу са својим идеалима; побуњен, баш на 1. мај 1943. године. Претпостављамо да је сусрета Григорија Божовића и Рада Драинца највише било у Београду, захваљујући књижевним круговима, а потом у Скопљу, што је посведочено Драинчевим путописом *Задњи дан под јужним небом*. Без обзира на место, не сумњамо да је сусрета двојице (путо)писаца итекако било јер Драинац (1999ђ: 97) Божовића назива својим пријатељем, а знајући да су Драинчева пријатељства са тадашњим писцима била раритет, пријатељство са Григоријем Божовићем нарочито добија на значају.

У својим приповеткама, а нарочито у путописима, Божовић је износио своје политичке ставове, етичка уверења и противио се одређеним друштвеним обрасцима.⁴⁴ Драинчево стваралаштво такође је у знаку бунта, у односу на Бо-

43 Захваљујем професору Драгиши Бојовићу за ове драгоцене податке из периода Божовићевог руковођења Академијом седам уметности.
44 Уп.: „Експлицитност политичке мисли само је једна од димензија политичког дискурса у путописима Григорија Божовића, који се заснива на читавом спектру различитих средстава и модела политичког изражавања. Божовић је, иначе, био познат по експлицитности својих ставова.” (Бојовић 2016: 277)

жовићево – ширег, интензивнијег, а парадоксално бенигнијег јер Драинац је због својих политичких ставова неко време провео у логору на Црвеном крсту у Нишу, а постоје и сведочанства да му је живот више пута био угрожен⁴⁵; Божовић је политички осуђен и стрељан. Пркосна Топлица је тако *природно* упловила у тематско-мотивски рукавац Божовићевих путописа, те су и „чудесни кутови“⁴⁶ природе бунтовног Топличанина Драинца Божовићу били блиски и разумљиви.

У књижевни живот и Григорије Божовић и Раде Драинац враћају се захваљујући заслуги Гојка Тешића, првог приређивача њихових сабраних дела 1990, односно 1999. године. Уз све наведено, Божовић (Колашинац, како су га звали) и Драинац (како је Радојко себе назвао по родном месту предака пре досељавања у Топлицу, или Рогожњанац) остају незаобилазни „суседи“ страница међуратне српске књижевности, нарочито области књижевног путописа. Стога ово истраживање, усмерено на поетички укрштај два књижевна „суседа“ и савременика, авангардног писца и реалисте (раритета међу модернистима и заступницима авангардних књижевних покрета) кроз топос Топлице, може допринети путевима новог читања поетика Раде Драинца и Григорија Божовића. Њихови путописи о Топлици настајали су у периоду између два светска рата, приближно истих година: путописе о Топлици, између осталих, Божовић је публикувао махом у књизи *Црте и резе* (1928); Драинчеви путописи о Топлици настајали су у периоду 1923–1933, а први пут су обједињени у књигу *Путујем, путујем* 1999. године од стране приређи-

45 Ово се односи на Драинчеве белешке у дневнику *Црни дани* где неретко истиче да му у Топлици прети стална опасност од четника, али и на сведочења до којих је дошао Иван Ивановић (2011: 72–73) о наводним претњама Драинцу од стране попа Илије, попа Раше Кнежевића и попа Мике, због чега је Драинац у пар наврата бежао из родног Блаца у Прокупље или у Луковску Бању.

46 Алузија на трећу књигу изабраних дела Григорија Божовића, *Чудесни кутови*, у којој је заступљена Божовићева путописна проза. Приређивач овог избора је Гојко Тешић.

вача Гојка Тешића.

Интенције путописаца Топлице

Путописи Григорија Божовића о Топлици настају 20-их и 30-их година 20. века у листу *Политика*. Комуникационе околности Божовићевих путописа легитимисале су Божовићеве друштвено-политичке ставове и уверења. „Условљеност” медијем у контексту Божовићевих путописа смо с пуним правом преименовали у „легитимисање” јер је посредни лист који је основан као политички и независан.⁴⁷ Без обзира на то што су Божовићеве путописи иницијално били условљени некњижевним медијем (дневним новинама), њихово прештампавање потврђује иницијалну „књижевну” интенцију Божовићевих путописа. Ово потврђује и њихов садржај: уз информације о различитим крајевима земље, о другим културама, у позадини (или чак испред) друштвено-историјских и политичких збивања, Божовићеве путописи о Топлици приповедају о појединцу, обликујући га попут јунака приповедака овог писца. Заправо, стил и садржина ових путописа упућују на истог приповедача, изниклог на живој традицији фолклорног приповедања, присутног у Божовићевим приповеткама. Божовићеве путописи о Топлици (и не само они) носе обележје *народног реализма*⁴⁸ – стваралачког метода којим се у историји књижевности често одређује опус Божовићевих приповедака.

Интенција Божовићевих путописа о Јужној Србији, а унутар тог корпуса – о Топлици, јесте дати „што шаренији мозаик” (Ристић 2016: 1509) овог поднебља. Сходно томе

47 Уп. „Владислав Рибникар, оснивач и одговорни уредник, када је подносио пријаву властима навео је да ће новине бити политичке и независне. [...] На самом почетку позиција листа је идентификована речима Ота Бизмарка: "Задатак независне штампе је да слободно претреса сва јавна питања, без гнева и без пристрасности.””(https://sr.wikipedia.org/src/B5, приступљено 11. 4. 2020)

48 Термин Предрага Палавестре (1985: 251).

Григорије Божовић није заборавио да путопише ниједан забачен крај где је било Срба, а са којим је долазио у додир захваљујући службовању. У том мозаику Божовић „гласа карактере” малог човека, а заправо „носиоца” тог поднебља. Овде налазимо прву значајнију разлику Божовићевог путописања о Топлици у односу на Драинчево: Божовић „малог човека” (којег ни Драинчеви путописи не заобилазе) доживљава као покретача и снагу која обликује историју и „контуре мозаика” датог поднебља. Божовић и Драинац у својим путописима о Топлици показују дијаметрално различиту перцепцију града. Божовић о граду пише афирмативно: „Дужност је нашега поколења да већ почне давати ствари и за град и из града, јер се баш тамо, свакако, развија један живот пун дивних литерарних мотива.” (Ристић 2016: 1509)

Драинац путописе о Топлици објављује у листовима *Самоуправа*, *Београдске новости*, *Реч*, *Време* и *Правда*. Лист *Самоуправа* је превасходно политички (орган је тадашње Народне радикалне странке), али и економски и књижевни; у периоду када је Драинац публикувао своје путописе о Топлици (30-е године 20. века), лист је излазио „сваки дан сем понедељка”⁴⁹. Драинчеви биографи закључују да је овај аутор у листу *Самоуправа* видео могућност да говори о модерним тежњама, а то је махом и чинио кроз књижевокритичке прилоге (нпр. „О модерним тежњама”, „О будућој прозној уметности”). У путописима о Топлици, који су делом објављени у овом листу, углавном нема Драинчевих политичких коментара. Путописи о Топлици у *Самоуправи*, без обзира на широке могућности политичког изражавања (додуше у духу традиционалне оријентације) које пружа овај лист, усмерени су ка лирском приказу Топлице. Коментари о просвети у Топлици, те друштву и економији Топлице спорадични су у овом корпусу Драинчевих путописа. За разлику од Божовића, Драинац своје путописе о Топлици (и о другим крајевима и

49 Подаци су преузети са сајта Дигиталне Народне библиотеке Србије, <https://velikirat.nb.rs/collections/show/185>, 12. 4. 2020.

земљама) није сам сакупио и штампао; то је учинио Гојко Тешић, приређивач Драинчевих *Сабраних дела*. Приређивач Драинчевих „путописа и репортажа” (Тешић 1999: 422–423) као највећу потешкоћу припреме Драинчевих путописа за штампу наводи „акљавост, недоследност и стилску рогобатност”, где предњаче „неприродне и накарадне инверзије”. Изворни текстови Драинчевих путописа о Топлици отварају могућности за различите претпоставке о интенцији њиховог осмишљавања и писања.

*Форма и стил Божовићевих и Драинчевих путописа о
Топлици*

„Разговор са Григоријем Божовићем, приповедачем”, публикован у *Сабраним делима Григорија Божовића* (Том 2: *Путописи*), између осталог представља драгоцено сведочанство о утиску који је овај писац остављао на своје саговорнике: „Поглед иза наочара (цвикера) је проницљив, благ и у исто време непопустљив, који се зарива у ваш поглед и иде до краја. Тешко да један човек, којему савес није чиста, може да издржи поглед Г. Божовића, који је и поред те особине свакако још увек један умилни и питом поглед.” (Ристић 2016: 1504). Ова запажања се свакако могу приписати и Божовићу – путописцу јер садржај и стил његових путописа заснован на лирским описима питомих предела, а прожет идеолошким и филозофским коментарима који, чешће од функције карактеризације имају реторичку функцију и тенденциозност, као да су „разливени” из тог проницљивог, благог и непопустљивог погледа. Путопишчев поглед је највише био усмерен ка „његовом Колашину”⁵⁰ и околини, али путописна дела Григорија Божовића сведоче да, сем завичаја, постоји још крајева које Божовић доживљава као „своје”. Један од њих је топлички крај.

50 Божовић у разговорима о својој поезици употребљава синтагму „мој Колашин”. (уп. Ристић 2016: 1504)

Божовићеве путописе са традицијом међуратне путописне књижевности повезује издвајање универзалног, општег и хуманог из сваке „студије случаја”, како се метафорички могу назвати путописи овог аутора. Ово тумачење Божовићеве поетике путописа читаоца може навести на преурањени закључак о лабавој форми његових путописа. Међутим, као што ћемо у наставку рада потврдити на примеру путописа о Топлици, Божовићеви путописи имају чврсту композицију која се састоји од кратког наратива о *малом човеку* – локалном јунаку уоквиреног дескрипцијом и рефлексцијом. Ти структурни прелази су у Божовићевим путописима неретко графички означени трима тачкама. Али, важан (минус) елемент Божовићевих путописа су и места „између редова”, о којима ће такође бити речи у наставку рада.

Без обзира на Божовићеву мимезу усменог причања која карактерише и његове приповетке и путописе, Драинчеви путописи о Топлици више од Божовићевих остављају утисак стварања „на лицу места”. Уводни сегменти Драинчевих путописа о Топлици имају одлике фокализованог приповедања: путник запажа мотиве, детаље и боје (заступљене и у Драинчевим стиховима о Топлици), а о њима „пева” топло, искрено и увек усхићено (а како и не би, када се путује ка Драинчевој *љубљеној* Топлици). Стилски, ови путописи наликују на Драинчеву поезију, те можемо да претпоставимо да Драинац о Топлици искључиво *пева*⁵¹ (односно своје описе Топлице и рефлексције поводом пута ка *љубљеној* Топлици / кроз *љубљену* Топлицу) обликује својим „карактеристичним” стихом. С друге стране, Драинцу који је стално био у беспарици (како сведоче биографи – због бoемског живота), посао новинара (репортера) био је извор прихода, те су

51 До овог закључка дошли смо у одељку „Топлица као тематски оквир Драинчевог стваралаштва” након опсежне анализе Топлице као топоса и симбола Драинчевог стваралаштва, нарочито у оном делу истраживања усмереног на интертекстуалну (и формативну) релацију Драинчевог романа *Наша љубав* и збирке песама *Лирске минијатуре*.

путописања „по задатку / на задату тему” морала настајати у одређеном року. Стога се „акљавост” Драинчевих путописа може приписати брзини писања и оптерећености роковима публикавања. Можда управо због тога Драинац није, попут Божовића, сакупио своје путописе и штампао их као засебну књигу. Додајемо да је Драинац сам илустровао своје путописе следећим цртежима: *Железнички мост на Топлици, Крчма у Јанковој клисури, Пут којим увече идем на пошту.*

Један од важних задатака својих путописа о Топлици Драинац (1999ђ: 15) експлицира у тексту *Оријент на нашем југу*: „Трудим се до свих нијанса душевних да осетим ове људе и ово поднебље. Подједнако ме занимају њихови обичаји као и њихове мисли.”⁵² Овај „задатак” Драинац остварује у већини путописа о Топлици, а ти сегменти су каткад уобличени као дијалектичко разматрање осета, звука, мириса и свега што се може подвести под „утисак” путописца при сусрету са предметом описивања, уз изношење аргументације која сеже од фактографије до анегдоте која се преноси усменим путем; све то мотивише читаоца да на Драинчеве рефлексije одговори размишљањем и својим закључком. Приређивач Драинчевих путописа оцењује да они „поред своје уметничке вредности имају и посебну културно-историјску специфичност јер су драгоцени документи и о књижевном животу 20-их и 30-их година.” (Тешић 1999: 423), док аутор прве опсежније студије о Драинчевој путописној прози, Горан Максимовић (2020: 49) додаје да Драинчеви путописи читаоцу нуде „нека болна сазнања о животу и свеколиким прикљученијима на негдашњим нашим заједничким јужно-словенским просторима и новијој нашој прошлости, али и читавој Европи тога доба.”

52 Сличне рефлексije о путопису (и задатку путописца) Драинац (1999д: 44) износи у тексту *Бура над Топлицом* (1929): „Кад човек хода да упознаје крајеве и да логиком здравог расуђивања измери на теразијама добра и зла народски живот, довољно је да се не попне ни сантиметар од земље, и није му потребан Тацит у глави а Тибула у срцу.”

Пут у Топлицу

У описивању пута ка Топлици и кроз Топлицу Божовић се опредељује за презент („Идем уз гласиту Топлицу...”; „Пribлижујем се Куршумлији.”) који доприноси не само процесуалности перципиране слике топличког пејзажа, већ и њеној актуелности јер читалац лако (*по*) верује да је Топлица и данас тако живописна, као у Божовићевим путописима. Божовићев утисак о Топлици сведен је на аудитивну сензацију гласовитости овог поднебља, што кореспондира са Драинчевим путописним опсервацијама бунтовне Топлице. Међутим, за разлику од Драинчеве симболизације Топлице путем боја, о чему ће бити речи, Божовић у својим путописима о Топлици користи метонимију суре шајкаче. Сура шајкача је уједно симбол Гвозденог пука који је „најпоносније носио ту неугледну суру капу” (Божовић 2016: 74). У Божовићевом путопису *Капетан Вукоје* налазимо (просторно) мали трактат о амбивалентном значењу шајкаче: за друге, шајкача је „освештана слика срчане, богом допуштене судбинске освете” нашег народа; за Божовића (2016: 74), шајкача је „прикојаса ослобођења и уласка [...] у царство своје.” Приповедач овог путописа чак апострофира неугледну, суру, али милу шајкачу као најсветлији детаљ топличког магловитог јутра, светлији и од ђурђевског сунца. Путописац Божовић не скрива своје интенције у вези са путописима о Топлици: повезујући свој долазак у Топлицу са кишом коју су мештани (пољски радници) дуго прижељкивали, Божовић имплицира афирмативност своје слике Топлице; уз то, он не скрива радост због доласка у Топлицу и тоpline са којом га мештани дочекују. Овим сензацијама треба додати и Божовићев (2016: 71) осећај задовољства што је „сва Топлица” и даље „под суром шајкачом”. Између ових редова проговара Божовић националиста, нескривени заговорник политичких идеја због којих је био осуђен. У односу на Драинчеве путописе о југу у којима се Топлица уздиже као најмилија, најприснија и

најживописнија, Божовић подједнаку присност осећа према било ком кутку Јужне Србије (односно Старе Србије). Божовић (2016: 81) у својим путописима ово поднебље назива „својом постојбином”, при чему ова синтагма не упућује само на географски простор Божовићевог родног места, већ и на његову антејску повезаност са простором Старе Србије. А управо та антејска нит доприноси идеолошком ублажавању (односно деполитизацији) Божовићевих коментара; примера ради, захваљујући мотиву нових белих кућа Божовић приповедање усмерава ка прошлости (борби покорених против освајача) и ка „каљавој свакидашњици”, али стављањем фокуса на благодат којој доприносе нове беле куће, Божовић успева да политичке и идеолошке коментаре инкорпорира у путопис као узгредне безазлене опсакe.⁵³

Пут ка Топлици (из Срема) Драинац доживљава као „праву линију”; у Топлицу се улази кроз „тријумфалну” капију зелених њива (чија боја „мило улази у зенице”), а истог тренутка пут почиње да вијуга. Доживљај топличких путева као вијугавих у Драинчевим путописима није само географски условљен; вијугавост је рефлекс Драинчевог перманентног колебања између жеље за одласком из Топлице и повратком у њу како би се још једном „напојио” модрим бескрајем њеног неба. Вијугавост упућује на тајновитост овог предела који Драинац само наизглед познаје „до сваког кута”. Вијугав пут кроз Топлицу метафора је њене у историји неизвесне судбине, вихора рата и олује устанка. Наглашавање вијугавих путева Топлице имплицитно говори и о недостатку железничке пруге. Говорећи о одсуству железнице у Топлици из економског и социјалног угла, Драинац полаже велику наду да ће „заковани Прометеј” (Прокупље) добити свој „пут у свет”. Тако се од (хронолошки) првог Драинчевог путописа о Топлици (*Од Прокупља до Блаца*) формира схема којој ће

53 Уп. „[...] јер ме вазда ова места овеселе и окрепе да ми груба, подла и каљава свакидашњица опет ништа не може јаком као земља веровању.” (Божовић 2016: 81)

аутор и у потоњим путописима бити доследан: Топлица је утисак, импресија, рефлексција⁵⁴, са неколико упечатљивих детаља⁵⁵ са које год стране јој прилазили, а чија је „гранична линија” од осталих суседних крајева *модрозелена*. Драинчев путопис о Топлици је дескрипција река, шума, планина, неба и спектра боја које се укрштају „географским” слагањем ових детаља, рефлексција о путнику који мора да оде и о повратнику који долази не када жели, већ када мора; каткад се иза „морања” крије насушна потреба повратка. Фактографија је заступљена када путописац жели да посведочи утисак пркосне, победоносне, херојске, древне и светле Топлице. Тада се међу детаљима у најсјајнијем колориту (*у зеленом*) указују два бела торња пред црквом Светог Николе, крће куле Југ Богдана и Топлице Милана, манастир Ајдановац у светлу древног записа из 1492. и велу предања о Мехмеду Соколовићу као ктитору, манастир Светог Мине у Штави из 1614, зидан у земљи, потом једна од најстаријих и најлепших школа у Топлици⁵⁶, државни мост на Блаташници – „један од најлепших мостова у Јужној Србији”⁵⁷ (Драинац 1999д: 8), бела фасада новосаграђених сеоских кућа које потврђују нагли развој Топлице и уливају наду у њен даљи просперитет. Иза уводних романтичних и пикторесних сегмената Драинчевих путописа о Топлици назире се човек, духовно обликован простором (готово по дефиницији географа Јована Цвијића из одељака о исконској и научној повезаности човека и тла), али, за разлику од јунака Божовићевих путописа о Топлици, човек загледан у будућност. Драинчев путопис о Топлици је пре „огањ мисли”⁵⁸, наизглед узгредних, наизглед

54 Уп. „Нека мистична сета избија из тих светилишта [природе, прим. аут.] и човек, противу себе, под овим небом, задњих дана, помишља о ефемерности ствари и свега.” (Драинац 1999д: 22)

55 Међу таквим детаљима су модрикастозелени висови Јастрепца, Копаника, или пак „го и плав Хисар” (Драинац 1999д: 7).

56 Ово се односи на школу у варошици Блацу. (Драинац 1999д: 8)

57 У питању је мост који је пројектовао Недељко Јовановић.

58 Ово је синтагма из Драинчевог путописа *Узгредне мисли под вејави-*

подстакнутих путовањем друмовима јужним, а заправо неизоставног „пртљага” Драинца – ствараоца који и у Топлици трага за одговорима о истини и животу, али на овим путевима интензивније осећа близину и топлину *извора*.

Хронотоп и јунаци Божовићевих и Драинчевих путописа о Топлици

Божовићеве путописе о Топлици отвара текст „Капетан Вукоје”, који уједно на најбољи начин читаоца уводи у поетику путописа Григорија Божовића чији је средишњи елемент човек (јунак) датог поднебља. Брижан сељак Топлице, вредан, измештен у шљивик или на њиву, помаља се већ кроз прве дескриптивне редове овог Божовићевог путописа. Јунак коме је у Божовићевим путописима дато највише простора јесте капетан Вукоје (Тодоровић), командант батаљона који је 1896. био деташиран у Куршумлију. Остарелог капетана, како су га ословљавали мештани Куршумије, Божовић карактерише у амбијенту старе кафане који је саставни део свакодневице живља на овом подручју. Путописац свог јунака затиче у тренутку док чита новине, а овај мотив важан је приповедачу Божовићу за даље развијање приче о прошлим, херојским временима Топлице. Мотивом руине у портретицији капетана Вукоја алудира се на његову саживљеност са варошицом којој је донео слободу. Међутим, Божовићево приповедање о капетану Вукоју тече ретроспективно, па се у овом путопису нашло места за подсећање на дела „најзаслужнијег сина Копаоника” и „некадашњег миљеника војводе Путника” (Божовић 2016: 72). У карактеризацији лика капетана Вукоја Божовић се служи контрастом (јака и китњаста тврђава – оборен бедем) који кореспондира са ширим планом сликања временских равни *некада* и *сада*.⁵⁹ Наведене

цама јужним (1931).

⁵⁹ На овој временској равни Божовић сагледава и друштво на простору Јужне Србије.

опозиције превазилазе се Божовићевим закључком да надимак „капетан” сведочи да је Вукоје и даље, на неки начин, остао „војник и ратник” (Божовић 2016: 72). Вукојево превазилажење „зуба времена” мотивисано је његовом природом: као и сваки Лабљанин, капетан Вукоје је висок, оштар и отресит. Изнад свега, он је сведок старог значаја, заслуге и сјаја Куршумлије. Након што читаоца свог путописа упозна са јунаком, Божовић узима улогу сведока и записивача живог, течног и емоцијама крцатог приповедања капетана Вукоја. Лик капетана Вукоја из Божовићевог путописа најближи је „неизмишљеним” (ово је алузија на Божовићеву збирку *Неизмишљени ликови* из 1940.) ликовима „епских горостаса, али и романтичним типовима чврстог карактера, старинске лепоте дате речи и надљудске храбрости и јунаштва” за које „живот вреди онолико колико је частан” (Јефтимјевић Михајловић 2016: 123). Капетан Вукоје близак је и типу јунака бившег времена које карактерише неспоразум са духом и изазовима новог доба. Јефтимјевић Михајловић (2016: 123) ове Божовићеве јунаке одређује као „људе чији се дубоко усађени лични морални закони сударају са моралним димензијама новонасталог времена”.

Приповедање о прошлости капетана (тачније пуковника) Вукоја тече хронолошки, од сећања на прадедове и „прве пушке” (Божовић 2016: 72) којом су Степан и Стеван Тодоровић показали отпор према Арбанасима. Божовић не само да кроз своје јунаке приповеда о важним историјским догађајима којима су они присуствовали и чији су сведоци били, већ њихову нарацију разуђује рефлексима које се могу приписати и самом аутору; као пример навешћемо Вукојеве (односно Божовићеве) коментаре о идеји широког народног јединства. Поредеша капетана Вукоја са Доситејем и Ломоносовим, Божовић настоји да свом јунаку прида већи значај од локалног. Виђење Топлице кроз појединце, војводе и ратнике, доследно ће се наставити и у осталим Божовићевим путописима о Топлици. Приповедање о капетану Вукоју

Божовић заокружује понављањем уводних мотива кише и пркоса који Топличане наводи да и по киши преплаве своја поља.

Драинац у својим путописима подједнаку пажњу посвећује топличким градовима и варошима, али их не описује (тачније не доживљава и не вреднује из друштвеног и културолошког аспекта) све на исти начин. Путописе о Блацу и Куршумлији Драинац обликује истим поступком: иза сеновитих падина, у срцу модрих шума, на међи епских ширина, указује се личност Косте Пећанца – обележје тог места, па чак и обележје целе Топлице.⁶⁰ Међутим, Драинац „светкује” и „малог човека” попут доктора Зарића из Куршумлије, чија „популарност премашује славу на ловорикама већ уморног и остарелог Косте Пећанца” (Драинац 1999д: 22), кафеције Ђукића, „типичног у отворености и карактеру” (Драинац 1999д: 19), Мије обућара и Галета кочијаша, Прокупчана. Без обзира на индивидуализацију „малих људи” Топлице, (прото)тип Топличана, по Драинцу, јесте „горштак, неук и сиромашан” (Драинац 1999д: 26). Сходно Драинчевим насловима и поднасловима, поетику путописа овог писца можемо назвати „фрагментима о ономе о чему се најређе писало”⁶¹, а уз судбине малих људи, теме ових Драинчевих „фрагмената” су живот људи са маргине, непознатих црквених сликара, напуштена (запуштена) гробља и др. С друге стране, када је у питању приповедање о догађајима на тлу Топлице, Драинац ће се пре задржати на свакодневици житеља Топлице (свадби), док ће минуле историјске догађаје износити у виду ре-минисценција или кроз констатације о њиховом значају. Сличан је и Драинчев поступак увођења споменика у путописе: Драинац спомен(ик)ом Топлице назива жуту и мутну реку Топлицу (вечни дом писца Милутина Ускоковића), „црне

60 Драинац (1999ђ: 19) бележи да је северни крај Топлице по Кости Пећанцу добио „име херојства пожртвовања и голготе”.

61 Ово је наслов Драинчевог путописа из 1926, објављеног у листу *Време* (VI/1697, 10. IX 1926, стр. 4).

шамије” (Драинац 1999д: 19) – симболе угашених домова, па и сам мирис топличког јутра (мирис модрих шума) који буди оркан (сећања). Међутим, ова сензација у Драинчевим путописима конотира и као *мирис буђења* (мирис пробуђене, подмлађене земље). Пробуђена земља носи бразде *старих дана* (Драинац 1999д: 129), и као таква путнику шапуће „о лепшим стварима и новим надама” (Драинац 1999д: 129). Да ли тај шапат чује још неко, сем овог путописца?

У Драинчевој и Божовићевој „хроници” југа примећујемо различито „портретисање” појединих хронотопа, јунака и мотива. Један од таквих примера јесте приповедање о арнаутском селу, где Драинац у модернистичком маниру описује еротику ових насеља (уп. *Под јужним небом*), док се Божовић усмерава ка приповедању о свакодневном тешком животу људи овог поднебља и тековинама новог времена које је, између осталог, обележено културолошким, верским и језичким укрштајима. Наратив у форми анегдоте, хронике или дуже приповетке саставни је елемент Драинчевог и Божовићевог путописа, те приповедајући о јунацима топличке историје ни Драинац, ни Божовић не заобилазе хероје Топличког устанка (Косту Пећанца, Косту Војиновића Косовца и др.); али док се Драинац задржава на типској слици позитивног (*светлог*) јунака, увек поштованог и слављеног у свом крају, Божовићево приповедање о истој теми и јунацима неретко прелази у полемику о историјској истини у вези са њиховим пореклом и ангажовањем у преломним историјским тренуцима. У том погледу индикативан је Божовићев (2016: 965) путопис о Војиновићима на које човек наиђе „куд год се човек окрене на нашој земљи”. Овај путопис поред полемичког тона о духовним вредностима породице Војиновић од њених корена до данашњих дана (о њиховој честитости, скромности али и осионости), садржи и занимљиву причу о загонетном пореклу и укрштају Локсимове и Илијине линије ове лозе. Отворено место у вези са путевима лозе Војиновића инспирисало је приповедача Григорија Божовића за

писање приповетке *Необичан мученик*. Тема ове приповетке је част Војиновића, а она је на испиту путем Ивана Војиновића, младог изданка ове херојске лозе из села Воћника на Дреници. Иван Војиновић, „на гласу човек и јунак и још из чувеније куће” (Божовић 2009: 13) на молбу кнеза и свештеника пристаје на најстрашнију жртву – да се тобоже потурчи како би могао да дође до информација о плановима турске власти. Колику је жртву Иван (Сефер) поднео, сведочи његов сусрет са Штавичанином⁶² Рујом Луковићем, чији прекор није издржао: „Причају људи да су му се тад низ беле образе скотрљале две крупне сузе, да је болно поновио Рујову узречицу ’виђи, да ти кажем!’ па позвао сејмене и одмах отишао у планину. Ни данас се не зна шта је с њиме даље било...” (Божовић 2009: 13)

Топлица – земља малог човека епске ширине

Иако у књижевној критици преовладава закључак о фактографској заснованости Божовићевих путописа, читајући његове путописе о Топлици стичемо утисак да су пут и географски простор највише у функцији мотивације Божовићевог приповедања о човеку. Наше запажање кореспондира са закључцима појединих истраживача о стилској и структурној вишеслојности Божовићевих путописа, готово доследно сачињених из „наративних, путописних и публицистичких делова” (Бечејски 2006: 243).

Божовић, као и Драинац, приповеда о „малом” човеку, остављајући читаоцу да изнесе закључак о његовом значају за то поднебље. Јунак Божовићевих путописа често је снажно индивидуализован, попут јунака његових приповедака. Каткад је то „заостали ждрал” попут Томе Мијајловића из истоимене приповетке (додуше из Велике Хоче), сведок страха борбе, ропства и срамоте, али и даље „стиснутих зуба”, части и „оне дубоке у души заповести” (Божовић

62 Штава је планинско село у општини Куршумлија.

2005: 68–72), сав у хтењу да уздахне и јекне прекором према судбини. Избор „јунака” Божовићевих путописа условљен је вредностима имплицитног аутора његових приповедака: путописац Божовић приповеда о угледном домаћину, мудрому сељаку, надасве поносном, часном и достојанственом. Више од повезаности човека и поднебља Божовић указује на његово сналажење на прелазу из феудалног уређења у капиталистичко друштво. И функције Божовићевог приповедача (тачније Божовића – приповедача) у путописима јесу сведочење о поробљеном и тек ослобођеном, неснађеном југу, реалистичко приказивање живота сељака и планинара као у жанру *слике*, тумачење психологије „малог” човека у временима великих историјских збивања. На основу овог можемо закључити да су се и у путописима сјединили Божовићево књижевно и политичко дело. Божовићеве приче о (наизглед) малом човеку и у путописима су уоквирене језгровитим описима природе, често са мотивским корпусом који најављује драматичне догађаје. Неке од општих закључака о поетици својих путописа о Југу као синтези пресека вредности прошлог времена и новог доба, Божовић је изнео у предавању у Удружењу Старосрбијанаца насловљеном „Путеви у Јужној Србији некад и сад” (1936). Варијација *слике света* Старе Србије⁶³, присутна у Божовићевим приповеткама и путописима, нашла се и на мети критике. Ели Финци је у одредници *Крлежине Енциклопедије Југославије* Божовићево стваралаштво назвао монотоним варијацијом на једну исту тему. Међутим, у осврту на Божовићево укупно стваралаштво, Д. Богутовић (2014) као његову нарочиту вредност подвлачи „непоновљиву топографску и психолошку панораму Старе Србије”. Несумњиво да је наведена промена перцепције мотива Божовићевих дела и његове вредности условљена рехабилитовањем овог писца (18. 5. 2008). Ако узмемо у обзир студије о политичком дискурсу Божовићевог дела (Бојовић

63 Појам Старе Србије односи се на Рашку и Косово и Метохију. (Росић 2016: 256)

2006: 275) које, пак, нису политички условљене, садржај Божовићевих путописа сведочи да упркос поменутиим рефлексијама, Божовић путопише живот Јужне Србије онако какав он јесте, без идеализације. А сваки детаљ тих путописа у функцији је Божовићевог спомена овог поднебља.

Топлица је и за Драинца (1999ђ: 19) земља „епске ширине”. Драинца су на ову рефлексију подстакли *румени величанствени* брежуљци и заласци, „живопис(а)ни” налик стиховима Јакшићеве „Вечери”, као и непрегледни зелени обронци (Копаоника) који се „заривају у срце Топлице”. У Драинчевој „песничкој слици” Топлице, у сплету бескрајне зелене и „вена” црвене боје уочавамо обресе Косова поља и „чујемо” ехо епских вихора. Ово запажање се може аргументовати и Драинчевим „виђењем” границе Топлице и Косова: уз Мердаре је „тамна коса некадашње границе” (Драинац 1999д: 19) – сеновита, релативна, постојећа само у „тамном трагу”, можда тамнокрвавом или тамномодром, а свакако дубоко урезаном у историју овог краја и *сигурно* у његову будућност.

Епитет *бунтовна* неретко ће се наћи у Драинчевим путописима о Топлици. Доследно поетичком кључу своје поезије (иако реч доследно углавном не пристаје Драинчевом поетичком систему), Драинац мотив побуне повезује са експресионистичким мотивом плаве боје. Повезаност је најексплицитнија у путопису *Железница кроз Топлицу* (1925), где се путописцу чини да небо бунтовне Топлице подсећа на француски југ око Арла и Тараскона, односно, да бојом подсећа на плаве венце планина које окружују ову мирну покрајину Француске (Драинац 1999д: 26). „Капија” Топлице је „епска” – синестезија зелене и „романтичне” црвене боје (мостова) и хуке возова која се прижељкује у овом крају. У Драинчевим путописима о Топлици, као и у песмама о овом крају, топличке шуме „ужасно су црвене” (Драинац 1999ђ: 28). Мотивом црвених шума алудира се на 1917. годину, крваву етапу у историји топличког краја. У ширем контексту,

црвене шуме у Драинчевим путописима, у којима су гинули „синови отаца гвозденога пука [...] са фанатичном народном мишљу (истакла М. Б. Ћ)” (Драинац 1999д: 28), обликоване су и као романтичарски топос. *Црвене шуме* у Драинцу буде реминисценције на „романтичне јунаке”, међу које убраја Југ-Богдана. Стојећи пред рушевинама Југ-Богданове куле на Хисару, путописац се „измешта” у минула времена када се живот давао „за крст часни и слободу златну” (Драинац 1999д: 42), са којих се „поглед” наставља ка модрим висинама, што читаоца наводи на закључак да исту борбу и исту слободу, у њеном недостатку међу зидовима који га окружују (тачније *опкољавају* јер Драинац употребљава ову лексему), може наћи само у нади и будућим поколењима које ће изродити ово тло.

Куле су такође мотив Божовићевих путописа. Међутим, кроз сегменте њима посвећене провејава Божовићев (2016: 71) ламент над Топлицом која је „поравнала њихова обележја”. Путопишчева очекивања у вези са овим мотивом се не остварују: оку се не указују сведоци тешког времена⁶⁴ када је поробљени путник, који је овуда пролазио, најпре морао да положи откуп. У односу на Драинчеве путописе, путник о коме пише Григорије Божовић је најпре сапатник тешких времена, а потом поражени путник (попут Турчина) коме се затире траг на овим просторима. У виђењу „трага прошлог” налазимо још једно мимоилажење двојице путописаца Топлице: за разлику од Драинца који (иако ретко) пише о споменицима српске победе, Божовић се усмерава ка траговима тешких страхаота освајача и индивидуалних и масовних страдања Топличана, које набраја у путопису *Капетан Вукоје*. Међу детаљима – сведоцима прошлог које запажа путописац Божовић јесу похабаност Куршумлије (као последица рата) и њена тишина⁶⁵ која упућује на тугу за

64 Ово се односи на турске куле Малаића Чола и Кајтоза Дугодела, где су некада биле „силовите ћесадије” попут Мусе и Ђема Брђанина.

65 Уп. „Сама Куршумлија нешто похабанија него пре рата... нема.” (Божовић 2016: 71)

страдалима, али и на слику варошице испражњене од људског живља.

Иако би се, сходно једном од наслова његових путописа, Драинац могао назвати „кроничаром” југа, његова „кроника” нипошто није фактографија или историографија. Драинац – путописац је исти онај песник – путник који истражује природу човека и племенитост природе. Његов фокус је знаменитост детаља наизглед истог, а заправо магловитог, сеновитог, мистичног. Јер, шта би друго Драинца зазивало на оваква путничка стварања?

Топлица између старог и новог

Међу мотивима југа који на Григорија Божовића остављају најснажнији утисак, јесу нова насеља као „сlike нова тек започета живота” (Божовић 2016: 81).⁶⁶ Описујући јужна места кроз призму сусрета старог и новог, Божовић се задржава на опису трга, као места најевидентнијег сусрета култура и језика. Описујући подујевски трг, где долазе и Топличани, Личани и Црногорци, Божовић (2016: 83) међу аудитивне елементе једног „тржног” дана убраја и „чудан наш језик: нешто ломљив и смешан”. Закључак да се овакав језик, настао свакодневним сусретом и прожимањем више култура „осетно” чује, такође сведочи о променама југа и доласку *новог* времена и адела.

Оквир Божовићевог путописа о Топлици *Сура кана* употпуњен је мотивом шајкаче која узраста у симбол „нагонске снаге” (Божовић 2016: 74) *овог* народа и страха који буди у другима. Шајкачи сурој Божовић (2016: 77) захваљује на самом крају путописа *Сура кана* јер због ње, тачније због оног што представља топличком народу, Куршумлија „није више пренонац но спонац”. Док напушта Топлицу, сура шајкача

66 Ова запажања мотивишу Божовићеве идеолошке коментаре. Уп.: „Само своје царство, само народне путе кроз њега, само такав царствени живот признајем за светињу и највише добро.” (Божовић 2016: 81).

је детаљ који Божовић најјасније види из даљине. Као нај-упечатљивију слику са путовања у Топлицу Божовић (2016: 75) ће понети управо тренутак када је, ходајући планином обавијеном „епском планинском тамом” спазио суру шајкачу закачену о храст.⁶⁷ Финални оквир путописа *Сура кана* садржи и апелатив крвавој Топлици⁶⁸, при чему ова боја, као и у Драинчевим путописима, посредно означава страдања. А прошлост, садашњост и будућност се у Божовићевим путописима, као и у приповеткама, представљају кроз призму устројства света – непрестане борбе између добра и зла⁶⁹, земаљског и небеског, при чему се овај поларитет читује и у заједници, и у самим људима.⁷⁰

У путопису метонимијског наслова *Шајкача и ћулав* путописац резимира друштвена и културолошка укрштања живља југа, односно сусрете различитих вера и националности: „Помешали се шајкача са ћулавом, сигави гуњ са белим арнаутским копораном, кожна о рамену торба са припасаним јарећим тарчугом... па све у једној неодређеној грозници снује тамо – вамо, хитајући у један нов, тек започети живот труда и печалбе...” (Божовић 2016: 78). Ново време је обуздало „нејасну и нагонску” природу ових људи. Али, у непосредном додиру са „доскора арнаутским Лабом” Божовић (2016: 78) запажа детаље који у њему изазивају дивљење:

67 У овој слици налазимо антиципацију чувене сцене Ћосићевог романа *Време смрти* где се Никола Пашић целом наслања на храст, желећи да упије духовну чврстину у тренуцима пресудним за историју српског народа.

68 „Здраво да си, крвава Топлице.” (Божовић 2016: 75)

69 Овај проблем, а превасходно устројство зла истраживала је Јасмина Ахметагић (2016: 191–203) у компаративној студији „Григорије Божовић и Иво Андрић: *Трико Долгач и Мустафа Маџар*”.

70 Ово је само један укрштај Божовићеве приповедне и путописне поетике. Њихова прожимања налазимо најпре на тематско-мотивској равни, потом у избору јунака који су носиоци одређене идеје, у интенцији аутора да путем текста утиче на националну и историјску свест читалаца и др.

„уме она [стара шајкача, прим. аут.] да заплива у море ћулава и да изазове једно поштовање које је јаче од свакога другогa освајачкога средства.” „Наталожен” утисак задовољства јер је Мало Косово „новено рођено” Божовића неће напуштати ни изван ових крајева.

Фактографија је Драинцу повод за рефлексije о есенцијалном људском (човечном). У једном од путописа о Јужној Србији Драинац (1999ђ: 14–15) пред древним и дивним споменицима прошлости настоји да разуме не само ток историје, већ да осветли путеве неминовности, храбрости, чистоте душе. Међу „знаменитим старинама”, како их Драинац назива, највише пажње је посвећено Немањиним задужбинама у Куршумлији (Манастиру Светог Николе), али и реминисценцијама „Немањине мисли” (Драинац 1999д: 27), која се „манифестовала у низу победа Гвозденог пука” (Драинац 1999д: 27), и која се, како сведочи овај путописац Топличанин, и даље осећа у даху, речи и песми овог краја. Иако, попут Драинца, Немањину цркву сматра симболом Куршумлије, Божовић (2016: 71) је описује кроз свега један утисак да се ова црква „добро држи, а од Анина манастира ни трага.” Међутим, ово најзглед успутно запажање метафорички сведочи о постојаности „Немањине мисли” у овом крају.

У „споменике” прошлог Драинац убраја и путеве досељеника који, заправо, чине значајан део Топличког краја. У путопис *Црне птице са угљарског крша* уткано је сећање старца из Дабиноваца, малог села под угљарским кршем о самом путу („с једне стране на коњу корито и чабрица сира, а с друге стране у плетеној корпи деца на сиси, натрпана као пакети. Ћораво кљусе, израђаваних ногу, које је прешло од Црне Горе целу Метохију и Рогозну”, Драинац 1999д: 22) и о првом утиску по доласку на тле Куршумлије, који као да „идентификује” топлички песник Драинац: „тек мирис шуме и над њом боја кандила” (Драинац 1999д: 32), чему се додаје и „сеновитост јасенових шума”. Овакви „укрштаји” доживљаја, иако претендују на опште закључке о Топлици, ипак

остају детаљи Драинчевог фокуса. Драинац Топлицу доживљава не само кроз призму сећања на детаље које је понео у „коферу” путника, већ и кроз њен значај за појединца и историју. Читалац Драинчевих путописа о Топлици стиче утисак да овај путник друмовима јужним путује жмурећи, са жељом да дах путева пробуди Топлицу (југ) у Драинцу. Дах земље овде треба разумети као „тајну земље, тајну плуга” (Драинац 1999д: 167) која „мучи”, односно подстиче песника и путописца Рада Драинца на трагања и стварања. И други детаљи Драинчевих путописа о Топлици сведоче да њихово запажање и издвајање није условљено (само) естетским, већ пре свега Драинчевом жељом да разуме душу (*дах*) ове земље, да послушне „ту земљу, ту заборављену родину” (Драинац 1999д: 171), да у себи оживи „заборављену песму природе” (Драинац 1999д: 167); да, ако не може да одгонетне тајне, нађе утеху у лирском, живописном сну на топличким друмовима и пејзажима. Тако се путописцу чини да су путеви и брегови Топлице „начичкани” очуваним старинама и траговима ратова који „болно задиру” у сваки кутак, а овај утисак у исти мах преноси Драинца у прошлост, сан и рефлексiju; у чежњу за даљинама – растакању у црвеним и модрим топличким шумама. Топлица својом раскошном природом „магли” очи путника и подстиче га да, ронећи дубинама њених модрих боја, бар за тренутак дотакне себе. Тај лирски сан Драинац доживљава лета у Топлици, у истоименом путопису, кроз „синестезију” сете, бола и истинске радости. Док га модро небо и љубичасте шуме опијају, кржаве куле Топлице Милана и Југа Богдана, „симболи овога до срца окрвављеног народа” тиште путника Драинца (1999ђ: 43).

*

Топлица је и у Божовићевом, и у Драинчевом опусу мотив шире путописне целине о Јужној Србији. У широј слици југа, Топлица је *mise-en-abyme*, и сама у контрасту карактеристичном за Југ.

Евидентан поетички укрштај Божовићевих и Драинчевих текстова о Топлици налазимо у актуелизовању културних, социјалних и економских проблема крајева које су путописали. Избор сличних мотива у путописима двојице писаца свакако је условљен поднебљем које је предмет путописања. Теме у којима се поетички укрштају Драинчеви и Божовићеви путописи о Топлици јесу лице и наличје живота у овим крајевима, херојска прошлост Топлице, миграције становништва, просвета, верски живот, културно-историјски споменици, топос топличких планина (Копаоника и Јастрепца), механе (кафане). У Драинчевим путописима о Топлици доста пажње је посвећено дочаравању утиска путника који се приближава родном, вољеном тлу. У путопису *Кроз јужну Србију: Скопље* Драинац (1999ђ: 74) експлицира да су утисци и „раскошне лепоте” садржај његових путописа о овом поднебљу; међутим, Драинчеви (чулни и визуелни) описи нипошто нису чисте дескрипције, јер се и у путописима, под прозирним велом лирских минијатура, назире друштвена ангажованост овог писца. Поједини Драинчеви путописи о Топлици и носе поднаслов „импресије”, који је индикативан за наше претходно запажање (уп. *Од Прокупља до Блага: импресије са новинарског пута по Јужној Србији; Импресије с југа*). Синтагма *Црте и резе* (уједно наслов књиге путописа у којој су и текстови о Топлици) такође је индикативан у погледу појашњења Божовићеве путописне поетике. Овакав наслов формира формална очекивања путописа у „лику” кратке приче (што они најчешће и јесу), изображене попут дубореза који изабрани предмет (тему, мотив, јунака) приказује кроз више димензија и детаља.

Склапањем мозаика од сегмената Драинчевих путописа о Топлици, кристалише се реч која би својим значењем и приликом најјасније проговорила о Драинчевом виђењу Топлице. Топлица је *дивота* у сваком детаљу, мирису и боји; иако свој утисак није вербализовао помоћу ове лексеме (јер је сматра „недовољном, баналном речи [...] коју изговарају

све снајдерке и сви људи, који ту реч сматрају за свечаност своје елоквенције”, Драинац: 1999ђ: 136), она је латентно присутна у Драинчевим описима Топлице и рефлексјама њоме подстакнутим.

Топлица је такође Божовићева постојбина, крвава (борбена) и сива (слободна), постојана у интензитету ових „нијанси” и бистра у оку путника Божовића ма са ког места упирао поглед у њу. Али, Божовићева Топлица има лице човека, незнатног, а споменом присутног, малог, а подвигом великог који Драинчеву „Топлицу”, пркосну у речи, бразда пркосом поступака.

V. МОДРИ ПРОСТОРИ РАДА ДРАИНЦА И МИЛОША ЦРЊАНСКОГ⁷¹

Полазећи од (ауто)поетичких текстова Рада Драинца, у први мах бисмо могли закључити да између савременика Милоша Црњанског (1893–1977) и Рада Драинца (1899–1943) постоје искључиво поетичка мимоилажења, те да се њихова књижевна комуникација заснива на полемикама (в. Драинац 1999г). У прилог овоме је и „варијантност” експресионизма кроз манифесте и програме Црњансковог суматраизма и Драинчевог хипнизма. Црњански је један од „јунака” Драинчевих полемичких текстова (често памфлета) „Књижевнички сукоби: поводом једног случаја” (*Правда*, XXVIII/104, 13. IV 1932, стр. 7), „Трибина. Владимир Вујић говори („Дијалектички 'салто морталe' једног филозофа”)” (*Правда*, XXXI/1097, 24. III 1935, стр. 8) и „Одговор на одговор (О Вићентију Ракићу, писцу црквених песама, у личности недоученог филозофа Владимира Вујића)” (*Правда*, XXXI/10931, 6. IV 1935, стр. 8); тачније, Црњански је јунак ка коме је усмерена Драинчева (1999г: 193) критичка жаока, без обзира на то што каткад наводи да му је намера да „разголити[м] те *Идеје*⁷² (иако лично нема[м] ништа против самога Црњан-

71 Део овог огледа представљен је путем реферата „Пут у модром: ка поетици боја у путописима Милоша Црњанског” на округлом столу „Путописи Милоша Црњанског”, одржаног 28. 11. 2020. године у Матици српској у оквиру *Дана Милоша Црњанског*.

72 „Милош Црњански је *Идеје* покренуо 6. септембра 1934. године, уочи погибије краља Александра, као часопис чији је основни циљ бављење идејним и духовним стремљењима епохе, јер криза која се јавила у свету и Европи, по њему, превасходно је криза духовна и идејна, па тек онда материјална и финансијска. Плод ове кризе је обновљено занимање за национална питања, и настанак покрета тог типа широм света. [...] Циљ *Идеја* је да учествују у изградњи новог национализма. Позиција часописа треба да буде југословенски национализам, јер је дато превише жртава за нову државу да би се Југославија тек тако могла напустити.” (Димитријевић 2017)

ског)". Црњански је на мети Драинчеве (1999г: 125) критике због „начина полемика, непринципијелног и некоректног”, у коме нарочито изостаје дијалектичност. Не спорећи Црњансков таленат, Драинац (1999г: 126) појашњава да „у овој књижевности не може више да се живи од голог талента, па ма какав он био, него од иманентног опредељивања, корисног по човечји напредак.” Црњански (1999: 346) се није упуштао у полемику са Драинцем, али је у тексту „Изјава уредника *Идеја* М. Црњанског” изнео свој негативан став о „писању Раке Драинца” које се заснива на „пљувању” неистомишљеника и оградио *Идеје* из дате полемике.

Упркос наведеним мимоилажењима у погледу одређених функција књижевности и у вези са појединим друштвено-политичким питањима, књижевноуметнички радови Рада Драинца и Милоша Црњанског показују низ поетичких укрштаја двојице писаца, књижевних путника и заступника персоналних интерпретација експресионизма.

У путописној поетици Милоша Црњанског оријентисаној ка утиску који *боји* сваки елемент, уочава се интензивно присуство одређених боја које су, у односу на општа друштвена, културолошка, религијска и периодизацијска својства, попримиле квалитет осета и задобиле димензију грађе у „космогонији” текста (као) света Милоша Црњанског. Димензије (квалитет и семантика) боје суштински су повезане са топосима путописа Милоша Црњанског: путовањем, топонимом и суматраистичким простором. Кроз димензије модре боје сагледавају се *руб неба* (*небеса*) и други апстрактни мотиви и аудитивне сензације учестале у утиску путника Црњанског.

У путописима Милоша Црњанског уочавамо континуирано и интензивно присуство чулних утисака у опису (доживљају) *виђеног*. Путописање живота у делима Милоша Црњанског своди се на *искуство живота*. Овакво искуство путописања сведочи о модернизацији наведеног жанра у поетици Милоша Црњанског⁷³ и упућује на семантичку густину значења

73 Наведено произилази из закључака Слађане Јаћимовић (2009: 79)

утисака овог путописца. Колико год стварност била освешћујућа, путописац Црњански не одриче се сна о *тим далеким просторима*, нити његове (њихове) живописности. Можда отуда толико боја у Црњанским путописима без обзира на годишње доба или доба дана посете жељеног, замишљаног и измаштаног. А саме боје, у односу на улогу у експресионистичкој поезици уопште где постају један од темељних елемената уметничког израза⁷⁴ у функцији „унутрашњег виђења” ствари, у путописима Милоша Црњанског задобијају космогонијску важност: оне творе свет у очима/уму/виизи/сну Милоша Црњанског чији је амблем бескрајни *плави круг* са звездом у њему.

Просторне релације модрог у делу Милоша Црњанског и Рада Драинца

За проучавање боја важне су просторне релације, учесталост и проређеност, распореди и расподеле (Пастуро 2011: 8). Од прве песничке збирке Рада Драинца, мотив (топос и симбол) модрог појављује се у вези са просторном релацијом висине и уз емоционално-аудитивне сензације (смех). Кроз песму „Љубав”, *висина модра* поредбени је члан у стиху о (чистој) љубави и заносу. Мотив модрих висина љубави придаје димензију узвишеног, а сама љубав изједначава се са храмом као смириштем душе лирског субјекта. У храму љубави, у *модрим висинама*, лирски субјект, искрено се молећи, ослобађа се овоземаљских страхова и порива. Искреност, чисто да „Изразитом субјективизацијом путописног модела аутобиографско ја се удваја у ја фиктивног путописног наратора и, како је на склиској међи чињеничког и фикционалног изграђен путопис Црњанског, тако се и глас путописца наизменично јавља са различито утемељених позиција.” и Владимира Гвоздена (2011: 143; 318–319) о модернизацији и њеном двоструком лику о *Књизи о Немачкој* Милоша Црњанског. 74 Уп. „Појам експресионизам потиче од латинског глагола *exprimere* што значи истиснути, изразити, а затим и насликати, представити.” (Стојановић Пантовић 1998: 7)

та, а пре свега модрина (неба, руба, висина, звона) квалитети су Драинчевих песничких слика завичаја. Песма „Тишине ме плаше” (*Модри смех*) путем просторних релација сугерише разлику у семантици *плаве* у Драинчевој поезији: плава се везује за тишину, која има позитивну конотацију у Драинчевој поезији, али, смештена у нижим (земаљским, реалним) просторима (*плави јоргован, плаво лишће*), плава симболизује пуноћу живота у свој својој амбивалентности: срећи и страху (од *полегле траве*), радости и дрхтању (*кути*). У тим плавим, нижим, земаљским просторима лирски субјект не осећа се самодовољним, већ прижељкује неког са ким би поделио овоземаљске радости и боли. Наведени плави (земаљски) простори условно су „реални” простори Драинчевих песничких слика; на то нас наводи већ синтагма *плаво лишће* (или *плава шума*) која није дескриптивни, већ мисаони елемент песме „Ћутање”, а „шум” лишћа симболизује „крв, живот и снагу”. Плава су и поља (завичаја) у Драинчевој поезији („Повратак”); међутим, ово су само наизглед „нижи” простори јер их квалитет бескраја, њима иманентан, „имагинизира” и уздиже ка лиминалним позицијама дубина.

Модра боја (нијанса) у сабраним путописима Милоша Црњанског (1966) непосредно се јавља у више од 90 синтагми, у облику именице, придева и глагола *модрити се*. У контексту суматраистичке поетике Црњанског најзначајнија је синтагма *модра пруга* (модар руб) која означава најдаљу тачку до које сеже путников поглед и прелив бескраја. Бесконачност *модрог бескраја*, у исти мах неизвесност и спокој, неретко је интензивирана придевима *таман/тамна* и *мек/мека*. У погледу просторних релација, модра боја присутна је у свим димензијама: најчешће је заступљена у просторима *изнад* (модра пруга неба, модри рубови неба, модри кровови и др.) или *иза* (*модре земље иза кућа*), али сразмерно је повезана и са дубином (дубока модра пруга испод обале, на дну морске обале и сл.). Стога се појам модрог може разумети као пут или вертикала која увезује сва три времена, усмера-

вајући их ка ушћу вечног. На значење модрога као вечног, непромењеног, постојаног упућују и синтагме *модро стење* и *модро камење*. Пре свега, путников поглед је попут „прозора који би се сваки час модрео и тамнео”, жудећи да у појавном открије клицу модрога, трајног, непролазног, вечног. Модро је и осет од којег је понајвише зависило колико ће путник Црњански остати под неким небом. По правилу, модром бојом у путописима Милоша Црњанског означава се оно што је неизмерно, ма то била и жалост („жалост... огромна као модра галија”). Модро у Црњансковим путописима јесте и „боја” заноса и поноса. Ретки су примери где се појам модрога повезује са пролазним: један од таквих је синтагма „помодрела тела” али ни ова конотација није постојана јер у другом примеру „помодреле руке” зарањају у зрак воде „и заборављају све”. У синтагми „црква као гробница, хладна и модра”, ова боја изнова упућује на вечност. Без обзира на нијансу, модра у Црњансковим путописима означава осветљење у пренесеном значењу (просветљење), мада не изостају примери дословног значења: „модро осветљење вечери”. Први топоним путописа Милоша Црњанског који се на овај начин модри јесте Париз.

У Црњансковим путописима плаво (и његове тамније и светлије нијансе) увек су изнад, на врховима планина, на небу или на његовим рубовима. Чак и када се повезују са земаљским, конкретним просторима, они се увек огледају у небу или се плаве у даљини.

У путописима Милоша Црњанског предели (тачније „предели”) увек су обојени суматраистичким преливима експресионистичких колорита. Наглашено је присуство плаве боје, највише њене тамноплаве (модре) нијансе, а потом светлоплаве и љубичасте.⁷⁵ Уз заступљеност саме боје, за поезику

⁷⁵ О појмовнику плаве и модре боје у путописима Милоша Црњанског в. Бојанић Ђирковић 2021. Љубичаста као нијанса модре у Црњансковим путописима најчешће је у вези са пролазношћу, било као градус ка пролазном, било као њен синоним. Такође, љубичаста је и боја одласка

(путо)писања Милоша Црњанског важна је и просторна релација, те интензитет боје. Подједнако је значајан и топос који она *боји*. Ни ту није крај методама/приступу боји у путописима Милоша Црњанског (и шире) јер треба имати на уму и њен укрштај са другим сензацијама (звук, смехом и одсуством звука), односно „*синестезијску објаву*” и „сажимање у духу мелодијског гигања.” (Стојановић Пантовић 1998: 65) Управо у Црњанским путописима о Немачкој Бојана Стојановић Пантовић (2013: 65) учева наглашену „пишчеву опсесију бојама, преливима, чистотом и наивношћу првобитне слиствености између човека и универзума.” Сличности са Црњанским различитим доживљајем неба, те у погледу дистинкције неба – небеса налазимо у Драинчевој песми „Тестаментарна поезија, V”: флорентинско небо је од печене глине, а над Паризом небо је тужно; над Итаком звезде су крупне „ко дечији балони”. Под овим небом лирски субјект „посматра мирно како гаврани страхоте у мојој [Његовој, прим. аут.] лобањи праве црна гнезда!”, при чему црnilо и „љубичаста помрачења” немају позитивну, *тражилачку* конотацију. Стога се лирски субјект окреће дубинама своје душе и мисли, будећи у свакој својој речи „један вулкан” који наново осветљава *пут*. Слика неба у овој песми може се упоредити са „дрвима плавим” („Човек пева”) као немирним (језовитим) снима. Доживљај Суматре у поезији Рада Драинца обавијен је „дрвеним малгама врења”, што је и наслов Драинчеве песме. Међутим, Суматра и овде постаје повлашћен простор, „спашен од пожара једне зоре” (стварности, рата, крви) и остаје бела (чиста, ведра) „као дечји дланови”.

(„љубичаста светиљка одласка из луке”). Међутим, синтагме *љубичасто* у *пролазном* и *љубичаст камен* указују на компоненту вечног у прошлом/пролазном. Ређе се љубичаста повезује са чулношћу како би је интензивирала („љубичасти и раскошни слој млетачке чулности”, „чудна љубичаста боја ноћи”).

Модри рубови

Појам, или боље рећи *искуство модрог* код Црњанског пројављује се у синтагми „модрина његових рубова”, односно рубова Париза, његовог неба и обала; модрина перципирана у париској ноћи не означава изразиту, већ нивелисану границу *руба*. Анализирајући придев *модар* у основној семантичкој реализацији Илић (2016: 139) закључује да се он јавља у два различита значења: у значењу тамноплаве боје, са или без елемента љубичасте боје (*модри сљез*) и у значењу тамне боје уопште (*модре јазбине, модре маховине*). У делу *Код Хиперборејаца* Милоша Црњанског чести су примери у вези са тамним, плавим оделом, плавим морима (Португала и Грчке), небом плавим попут аметиста, плавом, сребрном сферичном куполом Микеланђеловом (над Римом), цветовима плаве боје, а семантика плаве у њима у распону је од нулте плаве (боје мора), преко неодређене плаве (боје куполе) до тамне боје са нијансом зелене. Без обзира на контекст, модра у Црњансковим путописима упућује на *везу/додир* у суматраистичком значењу.

Модри дах једна је од тачака поетичког укрштаја дела Милоша Црњанског и Рада Драинца. *Дах земље* о којој пева Драинац у истоименој збирци махом написаној у Блату 1939, модар је и конотира смириштем; то *смириште*, опасно модром бојом шума, до којег воде модар пут и модра песникова жеља, јесте Топлица. Градирање мотива плаве боје преко ведре (стварности, телесне љубави и љубави према природи), до модре боје (боје песникове упитаности пред животом, бескрајем, тајном над собом и у себи) јесте путања песничког програма Радојка Јовановића: путник плавих и ведрих путева даља трагања ка даљини модрој препушта новом путнику, Раду Драинцу, који се ’родио’ баш под овим, топличким небом, трена када је ведра стварност постала *модри бескрај*.

Поетичка сличност Црњанског и Драинца огледа се у мо-

дром путу и поступку симболизације топоса *модрог*. *Модро* припада Црњанским новим садржајима, а безграничношћу своје дубине, својих висина и нијанси, постаје и синегдоха космизма. И кубистичка деформација форме у поезици Милоша Црњанског деконструира се у хармонију модрог. „Свакако, кад хоће да се дође до новог закона, тражи се формула.” – записује Црњански (44) у есеју о ликовној критици кубизма, интегрисаној у путопис о Паризу (4). Црњански је нову формулу нашао у (на)новом осету *боје* бескраја. Амбивитет *плавих* (модре и светлоплаве) у Црњанским путописима утемељен је и у историји плаве боје: у старом Египту плава боја имала је апотропејску моћ, али је била и боја града мртвих; у старом Риму плава боја коришћена је за понижавајућа обележја; у средњовековним сакралним представама плава је боја Богородичиног плашта, а у световним представама овог периода упечатљива је легенда о средњовековном труверу који трага за *малим плавим цветом* који је видео у сну; романтична плава боја је сна, меланхолије и револуције (Пастуро 2011). По Гетеовом учењу (2007) пурпурна боја је градација свих боја, односно динамичка тачка круга боја ка којој све стреми. У путопису *III Париз (1)* налазимо импликације *боје мирне душе*; она има боју камена, воде и неба, тачније осликана је симболима плавог са упливом модрог.

Црњански путопише о тражењу простора *уместо* живота, али супституција је само наводна и односи се на видове живота у/испод/изнад текуће свакодневнице, смештене у доживљај есенцијалног и на радост тог осета који резултује безбрижношћу. Речено лексиком путописа Милоша Црњанског, све је там(н)о, али тамно има и квалитет модрог; супституција таме модрином помак је из, ван, испод, голог живота ка огољеном животу. Огољен, он је, парадоксално (или не?) огрнут бескрајем.

Доживљај неба истоветан је и јединствен у путописима Милоша Црњанског; с друге стране, различит доживљај ноћи можемо повезати са мраком „возова” којима се путопи-

сац „отискује” пут живота – пут плавог. *Мрак воза од Објашњења Суматре* упућује на међуповезаност и релативност.⁷⁶

Модре просторе у поезији Рада Драинца „усецају” *мрки јабланови* и *модри брегови* важни симболи песниковог завичаја и шире, поетике песничког пута/тражења. Остаје загонетно да ли се сами простори модре рефлексјама лирског субјекта, или постају модри због квалитета бесконачне језовите топлине коју собом носе. С друге стране, они „одраз” имају у модрој реци (XI, *Еротикон*) која се повезује са спокојним болом, а овај оксиморон упућује на измиреност лирског субјекта са неналажењем модре/дубоке љубави, осета, речи. С друге стране мотив модрог мора, као у стиху „Стога се задовољно с модрих висина у море скаче [...] / Једноставно при паду гутајући небо” („Воз одлази”) открива да песник, ипак, успева да собом понесе (или изнедри?) модрину којој тежи, којом рони, у коју умаче перо⁷⁷, али која увек остаје на лиминалној позицији. Из модрих дубина у Драинчевој поезији осмехује се Човек, „уморан и сед”, „тужног погледа”, лица модрог⁷⁸ од живота и њиме изобразано („Варљиво пролеће”, *Дах земље*). Мимо свих нијанси у семантици (тамно)плаве, односно модре, Драинчев лирски субјект закључује да „нема ничег лепшег од модрог неба” („Буквар”) – живота у свим димензијама, лицима и тамама.

76 Уп. „Воз је, изгледа, повољно место за сусрет садашњости и сећања, али и оличење симултанитета.” (Татаренко 2013: 49–50) Читајући Црњанскове „ мемоаре” Татаренко (2013: 48) истиче чињеницу да је „управо у возу, после рата, Црњански прочитао књигу које је, изгледа, имала пресудан утицај за рађање суматраизма – била је то веома популарна у послератно време књига о теорији релативитета.”

77 Уп. „Замочиш ли перо у вене...” („Бандит или песник”).

78 Уп. „Већ је толико грча и модрица било, / Да нема више жалбе на уснама разливеним.” („Помирење”, *Дах земље*)

Модри звук

Мотив плавог у Драинчевој поезији увезује се и са мелодијом, те *плава мелодија* (*Афродитин врт*) постаје метафора чежње лирског субјекта. „Плаво око даљина” небо је над „родним лугом” у VII песми збирке *Еротикон*, где се, уз чежњу, повезује и са „чудним сном” који лирски субјект снива једино под тим/таквим небом. А такво, плаво, љубљено, *моје небо* („Моји стихови за ваш рођендан”) је *лирско*. У овом контексту стих „ја болујем од лиризма” („Воз одлази”) задобија атавистичку димензију.

У вези са осетом модрог у делу Милоша Црњанског јесте звук звона јер, попут модрог, нивелише границе неба, земље, оног *испод* и *изнад*.⁷⁹ Звук (звона) је веза (*мост*) свих *ствари*, а тишина (безбрижност, лакоћа и нежност/умилност) осет је такве *везе*. Небо које, без обзира на боје, буде „исцртано правим, ампирским, подгрејано грчким рубовима” (20)⁸⁰, својом ширином и миром доводи до смеха. Смех загладаног у небо јесте модри смех.

И звуци у Драинчевој поезији су молитвено плави⁸¹, а такви свечани плави тонови допиру из завичаја лирског субјекта. Плава молитва у чежњи и мисли лирског субјекта прелива се у модру боју дивљина, која резултира запитаношћу лирског субјекта под/пред модрим, дубоким, далеким, несазнатим крајевима и напослетку конотира „тужном пе-

⁷⁹ О предлогу (релацији) *изнад* у путописима Милоша Црњанског писао је Слободан Владушић (2011: 136) у контексту Црњансковог топоса изокренутости света. Колорисање града модрим бојама неба, љубичастим врховима планина и плавим кубетима храмова посредно говори о чежњи за просторима безбрижним, лаким и нежним и постојаној нади да они постоје негде, *изнад*.

⁸⁰ Странице издвојених цитата у овом одељку монографије наведене су према: Црњански 1966.

⁸¹ Уп. „ДАЛЕКО, за мном као бела пруга, остали су снови; / [...] Дише се плава молитва са морског дна.” („Љубавни пустолов”, *Бандит или песник*)

смом из [...] завичаја” која није утешна, али је топла, и делом *модра* јер завичај је у Драинчевој поезији (и у дословном, и у пренесеном значењу транспростора) „тачка” пресека путева, песничких тражења и увек станица за даља отискивања (и повратке јер се наведене боје и синтагме јављају у песмама насловљеним „Повратком”, честим у Драинчевом песничком опусу). Плава су бдења („Интермецо”, *Човек пева*) – упитаности, рефлексije, промишљања која се у песничком програму Рада Драинца „дуже” до модрог, дубоког бескраја.

Модри смех

Мотив смеха се у путописима Милоша Црњанског развија у неколико смерова који се, како ћемо показати, укрштају управо у модром. Једна од тих конотација смеха јесте животворност, а она се јавља у „оживљавању” старе, „заборављене веселости” (34). У путопису *Париз (4)* Црњански ће се, након летимичног погледа на тамошњи позоришни репертоар, на тренутак сетити Стерије. Увезујући смех и (на више нивоа) прошло, животворност ће задобијати укус „романтичне туге”, поноса који се не да претворити у егзалтираност, већ се, у путопису Милоша Црњанског, „стилизује” сном о прошлом – једноставном, безазленом, лако и нежном животу. Заступљеност лексеме *сан* у рефлексijaма о смеху управо још једна је непосредна веза са прошлим, и утолико, са недостижним. Смех је, у Црњанског, наизглед весео. Од важности је и податак да Црњански наведено опажа и доживљава на Велики петак, слушајући старе латинске хорале који су појали „весело француски” (34). Сходно поетици путописа Милоша Црњанског, Велики петак може имати и пренесено значење, те означавати *чин* перипетије – повратка заборављеног смеха, макар наизглед радосног. Четврти чин „драме смеха” Милоша Црњанског *расплиће се* у модрој вери.

У истоименој песми збирке *Улис (I)* Драинчев лирски субјект заповеда: „Не смејте се! / Тај смех је у нас од Косова

означавао само глупост / и издајство”, при чему ови стихови не имплицирају крајње одсуство смеха, већ ниподаштавање плавог, романтичарског, занесеног смеха. Тај смех доживљај је путника *модрог пута*, а наведени стихови крик су патника – бунтовника над историјом и истином живота. Смех је и овде пркосни, али не у романтичарском значењу родољубивог заноса; лирски субјект се овде пркосно, модро осмењује себи, тражећи/сазнавајући своје ЈА. Истовремено, овај смех себи подсмех је граду и друштву, а поздрав „човеку а не хуљи / Поздрав од рођеног брата!” („Улис”, I) Тиме се смех, и без експлицитне одреднице модрог, још једном потврђује као важан поетички елемент ствараоца Рада Драинца, песника у перманентном тражењу путева ка дубинама света и свом идентитету.

Метафизичко и сакрално модро

Важан аспект *модрог* у путописима Милоша Црњанског налазимо у есејизирању идеје и лика Богородице. Мотив зачећа из контекста библијске приче о Дјевници Марији прераста у суматраистичку визију *тамне* и *слатке* наде (134) да се у модром налази *звезда што сја*, што вољу „путника” чини дубоком; тамна нада и дубока воља задржавају ток *пута у модром*. Пред Дучовом сликом, путник изнова промишља и увезује просторе, времена и боје: „Жене под крстом, жене пораниле ка Христовом гробу, и оне, при скидању леша знају покрете уздржљивог бола, насликане у бојама дубоко зеленим, и плавим, и модрим, а засуте златом.” (134) Мотив уздржљивог бола заправо је Црњансков доживљај сцене у којој у вечном искричава пролазно.

У овим библијски модрим сегментима путописа Црњанског пут се експлицитније повезује са писањем и тишином; у тишини, загледан у модре врхове шума, путописац тражи смер ка завичају у *модром*, дубоко под очним капцима и високо у врховима модрих шума, а довољно близу да се дланом

може додирнути. „То су те везе непротумачене и неизвесне” (136), али спознате и доживљене. Важан квалитет тих укрштаја је „хармонични” амбигвитет мирног и хладног, умрлог и вечног, „мира смешења” (136), „љубичастог у пролазном”, „уздржаног, а чудног и страсног” (136). У путописима Милоша Црњанског тишина је под ореолом сакралног: „У тим предвечерњим часовима, у златној светлости, фреске, једва видне, имају нарочиту лепоту и вредност. У потпуној тишини и мртвилу, тада, замењују јаву.” (191)

У путопису *Сијена* уочавамо два важна контекста Црњанскове употребе плаве боје: пишући о љубави као „узроку свих ствари”, Црњански је, у духу посланица Светог апостола Павла назива сладострасном, плавом, али и мутном, док ону исконску, божанску нит љубави Црњански пореди са „дахом модрим као платонизам” (146) где придев *модар* означава извор и ушће свих љубави (веза, повезаности); други важан контекст је у синтагми *фреска плавог дна* где је плава у исти мах сакрализована и суматраистичка боја бескраја у коме се назире тачка, руб, прелив модрог (простора, *негде*, Хипербореје). У контексту нијанси плавих, односно модре, са пролазношћу највише конотира љубичаста боја. „Љубичасто, пролазно и бездано” (145) налачје су суматраистичке слике града, а ако узмемо у обзир Црњанскову поетику изокренутости (одраза, огледала), можда једино право *лице* стварности. Богородица, „одевена у љубичасто и модро” (130) у путописима Милоша Црњанског постаје симбол амбигвитета живота, пролазног у вечном. Плава је и боја Неизрецивог (136), свемогућег и свезнајућег што „обасјава мирно као Месец, мирно и хладно” (136) и, у бити амбивалентно, у путничком субјекту меша супротна осећања спокоја и стрепње, топлине и хладноће, безбрижности и немира.

Плави храм (*плава кубета*) неизоставан је и важан мотив путописа Милоша Црњанског. Каткад се повезује са мотивом прошлости („само плаво кубе, старо и лепо, чува прошлост”, 414), а много чешће је заступљен у суматраи-

стичким визијама путника Црњанског. У тим пасажима плава боја тамни, а кубе узраста у *кубета*.

Највише суматраистичких мотива налазимо у Црњанскомом доживљају Стоне цркве Блажене Госпе, у срцу Дубровника. Она „беше сва у бојама неба плавог, јутарњег и пуна у себи кругова и полукругова” (459), са жуто-белим каменом својих зидова, те подсећаше тада Црњанског, а сада и нас, читаоце, на чувену песничку слику бескрајног плавог круга са звездом у њеном средишту, изнова нам откривајући да је смисао живота у путу – тражењу, бескрајном и вечном; перманентно узбудљивом, са осцилацијама, али верујућег да се у даљини, иза плавог, у модром, налази *звезда* (смириште, нада, *нешто...*). У овај храм воде *плава* врата; његова *плава* кубета стапају се са небом; *плави* поглед путопишчев кружи око златних зидина и сваким новим „обухватом”, „загледан у Госпу и њено плаветнило”, узлеће у плаво(м). Чак и плаву пучину у даљини путник доживљава *полукружном, празном и вечном* (461), надајући се да тамо може *почети* или починути, исто тако празан, ослобођен туге о којој сведочи Црњансков дисхармоничан доживљај храма и човека као „рђавог гркљана”, „мале, погурене прилике”, „израза лица што одаваху досаду душе и презирање света”, 460). И други сегменти Црњанскових путописа са мотивом плавог и/или (тамно)модрога бескраја наводе нас на закључак да се за бескрај везује путников доживљај/жеља⁸² бестежинског стања, безбрижности, стапања и растакања у нијансама тамне плаве – граничне плаве између овостраног и оностраног, светлости и таме, живота и починка.⁸³ У њега су усечени погле-

82 Поједини истраживачи дела Милоша Црњанског (Лазиф Гавриловић 2016) ове осете тумаче у кључу Шопенхауерове филозофије, као двоструку носталгију – чежњу за виђеним и још неоткривеним, односно као стање између ведрине и меланхолије. Милошевић (1996) пак Црњанскову мисао о космичкој повезаности ствари тумачи као утеху трагичном осећању.

83 На значај мотива светлости у Црњанскомом делу указује једна од његових првих песама „У почетку беше сјај”, објављена у *Бо-*

ди – путеви путника Црњанског. Суматраистички доживљај Дубровника мотивисан је првим путниковим утиском о граду који га је примирио дубином неба, тишином живота и лепотом ноћних сазвежђа. У ноћи магловитог мрака у шуми и води, у поноћ, изнова искрсавају путникове суматраистичке визије плавих прозора храма у којима светлуцају свеће и сјаје поцрнеле иконе (417).

Наведена, тамноплава боја сакрализује се и у љубавним песмама Рада Драинца; у збирци *Афродитин врт*, иако се пупољком „модрим као незреле купине” (68) алудира на мотив дојке, имајући у виду укупан Драинчев поетички однос према овом мотиву (важном за разумевање „поларизованих категорија пола и рода, те слике опозитних ’надреалних’ светова утопије и антиутопије, природе / културе и цивилизације”, Рајичић Перић 2020: 91), дојке се у Драинчевој поезији семантизују „од еротичности / васељене⁸⁴ до града” (Рајичић Перић 2020: 91), при чему је и сама Драинчева поезија „веома ретко сексуална, она је еротска јер се везује за жељу кроз одложену/неоствариву сексуалност.” (Рајичић Перић 2020: 99) Стихови о Меми (*Афродитин врт*) репрезентација су и сублимација Драинчевог поетичког односа према мотиву дојки.

Модро небо у поезији Рада Драинца каткад градира ка језовитој дубини неба „у кругу слова О!” (III, *Еротикон*), при чему се квалитет дубине неба може тумачити као доживљај лирског субјекта, а у контексту Фројдовога (2010) концепта *Das Unheimliche*: осет дубине неба припада највишим тачкама узлета у модром и у лирском субјекту побуђује амбивалентан осећај задовољства и бојазни *трајања тренутка спознаје, смиришта; кружна линија пута дубинама неба* *упу-санској вили* 1912. У песми „Привиђења”, написаној 1929. у Данској, а објављеној 1969, Црњански такође пише о светлости („сјај у мени”) која лирском субјекту осветљава пут и бездан у исти мах. 84 У прилог овом тумачењу је поређење речи са смоквама, уста са криновима (библијским симболима обиља, односно Богородице), као и алузија на причешће стихом „Уста су ми спремна за пиће вина” (XII, *Афродитин врт*).

Ћује на недовољност и незадовољство нађеним, те у исти мах подстиче лирског субјекта на даља тражења свог пута *небеским висинама*, не обећавајући (другачији) *свршетак* тог пута. У „Посланици приликом тридесетог рођендана аутора ове поеме, III” (*Банкет*) слово „О” симболизује перманентни преображај, по Драинцу – истину света. У песми „Бандит или песник” истоимене Драинчеве збирке „висине кружне” у лирском субјекту буде осећај „слатке горчине”. Мотив модрог у Драинчевој поезији конотира и осећајем нирване: „модре завесе” откривају безначајност света и „апотеозом откривају бескрајну нирвану” (V, *Еротикон*). Међутим, тумачећи мотив (односно песничку слику и симбол) нирване у Драинчевој поезији, Јован Делић (2020: 21) закључује да Драинчева нирвана није „блажено смирење [...] већ и Драинац, као прије њега Дис, и Црњански, ’изневјерава’ наслов, свјесно или несвјесно обрћући и изневјеравајући очекивани клише, односно насловом успостављени хоризонт очекивања. Умјесто блаженог смирења остварен је доживљај дубоке, самртне туге.” У плавој нирвани лирски субјекат „разлива плаве реке” („Воз одлази”), односно и сам се растаче у одразу модрог, ношен „шумом плавог лишћа” који евоцира плаветнило родних река (сигнализирајући бескрај) и детињство. Делић (2020: 20) издваја још поетичких укрштаја Црњанског и Драинца у *нирвани*: „Има у овој дубокој тузи самртника нечег од меланхолије Милоша Црњанског. То зазивање старих бреза, дрвећа, шуме, грања-бреза као јединих сапатница које плачу од *истинског бола* указује на поменуто пјесничко сродство.”

Модри завичај

Мотиви и боје завичаја Драинчевог лирског субјекта се у песми „Трансибирија” (*Бандит или песник*) стапају у симбол *универзалне домовине* чије су координате бескрај и поларно бледило; сам пут ка универзалној домовини задобија димензије хаџилука, али, само „путовање” карактерише пер-

манентно *транссветовно* преиспитивање лирског субјекта који, долазећи до „кобне границе” универзалне домовине у исти мах осећа чежњу и протест, задовољство и неверицу, те се напослетку опредељује за панораму у бури своје душе, осликану „за писаћим столом”. Универзална домовина песника јесте најудаљенији стих до којег сеже и који обликује мисао. „Становник” песничке, универзалне домовине на лиминалној позицији чежње и остварења јесте „путник, брат”/„друг” („Медитације без коментара”/„Метеори туге”), често апострофиран чинилац Драинчевог песничког програма коме лирски субјект „уместо поздрава шаље[м ти] једну своју вену” („Тестамент блуднога сина”) – мисао, пут, узлет. Да је „песник”, „пијанац, коцкар, али и нежан брат” („Раде Драинац”) управо „становник” транс(з)авичаја, потврђује и стих: „Пријатељ што у срцу чува Орионска Сазвежђа” („Раде Драинац”). Апострофирани „читач” такође припада типу песничког „сабрата” на путу плавим, зеленим и модрим просторима имагинације и поезије. Синтагма *ноћ од велура* у песми „Путовање” („Бандит или песник”) карактерише лик путника, лирског субјекта: ноћ над Топлицом, али и над универзалном домовином пореди се са ноћи од велура, а таква ноћ (и велур који се обично користи за израду капута) боје силуету путника и остављају утисак његовог (транссветовног) растакања у колориту живота, сублимираном у модром које сведочи о непознатом, тајновитом, несазнатом лику живота. У тренуцима таквог *путовања* песник је осамљен, али само у таквој осамљености ближи је лиминалним границама модрога (рубунца неба). На лиминалној „позицији” налази се и мотив модрих звезда који се повезује са смрћу – преображајем, као у песми „Метеори туге”; пишући о смрти „једног детета; – ноћас, раскошно” под далеким океаном (небом) блиставих метеора, Драинчев лирски субјект евоцира свој песнички преображај.⁸⁵ Овај мотив, у корелацији са песнич-

85 Стога се и синтагма плавог пролећа („Тестаментарна поезија, IV”, *Човек пева*) може повезати са песничким преображајем Рада Драинца

ким путем/песником путником, развија се и у песми „Гром на Арарату, III” (*Бандит или песник*): „У мени пева кочијаш и ветар из степе / Ваљда што сам неустрашиво погледао једне зоре! / Зоре мога невероватнога рођења!”

Мотив модрих шума се збирком *Банкет* развија ка *дивљим шумама* (Драинац 1998: 190), својим (песниковим), дубљим, које певају уз „хиљаде искиданих жица” (Драинац 1998: 190). Мотив дивљег градус је више ка мисли о модром и његовој спознаји, те су и саме дивље шуме позициониране усеком у тамно небо.

Модро је и Црњанскова боја *завичаја*: у модрој Сијени путник осети да „може створити један нов и свечан израз свога завичаја, каквог давно не беше” (129), јер заборављена лепота грчких боја и латинских фресака храмова Сијене, њена живописност и у исти мањ њена модра и мека тама, доприносе путниковом осећају да *смо* „на дну нечег бескрајног” (126), у *завичају* (у суматраистичком значењу те речи). У модром осветљењу вечери, загледан у кровове Сијене и старе иконе византинских боја, Црњански записује суматраистички *credo*: „Везујмо свет и не распарчавајмо га: сви су облици у вези...” (114) и „Тако ја у свету видех: да се све може пренети морем [...] исти мирис и једносушност мог Срема и Тоскане...” (115)

*

Тумачење улоге фреквентних боја (модре и светлоплаве) у структури и семантици путописа Милоша Црњанског показује да су оне заступљене у просторној релацији *изнад*, а у погледу топонимије јављају се у вези са реалним просторима (градом, храмом, куполом), чешће уз апстрактне именице и мотиве (неба/небеса, љубави, смеха) и неизоставно у доживљају лиминалних простора (руба неба). Имајући на уму Црњансково интимно читање простора на које су указали истраживачи његових путописа, а које се изно-

који се десио управо у пролеће, у освит збирке *Афродитин врт* (1921).

ва потврђује овим радом, од „реалности” описаних простора важнија је, с једне стране, њихова „камерност” (Писарев 2018), односно присност Црњанском оку и свести, те сама обојеност која је есенција Црњансковог утиска пред/под/над датим простором. Неретко, они су окидачи чежње и снова; стога и не чуди што су модри и (светло)плави. Модра боја у истраженом корпусу путописа Милоша Црњанског баштини осећај повезаности; тачније, управо она нивелише границе реалних и апстрактних простора.⁸⁶ Модар руб/модра пруга метафора је пута по лиминалном, топонимима укрштаја, истинским онтолошким просторима *путописца* Црњанског.

У просторним релацијама према лирском субјекту, Драинчеви *плави* простори су увек ближи, ведрији (уп. „ведро плаветнило”, „Песма последњег декадента”), али не и увек топлији. С друге стране, *даљина модра*, обасјана „жмиркањем звезде” („У мајске вечери”) „узлеће” песничку мисао Рада Драинца. Обасјан модрим, лирски субјект и сам постаје део „нечега вечног”, а под модрим небом (или његовим рубом) и сам поглед постаје „таман”, а песничка реч *дубока* (модра).⁸⁷ Загледаност у шуме родне и плава поља наводе лирског субјекта „да склопи[м] очи у пароксизму спреман за највећи сан, / миран као читав глобус испод смрзле коре снега” („Повратак”). Ни овде мир не значи спокој, већ стање дубље спознаје смисла, живота, *плаве*. Да је модрина „квалитет” песничке мисли потврђује и синтагма „вене модре” као утиснути корелат небеских путева мисли и метафора самог пута. Са аспекта поетике песника – путника,

⁸⁶ У прилог оваквом виђењу простора у поетици Милоша Црњанског (1999: 543) говори и његово тумачење Јакшићево Венеције, „невесте плаве мора зеленог”: „како је могуће да он [Ђура Јакшић, прим. аут.] зна да је најлепше за невесту рећи, у Венецији, да је плавуша – плава – цела уметност венецијанска је то. Откуд је то знао? Како је знао да је море зелено? Па, он га није ни видео. [...] Значи, један фини уметник, један велики песник.” Захваљујем рецензенту др Милици Ћуковић за подсећање на Црњансков интервју „Have you a good murder”.

⁸⁷ В. песму „Дубока реч” (Драинац 1998: 38).

нимало не чуди што је цела песма „Воз одлази” у знаку плаве, при чему је то боја перона („отискивања”), боја „хука”, али и самих путева – сна, *вена*. Драинчев „воз”, заправо, не одлази, већ интензивира осећаје лирског субјекта у тренутку непосредно пред пут; сам воз, од плавих мисли и путева исцртаних по плавом небу, постаје *плав*. У односу на земаљске просторе (реалне просторе) „шарених чуда” („Јесен”), простори висина и дубина у Драинчевим делима су јединствени, (тамно)плав, модри, чуднији (лирском субјекту примамљивији). Небо – вечно, жалосно, каткад „избушено као стари амрел” („Посланица приликом тридесетог рођендана аутора ове поеме, III”), самртничко, *једно* (јединствено, целовито), усијано, ућутано („Град и његове живе силе”), пуно магије („Моја отаџбина”) крајности су и нијансе доживљаја (*жалузија*) неба – пута – живота. У доживљају *нижних*, земаљских, реалних простора у Драинчевој поезији преовладава олфакторни елемент – земља, као и ране лирског субјекта „на тамјан су мирисале” („Буђење”). Виши простори (врхова модрих шума/модрих врхова шума, неба) доживљавају се визуелно (рефлексивно) и аудитивно (путем плавог звука). Од ове просторне границе, у Драинчевој поезији чешће је пресликавање, претакање и укрштање простора кроз призму хипнисте, путника, рефлексивног песника. Стога су и у Драинчевој поезији, као и у Црњанској поетици, простори често метафоре и симболи стања, мисли и доживљаја живота.

VI. ИВАНОВИЋЕВ ДРАИНАЦ⁸⁸

Раде Драинац – од инспирације до симбола

Раде Драинац предмет је дугогодишњег, вишеаспектног истраживања Ивана Ивановича. Стога и не чуди што је стваралаштво Ивана Ивановича од књижевноуметничког до есејистичког, али и у погледу политичких списа, обележено Радом Драинцем или је на одређени начин њиме инспирисано. Ивановичев „сусрет” са Драинцем, како сведочи писац и аутор студије насловљене именом овог топличког писца, десио се „трагајући за истином” (Ивановић 2011а: 8) о историјским чињеницама о Топлици између два светска рата. Прва истраживања Драинчевог дела Иванович врши 60-их година 20. века, радећи као професор гимназије у Куршумлији. Ивановичево прво дело у целини посвећено Раду Драинцу је роман *Црни дани Раке Драинца* (1997). И пре и после објављивања овог дела, Драинац је заступљен у разним публицистичким текстовима Ивана Ивановича као личност (књижевник), као књижевни лик, али и као парадигма једног обрасца друштвеног деловања.

Ивановић Драинца „сусреће” најпре у казивањима мештана Топлице и спису *Црни дани: записи*, односно Драинчевом дневнику објављеном постхумно (1963). Први утисак о Драинцу, формиран на фону личних записа овог писца, неће напуштати Ивановича као истраживача: Драинац је амбивалентна личност бунтовника који побуну види као „националну дужност” (Ивановић 2011а: 8), али који, нимало парадоксално, настоји да побуном уједини и измири друштво и свет.⁸⁹

⁸⁸ Оглед „Ивановићев Драинац” публикован је у часопису *Philologia Mediana* бр. 13, Ниш: Филозофски факултет, 2021, 339–356.

⁸⁹ О Драинчевој мисији помирења четника и партизана в. Ивановић 2003. „Политичку” личност Рада Драинца Иванович је представио рефератом „Драинчеви пројекти” на научном скупу „Књижевно дело Рада Драинца – ново читање” одржаном 26–27. 8. 2019. године у Нишу и

Драинчева личност заступљена је у већем делу есејистичког опуса Ивана Ивановића, расутог у разним штампаним и електронским новинама, а сабраном у публикације *Како упокојити Драинца* (2010) и *Драинац* (2011). Лик Рада Драинца носилац је фабуле Ивановићевог романа *Црни дани Раке Драинца*. А сам Драинац је у Ивановићевом делу заступљен у пуноћи свог идејног и стваралачког делања у књижевности, култури, политици и историји.

Суштинско обележје Драинчевог књижевног стварања и друштвеног деловања, мотив бунта, мисао је водила Ивановићевог књижевног, друштвеног и политичког положаја, те његовог богатог књижевноуметничког корпуса. Иако га издвајање мотива бунта као суштинског обележја Драинчевог дела повезује са многим истраживачима⁹⁰, Ивановићево виђење Драинчевог бунта је делом аутентично, а несумњиво – свеобухватно. Као наставник српскохрватског језика и књижевности у куршумлијској гимназији, Ивановић се свестрано заинтересовао за топлички крај и започео је озбиљно истраживање његове историје, културе и књижевности. Историја и књижевност Топлице у Ивановићевим истраживањима укрстили су се у Драинчевом делу: Драинчев дневник *Црни дани* пружиће ретко аутентично сведочанство о „у комунистичкој епохи строго контролисаној теми” (Ивановић 2011а: 7–8) Грађанског рата у Топлици (1941–1945). Сусревши га на хронотопу историје Топлице, а упознавши га кроз примарни документ – сведочанство о значајним тренуцима у историји Топлице настало за време пишчевог боравка у родном крају током 1941. и почетком 1942. године, Драинац постаје Ивановићева мисао водила *истине* кроз историју Топлице до самог феномена људске природе. Шта је допринело оваквом Ивановићевом утиску о Драинчевој аутентичности, без обзира

Прокупљу.

90 В. Милосављевић 1999: 143–146; Глушчевић 1999: 240–243; Огњановић 1999: 356–361; Војводић 1999: 369–379. и 393–395; Тимченко 1999: 509–513; Недић 1999: 487–488. и др.

на то да ли је реч о његовим сведочењима, књижевности, или самој личности?

Одговор о Ивановићевом „поверењу” у Драинца (у дословном и у значењу аутентичности⁹¹) делом можемо наћи у Ивановићевим експлицитним ставовима о блискости стваралачке и приватне личности двојице писаца и друштвених делатника. Драинчева и Ивановићева стваралачка личност укрштају се у фигури „сувишног писца” – писца ван система (књижевног и некњижевног), својевољно и самосвесно позиционираног на маргини, али насушног јер побуна, макар и мала, лична, у улози неумољивог критичара носи позитивну конотацију у погледу перманентног преиспитивања друштвених вредности.⁹² Мотив побуне, оличен у Драинчевој стваралачкој (и приватној) личности конотира слободом у мишљењу и стварању. „Ја свету носим једну реч и она се зове – Слобода. Она је јача од љубави коју сам заменио мржњом и дубља од свих теорија по којима је човек анђео и сладак као млеко. Она није хришћанског порекла ни утопија: она је право на живот.”, а ова мисао о слободи Драинца (1999д: 244) подстиче на свеколику побуну, чији је смисао у перманентном преиспитивању вредности и истина живота:

„Треба сићи у реку и загледати се у свој лик. Кад то чине лотоси, зашто и човек не би учинио?”

У уметности се не може побећи од живота. Она је у најбољем случају најтипичнија и највулгарнија његова хронологија. Пали би у неопростиве грешке ако бисмо зло само другима приписивали. Покушај да се човек и сам отресе вредан је књижевне

91 Уп. „Pevam kao što pevam: na svoj glas, uglavnom, ma koliko bio buntovan i rapav.” (Ivan Ivanović, „Sudbine odbačenih velikana: Rade Drainac sam protiv svih”, *Tabloid: internet izdanje*, <https://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=406&cl=36> 17. 1. 2021)

92 Наведене ставове Ивановић износи и варира у пет фељтона под називом „Судбине одбачених великана: Раде Драинац сам против свих” интернет издања *Tabloida*, <https://www.magazin-tabloid.com/casopis> (15. 2. 2021)

борбе.”, записује Раде Драинац (1999д: 91) у тексту „Без маске” са поднасловом „Само то не!”, додајући у једном потоњем тексту да „борба мора имати и своје оправдање” (Драинац 1999г: 98).

У тексту „Кризе и питања” Драинац (1999г: 110) још експлицитније говори о акцији, борби и енергији као главним елементима живота, а независну, чисту мисао види као „хигијену света – интегралну слободу духа”. На плану књижевног израза Драинац (1999д: 157) се и у теорији – есејима, и у пракси писања залагао за револуционисање песничког језика: „И у њега треба унети тоpline и превратничкога, а не служити се старудијама, анахронизмима и окамењеном терминологијом.” Из овог угла Иван Ивановић започиње апологију Драинчевих друштвених и књижевних ексцеса.⁹³ Називајући Драинца великаном, Ивановић Драинчеву борбу⁹⁴ „самог против свих” и у истоименом новинском тексту („Судбине одбачених великана: Раде Драинац сам против свих”), и у свом ширем књижевно-научном опусу сматра репрезентативном у погледу друштвеног функционисања и узорном у контексту књижевног стваралаштва, а разлог томе налази не у Драинчевој победи, која свакако изостаје, него у истинитости те борбе, њеној аутентичности и надасве њеној природности Драинчевој природи. Ивановић је добро познавао историју и менталитет народа топличког краја јер

93 Уп. „Od mladosti sam žudeo za slobodom. I tada se ta moja patnja vidno manifestovala kroz razne ekscese.” (iz Drainčevog teksta „Ja i kafane”, nav. prema: Ivan Ivanović, „Sudbine odbačenih velikana: Rade Drainac sam protiv svih”, *Tabloid: internet izdanje*, <https://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=406&cl=36> 17. 1. 2021)

94 Борба је средишњи мотив, стваралачки метод и функција Драинчеве збирке *Улuc* (1938): „Оно што је есенцијелно, Борба је име овој поезији. [...] Месо и крв ове поезије, њена целокупна бит, њено страховито поразно струјање у ушима читалаца, има за циљ да представи елементе те борбе” (Драинац 1999в: 45).

је похађао гимназију у Прокупљу, а потом је радио као професор гимназије у Куршумлији. Од 60-их година 20. века, па надаље, Ивановић је активно учествовао у књижевном и културном животу Топлице. И данас је чест гост књижевних манифестација Народне библиотеке „Раде Драинац” у Прокупљу. Наведено Ивановићево запажање о Драинцу можемо допунити не релевантним, али занимљивим чињеницама да је овај писац рођен у Топлици, крају који је, захваљујући Топличком устанку (1917), у историографским списима и у наративима о историји постао симбол бунта малог човека (малог народа); потом, Драинац потиче из краја познатог по јединој епигенији у Европи. С друге стране, Недељко Јешић (2013: 17), позивајући се на усмено предање, налази да је мотив побуне укореењен у историју породице Јовановић која се, након освете једног члана породице убиством турског сувариије, иселила из Драиновића.

Да је уметност саставни део живота, а дејство на друштво међу њеним најважнијим функцијама, сматра и писац и есејиста Иван Ивановић.⁹⁵

Аутентична бoемска личност Рада Драинца, како закључује Ивановић, овога пута као његов биограф, надграђена је боemiјом у стваралаштву на самом њеном извору, у Паризу, уз приче о песницима бoемима Франсои Вијону, Полу Верлену и Артуру Рембоу, а потврду рецепције бoемизма кроз његов утицај на Драинчево стваралаштво Ивановић налази већ у првим Драинчевим песничким збиркама (*Модри смех*, 1920; *Афродитин врт*, 1921). Међутим, Ивановићев закључак о Драинчевом бoемизму сеже до архетипског.⁹⁶ За

95 В. „U traganju za izgubljenom adresom – ispovedna proza srpskog književnika Ivana Ivanovića (2)”, *Tabloid: internet izdanje*, <https://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=406&cl=36> 27. 12. 2020)

96 „Drainac u svom poetskom biću svakako nosi Vijona i Remboa...” („Sudbine odbačenih velikana: Rade Drainac sam protiv svih”, *Tabloid: internet izdanje*, <https://www.magazintabloid.com/casopis/?id=06&br=406&cl=36> 17. 1. 2021)

Ивановићево виђење Драинца као фигуре (симбола) побуне индикативна је и синтагма „боем у црвеним гаћама”, што је уједно наслов Ивановићеве књиге о Драинцу из 2015. године. Уз различите конотације наслова ове Ивановићеве књиге – од лудизма, преко комунизма, до улоге кловна која подстиче реципијенте на размишљање, чуђење или једноставно, на смех, Драинац је за Ивановића лајтмотив есеја-расправе⁹⁷; заправо, Драинац је собом, и у очима својих проучавалаца, есеј-расправа филозофског, социолошког и уметничког карактера.⁹⁸ Пред Драинчевим животом и делом, урођен у суштинско обележје Драинчевих личности оличено у борби/бунту/пркосу, Ивановић се оглашава као емпатични читалац који дели књижевну и друштвену судбину свог јунака. И сама Драинчева борба у Ивановићевим есејима, по правилу приказана кроз пет чинова⁹⁹, добија карактер *драмског сукоба*.

97 Ово је Ивановићева експлицитна жанровска одредница књиге *Боем у црвеним гаћама*.

98 Захваљујем др Мирјани Бечејски, ауторки монографије о есејистици Данила Киша (*Нулта дисциплина Данила Киша*, Приштина – Лепосавић: Институт за српску културу Приштина/Лепосавић, 2021), на конструктивним сугестијама у вези са тумачењем комплексне „фигуре”, односно есејистичко-уметничког „лика” Рада Драинца у делу Ивана Ивановића и његовим утицајем на настанак и изградњу феномена Драинац у српској књижевности, култури и друштву, као и на указивање на могуће паралеле са упечатљивим есејистичким „ликovima” у националној и светској књижевности – Андрићевим или Исидориним Његошем, Гримовим или Мановим Гетеом.

99 Уп. са пет фељтона под називом „Судбине одбачених великана: Раде Драинац сам против свих” интернет издања *Таблоида*, <https://www.magazin-tabloid.com/casopis> (15. 2. 2021), односно са „пет прозора” есеја „Како упокојити Драинца” (Ивановић 2010: 217–289).

Есејизирани Драинац

„Рођени памфлетиста који угушен као паук у мени дрема...”
Р. Драинац, *Без маске*

Драинац се у есејима Ивана Ивановића обликује кроз мотив бунта који се не да упокојити¹⁰⁰. Као репрезентативни лик бунтовника, Драинац је синтеза психолошких, социолошких и антрополошких погледа есејисте Ивановића на устројство света и човека, уједно средишта његових есејистичких текстова. Усмереношћу на наведени проблем Ивановићевих текстови често задобијају карактер огледа. Кроз циклусе¹⁰¹ Ивановићеве есејистичке прозе уочава се кретање „ока камере” са реконструкције и деконструкције историје (кроз измишљене романескне ликове међу којима треба истаћи лик писца Растислава Југовића) до анализе природе човека који у протоку чињеничне стварности формира „епигеније”, потреса и провоцира, за шта је Ивановић грађу нашао у личности и делу Рада Драинца. Исказ „Песник Раде Драинца је измислио мене” (Ивановић 2010: 8) експлицитна је смерница истраживачу као интендираном читаоцу Ивановићевих (2010: 5) есеја не само за сагледавање антрополошког циклуса кроз призму стваралаштва и деловања Рада Драинца, већ за разматрање целокупног Ивановићевог стваралаштва као генезе мотива бунта који, разматран са аспеката психологије,

¹⁰⁰ Ово је алузија на есеј „Како упокојити Драинца”, објављен у истоименој књизи Ивановићевих антрополошких есеја (2010).

¹⁰¹ Свој стваралачки опус Иван Ивановић разлаже на следеће циклусе: север – југ, који сачињавају две књиге новела и осам романа темељених на психолошком приступу грађи и лику Моравца као носиоца фабуне; *Србија на југу*, који карактерише окретање ка социологији и анализа тоталитаристичког система управљања и историје и *антрополошког циклуса* као аналитичког приступа истинитим догађајима и сублимације опсервација човекове природе из угла романописца, новелисте, есејисте, политичара и дисидента, што су и лица Ивановићевог *имплицитног аутора*.

социологије и историје кулминира у општељудском које се архетипски п(р)ојављује у личности и лику Рада Драинца и то по Јунговом правилу, сходно околностима – вишеструким сукобима/ратовима на друштвеном и индивидуалном плану. У контексту имплицираних читалаца Ивановићевих *Антрополошких есеја (Како упокојити Драинца)* важна је и одредница биографа, чиме се истраживач наводи да саму Ивановићеву биографију посматра у кључу општег мотива побуне који се (ре)витализује Ивановићевим друштвеним и књижевним деловањем. Градиран кроз Ивановићеве циклусе, мотив побуне биће сагледан као суштинско афирмативно обележје човека и задобиће универзално значење. Називајући своје антрополошке есеје сагом, Ивановић још једном подвлачи „епски карактер” свог дела као приче о устројству света у коме се води перманентан сукоб поларитета. Такав сукоб оличен је у личности и лику сувишног, а насушног Драинца, „Сократа” Ивановићевих диспута. Методологија Ивановићевих есеја о Драинцу је приказивање чињеничне стварности из перспективе аутора као коментатора, што, према признању Ивана Ивановића (2010: 9), подсећа на стваралачки метод Данила Киша у *Гробници за Бориса Давидовича*. Функција, односно ефекат Кишовог приповедача – коментатора је драинчевска провокација.¹⁰² Стога Ивановић вишеструким апелативним коментарима упозорава свог Читаоца (истраживача, Драинчевог биографа) да ће глас есејисте – уводничара на страницама које следе градирати у крик непристајања и побуне као јединог (вечитог) одговора бића на видове принуде.¹⁰³

102 Уп. „Свесно сам изабрао позицију да после Драинца будем најнападанији српски писац.” (Ивановић 2010: 10)

103 О Драинчевом лирском субјекту коме је „потребно да се осами, удаљи, изађе из културе, јер се структура његовог ума отвара за мисао о надисторијском – можда о ономе што је, на трагу Парменидових фрагмената о Бићу, Лешак Колаковски, у књизи *Ужас метафизике*, означио као *ултиматум*.”, те о комуникацији између „сада и после, ту и тамо, овде и изван, живота и смрти, субјекта и одсуства, језика и тишине” као песничког средства за успостављање перманентне динамике Драинчеве

Средишњи лик Ивановићевог есеја „Како упокојити Драинца” је *сувишан човек* (али не у романтичарском значењу). Лик сувишног Драинца обликује се у димензији локалног (кроз однос Топлице према свом највећем песнику) и глобалног (кроз мотив побуне и личност побуњеника у књижевном, културном, историјском и антрополошком контексту). Ивановићева експлицитна жанровска одредница (новела) уз наведени текст функционална је у погледу формирања хоризонта читаоцевог очекивања јер је Ивановићева књига заиста „реалистичне садржине”, са усмерењем на један, средишњи догађај (исечак из Драинчевог живота) који се развија без сувишних дигресија, а обликује са аспекта психолошке карактеризације Драинчевог лика и колективног лика његових опонената.

На трагу оцртане методологије, Ивановићев (2010: 217) есеј „Како упокојити Драинца” почиње тврдњом да је Драинац „свакако најнападанији писац у српској књижевности”, базираном на чињеницама из Драинчевих сведочења у аутопоетичким белешкама.¹⁰⁴ Без обзира на (не)поузданост одређених Драинчевих исказа, о којој ће бити речи касније, Ивановићево реторичко питање из наслова: 1. алудира на филозофски жанр апологије (Драинца и бунтовника уопште); 2. наводним „упутством” латентно наводи читаоца на размишљање да се одређени немири не могу (и не требају) упокојити.

поезије опширно је писао Часлав Николић (2020: 132–143) у огледу „Размак од сто лета: Биће и Време у поезији Рада Драинца”. Николић (2020: 139) осветљава ново *лице* средишњег мотива Драинчевог стваралаштва: за боље разумевање субјекта Драинчевих песама „потребан је размак од сто лета. Не зато што у сазнању он нешто омогућује, већ управо зато што, као немогућ у бивствовању, он потенцира оно неугодније, несмиреније што долази у бићу, ону празнину у себи у којој, на крају ’Класичних строфа’, може да настани своје незнање. Немогуће, дакле, није оно *изван*, боље и срећније, већ оно неотклоњиво, неизместиво *унутар*.”

104 Уп. „Само за последње две године [1930–1931, прим. аут.] изашло је 872 напада против мене. [...] Од јутра до мрака живим у нападима.” (Драинац 1999в: 89)

Есеј „Како упокојити Драинца” експлицитно је жанровски одређен као новела у пет „прозора”, чиме се имплицира редуција фабуле о Драинчевом животу и стваралаштву на сукоб који градира од полемике, преко физичког обрачуна до статуса „најнападанијег писца у српској књижевности”, односно „омражене личности” (Ивановић 2010: 217) у друштвеним и културним круговима између два светска рата. Садржај овог есеја/новеле/драме апсурда структуриран је кроз контраст између Драинчеве веселе природе и стваралачког потенцијала и „злих волшебника” којима је и сам припадао.¹⁰⁵ „Новела”, готово по Чеховљевом моделу, почиње мотивом сукоба у коме штету превасходно сноси Драинчево књижевноуметничко дело. Уводна формула развија се налик „бајколикој” степенастој структури којој доприносе Драинчева превазилажења провинције из које потиче, епигонства, оквира њему савремене српске поезије, али и тадашњих друштвених образаца. Наведена превазилажења мотивисана су искључиво интуитивно, што иницијалној Ивановићевој тези о Драинчевој омражености даје димензију усуда. Стога се и иницијално питање о разлозима „толике омражености” (Ивановић 2010: 217) чине излишним, а потреба да се проговори о поводима Драинчевих сукоба преко потребном за суштинско разумевање драинчевске природе вечитог „неупокојеног” бунтовника јер се „Драинчеви сукоби са светом нису завршили његовом смрћу. Мртви Драинац готово да је изазивао исто толико сукоба колико и живи.” (Ивановић 2010: 217) Мотив сукоба иманентан је свим аспектима Драинчеве личности и стваралаштва, од књижевног до новинарског. Пет „прозора” климактички осветљавају свеколике ставове Рада Драинца и читаоца воде до саме *Идеје Драинца*. Приповедач „новеле” узима улогу сведока и коментатора одређених догађаја у Дра-

105 У истоименој антологији полемичара у српској књижевности (1917–1943) коју је сачинио Гојко Тешић Драинчева поезија и личност предмет су полемичких текстова Т. Ујевића, Р. Зоговића, С. Марковића Штеди-млије, М. Магдића, В. Вујића, Ђ. Јовановића и Д. Костића.

инчевом књижевном животу (који се не завршава његовом смрћу). Сиже је и дословно налик на „изврнуту рукавицу” јер „новела” почиње с краја – много година након Драинчеве смрти, али доследно иницијалној формули – сукобом.

У есеју иницијални, а заправо *post festum* сукоб јавља се поводом тумачења наводног Драинчевог аманета у песми *Нирвана*.¹⁰⁶ Заплет је смештен у 2002, годину преиспитивања „моралног и материјалног власништва” (Ивановић 2010: 219) над Драинцем, иницираног у Драинчевом родном месту. Пратећи генезу поменуте иницијативе од предлога за пренос Драинчеве гробнице у село Трбуње, преко текста „Ко је власник Драинца” у *Топличким новинама* чији се аутор разним аргументима „обрачунава” са иницијаторима наведене идеје, до кулминације кроз предлог за дислоцирање најзначајније топличке културне манифестације *Мајски сусрети песника/Драинчеви књижевни сусрети*, а уз честе и опширне дигресије о друштвено-политичкој и културној ситуацији у Топлици тога времена, Ивановић још једном стаје у одбрану Драинчевих поетичких начела и животних ставова. У полемици која се води између прокупачких новинара (у првом реду Мирјане Марић) и Драгослава Гоцана Аврамовића као покретача „блачке иницијативе”¹⁰⁷, Иван Ивановић се позиционира као трећа супротстављена страна. Ивановић *a priori* замера било чије „присвајање” песника космополитског духа

106 Истражујући време настанка Драинчеве „Нирване”, новинар Синиша Пауновић долази до закључка да ова песма није настала уочи песникове смрти, већ пре рата. У прилог томе је чињеница да је аутограф песме пронађен код Драинчеве супруге Даре Хаџи Ристић од које се растао много пре своје смрти. Нав. према: Ивановић 2010: 224.

107 Кључни аргумент тзв. „блачке иницијативе” јесте да се прво мајско „сусретање” песника у Драинчеву част одиграло на двадесетогодишњицу Драинчеве смрти (1963) у Блацу. Тај књижевни сусрет није имао добар одзив у престоничким књижевним круговима тог времена. С друге стране, *Мајски сусрети песника* у Прокупљу, покренути 1966, чији је један од иницијатора био и Иван Ивановић, узрасли су у манифестацију југословенског карактера и трају више од педесет година.

попут Драинчевог, а овакви ставови уједно су поетички погледи Ивана Ивановића као проучаваоца књижевности. Док се полемика у вези са локалном припадношћу Драинца политизује, Ивановићев политички глас се стишава и преусмерава ка одбрани Драинчеве аутохтоности. Драинчева постојбина, по Ивановићу, јесте књижевно-културни хроноп, а свуда где се у његовом профилисању уочи обнова песничке и идејне слободе, Драинац живи. Описујући места којима Драинац на неки начин припада, од Смедерева где је побегао од куће са глумцима, преко Шапца где је имао једну љубав, Обреновца где је имао много пријатеља, Скопља где се оженио, Албаније, Крушевца, до Болијеа и Париза, Софије и надаље, Ивановић (2010: 227) имплицитно указује на пут као једини хронотоп иманентан несмирнику Драинцу; наведена места само су успутне станице пута који, очима Драинца, и не може и не треба за циљ имати конкретно одредиште.

Од Драинчевог места у Топлици важнији је његов утицај на профилисање књижевног лика Топлице: иза обнове топличког књижевног друштва „Раде Драинац”, часописа *Ток* и *Мајских сусрета песника* стајали су књижевници попут Драинца, спремни да стваралаштвом надиђу *провинцију* у дословном и пренесеном значењу (Ивановић 2010: 226) и да својим деловањем, на Драинчевом трагу и у Драинчевом духу, подстичу превазилажење *оквира*.

Мотив сукоба као иманентног обележја Драинчеве личности и дела у Ивановићевом есеју развија се у друштвено-историјском контексту почетком 20. века. Карактеришући Драинчев есејистички лик са аспекта друштвених и историјских околности, Ивановић у њима налази клицу Драинчевог потоњег бунта, док *корен* побуне, како ће се показати, сеже дубље и задира у даљу прошлост породице Јовановића. „Драинац је дете рата!”, теза је Ивана Ивановића (2010: 229) која се потврђује потоњим Драинчевим *ратовима*. Најзначајније Драинчево деловање ове врсте Ивановић (2010: 230) налази у „револуцији у српској поезији” односно њеном уздизању

на европски ниво, поредећи га са Вуком Караџићем, „који је такође непозван узео на себе велики задатак да Србију уведе у Европу.” Ивановић (2010: 230) нарочито истиче Драинчеву инстинктивност и интуитивност у улози конгломерата између Вијона и Јесењина. У тој улози, како сматра Ивановић (2010: 230), јесте „чвор његовог [Драинчевог, прим. аут.] сукоба са окружењем које није хтело да му дозволи ту улогу.” Међутим, Драинац спонтано прихвата улогу дисидента на књижевној позорници тадашње Србије. Ивановић нарочито истиче Драинчево превазилажење позиције жртве и умећа изокретања сваког књижевног сукоба у своју корист. Извор потоњих Драинчевих сукоба Ивановић (2010: 231) налази у „необичности и нетрадиционалности” овог ствараоца; између осталог, таква Драинчева личност значајно је допринела жанру књижевне полемике, било у својству полемичара, било у својству предмета полемике. Ивановићев есеј баштини хронологију Драинчевих полемика (у најширем значењу): у том полемичком колоплету нашли су се Миливоје Миленковић, Ве(либор) Глигорић, Живко Топаловић; Отокар Кершовани, Миливој Магдић (Загреб), Савић Марковић Штедишлија, Радован Зоговић и Душан Костић (Црна Гора), писци окупљени у надреалистичком књижевном правцу и др. У наведеним полемикама Драинац се неретко посматра као друштвени феномен негативне конотације.¹⁰⁸ Стога и Драинчеве полемике (као и полемике са Драинцем) превазилазе националне оквире. Док је значајан део критика био усмерен на Драинчеву личност, те на његово стваралаштво, међу полемикама налазимо и текстове усмерене против Драинца као симбола деструктивности, репрезента Запада, комунисте (Вујић 1983). Али, „са своје стране, Драинац узвраћа ударац. Песник кога су изнедрили ратови шта је друго могао да буде него ратник?” (Ивановић 2010: 232). Драинчев сукоб градира

108 Миливој Магдић у свом полемичком тексту о Драинцу истиче тешкоће књижевног деловања Велибора Глигорића „у средини која обилује Драинцима.” (нав. према: Ивановић 2010: 239)

усмеравањем ка институцијама културе (Српској академији наука и уметности, ПЕН-клубу, цркви, универзитету, те ка уредништву и ауторима часописима *Идеје*, *Нова литература* (*Нолит*)). У својим полемикама Драинац је био бритког и фигуративног језика, а као противник неумитан јер је неретко дисквалификовао свог опонента. На трагу других истраживача, Ивановић у обликовању Драинчевог лика полемичара у погледу идеја и стила уочава прототип Мирослава Крлеже.

Низу Драинчевих „ратова” Ивановић (2010: 242) додаје и физички сукоб надреалиста и Драинца; повод за напад био је Драинчев текст у *Правди* 1930. године. Ивановићево (2010: 238) питање и одговор: „Где је Драинац? Нигде, ни са једнима ни са другима.”, при чему се бинарне опозиције и Драинчево неприпадање могу низати готово до бесконачности, уједно је и констатација због чега је Драинац као стваралац и феномен насушан нашем и сваком времену.

Након међучина – двадесетогодишњег Драинчевог „упокојења” у српској књижевности, иницираног комунистичком влашћу, Драинчеви (постхумни) сукоби настављају се епистолом бугарском књижевнику Дмитру Митову.¹⁰⁹ У овом сегменту Ивановић (2010: 247) есјизира Драинца као „човека идеја и пројеката”, овога пута на плану балканске културе.¹¹⁰ Уједно, ово је Ивановићев (2010: 247) назив наведеног Драинчевог „пројекта”. По Ивановићу, Драинац је човек свеколиких пројеката преображаја, од књижевних („до-нео је модернизам у српску књижевност”) до друштвених, где се „залагао за стварање једне нове културе и цивилизације” (Ивановић 2010: 247) – словенске балканске културе. Иако то не експлицира, у Ивановићевом тумачењу Драинчевог дискурса уочавамо усуд неразумевања као реакције/одговора/одзива иманентног разним Драинчевим назначеним и

109 В. „Отворено писмо Д. Б. Митову, уреднику бугарског *Литературен глас* - Софија” (Драинац 1999в: 71).

110 О програму овог Драинчевог „пројекта” балканске културе и њеним „резултатима” в. текст „За балканску културу” (Драинац 1999в: 27–30).

имплицитним адресатима. То се може образложити мотивом бунта који је у различитим видовима иманентан Драинчевим есејистичким и књижевно-критичким текстовима, фигуративношћу Драинчевог стила (што често резултује неразумевањем ауторове намере), иронијом и сарказмом који су такође чиниоци Драинчевог свеколиког дискурса. И овог пута Драинчево залагање за стварање аутентичне балканске културе превазилажењем културолошких разлика балканских народа наилази на *misreading*, што резултује низом отписа/напада из пера Људимила Стојанова (у тексту „Истина пре свега, али лојалност над свим”), Константина Константинова, Владимира Пољанова. Прецизније, Драинчева идеја тумачена је као шовинистичка (Стојанов, Константинов), те као плагијат (Митов). Есејизирање овог аспекта Драинчеве личности Ивановић (2010: 250) поентира Драинчевим космополитизмом: „Тако је један Топличанин био спреман да пређе преко бугарских злочина у Топличком устанку, али на другој страни није наишао на одговарајући одговор.” Међутим, у полемичком међучину Драинац у Бугарској наилази на њему судбоносан поетички укрштај на фону поезије са стваралаштвом бугарске песникиње Јелисавете Лизе Багрјане. Лик Драинца се у овом сегменту есеја карактерише кроз утисак који је оставио на Јелисавету Багрјану. Њено доживљавање Драинца као „искреног бунтовника” (Ивановић 2010: 252) сведочи о дубоком разумевању његове стваралачке природе. Овај део „новеле” заснован је на непосредном разговору са песникињом Јелисаветом Багрјаном и на тумачењу њихових узајамних књижевних критика. За Лизу Багрјану Драинац је „човек новог времена”, док је Драинцу „Багрјана весник жене будућности – самоуверена и достојанствена, са стваралачким жаром, жедна иновација и доказивања.” (Ивановић 2010: 253). „Новелу” о Драинцу и Багрјани Ивановић смешта у шири друштвено-политички контекст, видећи и у овој релацији типско не само у Драинчевом лику и поступању, већ и у одзиву/реакцији (у овом случају) тадашњег бугарског

друштва на његову појаву у друштвеном деловању током три боровка у Бугарској.¹¹¹

У сегментима посвећеним Драинчевом одрастању такође је присутна Ивановићева есејизација, али са превагом поетизовања. У опису Драинчевог животног пута Ивановић читаоцу скреће пажњу на Драинчеву јаку и наметљиву личност, мотивисану жељом да се, као младић из малог места и не тако добар ђак, стално и изнова доказује међу француском ђацима који су у Београду добили високе положаје. У његовим репликама, од свакодневних и наизглед безначајних до књижевних расправа, Ивановић налази „жестину склону овом [топличком, прим. аут.] поднебљу.”¹¹² У више текстова (есеја и новинских чланака) Ивановић Драинца назива Топличанином, сублимирајући у његовом лику друштвеноисторијски и културни спецификум овог поднебља, али и стереотипичност особина и начина живота овог живља. Иако у Драинчевој личности превагу односи бунтовник, инација, Ивановић налази да је Раде (односно Рака јер Ивановић користи хипокористик, што је индикативно у погледу емпатичног приступа аутора свом јунаку) истовремено пресетљив и раздражљив¹¹³, чиме се, између осталог, мотивише хипнотичка црта овог ствараоца. У овим сегментима налазимо Ивановићево минимално одступање од своје поетике која писца изједначава са сведоком, обавезаним да се, у сусрету са стварношћу, одрекне стилизације и измишљања. У есејима о Драинчевом животу овај стваралац је романсиран: његова биографија надграђена је универзалним причама

111 Уп. „За то време Софија се згражава што бугарска песникиња негује српског песника. Драинац се вратио у Србију, а Багрјана је остала у паклу шовинистичког оговарања.” (Ивановић 2010: 253)

112 Нав. према: „Sudbine odbačenih velikana: Rade Drainac sam protiv svih”, *Tabloid: internet izdanje*, <https://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=406&cl=36> 17. 1. 2021

113 Нав. према: „Sudbine odbačenih velikana: Rade Drainac sam protiv svih”, *Tabloid: internet izdanje*, <https://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=406&cl=36> 17. 1. 2021

које иначе прате личности попут Рада Драинца, а ситуације и догађаји често су преломљени кроз призму писца Ивана Ивановића и пропраћени су коментарима и закључцима Ивановића – политичара. Функција коментатора доминантна је у Ивановићевом приповедању о Драинцу и есејизирању његовог лика. Кроз често дуге дигресије овог типа обликује се лик Драинчевог апологете, такође доследног бунтовника, чији је прототип управо Драинац. Стога су ово места вишеструких укрштаја на фону стваралачке природе, поетике, идеја, „пројеката”, филозофије живота.

Аутентичног Драинца – *самониклог* Драинца Ивановић налази у збирци *Бандит или песник* (1928). На фону ове збирке укрштају се Драинац као симбол бунта, „усамљености, гласности” (Ивановић 2011b) и Ивановићева идеја „вредности [књижевности, стваралаштва, прим. аут.] у побуни”, експлицирана његовим истоименим текстом о књизи *Како упокојити Драинца*.

Напоследку, Драинац је Ивановићу повод за преиспитивање вредности књижевних и књижевно-публицистичких жанрова. Сагледавајући целокупно Драинчево дело као расправу (без обзира на то што књижевне полемике и књижевно-критички текстови чине тек део Драинчевог опуса), Ивановић (2011в) вредност опуса овог писца налази баш у тој равни (само)критичности, ироније и сарказма, у методу „растумачења и обликовања” проблема и друштва (тачније друштвеног проблема), и у једном сегменту таквог „књижевнотеоријског” предмета сматра „да је добар фељтон значајнији од осредњег романа, те да квалитет произилази из самог дела, а не из жанра.” Кроз есеје о Драинцу и о стварним догађајима топличког и нишког краја Ивановић је преиспитивао и конкретне жанрове (памфлет, анегдоту, новелу, драму) и одређене књижевне и друштвене проблеме (ауторства / плагијаћења, односа друштва према уметнику, људска права, етику и др.) закључујући да Драинчево и његово дело имају „наджанровско” обележје и идејну универзалност. Овај контекст још једном

осветљава мисаони портрет Рада Драинца и изнова упућује на мотивацију свеколиког стваралаштва онако како га тумачи/дефинише и доживљава Иван Ивановић (2011в): „Људи као Драинац не могу бити упокојени јер је вредност живота у побуни, у немирењу. То се, наравно, плаћа.” Ако је живот = литература, а побуна¹¹⁴ = средишњи мотив стваралаштва од идеје до реализације, онда је *Драинац* – насушан. Овој свеколикој одбрани Драинца кроз превредновање његовог лајт-мотива побуне, може се додати и закључак појединих књижевних критичара да „бранећи великог полемичара Драинца у својој књизи” Ивановић сачињава сопствену апологију. На сличну констатацију новинара Драгана Борисављевића (2011в), Ивановић одговара потврдно и *епски*.

Романсирани Драинац

„Тај и такав Драинац ме је привукао да га узем за књижевног јунака и да кроз његову призму преломим грађански рат у Топлици. [...] Само такав Драинац био је за мене романескни...”

И. Ивановић

Да Ивановић (2011а: 8) Драинца сматра „најпоузданијим сведоком ратног времена” потврђује избор његове перспективе за приповедање/антиципацију сукоба устаничких снага у Топлици који чине окосницу Ивановићевог текста *Црни дани Раке Драинца*. Наслов Ивановићевог романа речит је и у вези са позицијом писца према свом јунаку: хипокористик Рака не само да наглашава ауторову присност са јунаком – фокализатором, већ усмерава Ивановићево (и наше) *виђење* Драинца пре свега као Топличанина (Рака је топлички надимак Радојка Јовановића, похрањен у називу

114 Свеколикости мотива побуне у Ивановићевом схватању треба додати и закључак који се имплицира његовим навођењем овог мотива у женском (побуна) и у мушком роду (бунт), а који се може везати за виђење овог стања као суштинског и универзалног обележја човека.

Народне библиотеке „Рака Драинац” у Блацу, Драинчевом родном месту). Лик Рада Драинца у Ивановићевом роману обликује се на Драинчевом родном тлу, поштујући фактографију – време Драинчевог боравка у родном месту током Другог светског рата и тадашња Драинчева размишљања о „пројекту” помирења четника и партизана, за која грађу пружа Драинчев дневник. Међутим, Драинчева призма у Ивановићевом роману није хроничарска; догађаји у роману преломљени су кроз фокус песника Драинца, једини аспект његове личности у коју Ивановић никада није посумњао. Ово нас, поред лиризације догађаја, односно тежишта на њиховом доживљају, враћа мотиву бунта као истакнутом обележју Драинчеве поезије. Иако на сцени бурног раздобља топличке историје (1941–1942) настоји да „одигра” улогу посредника у уједињењу топличких војних одреда, Драинац се оваквом идејом сукобљава општем ставу тадашње политике.

Полазна тачка Ивановићевог обликовања романескног лика Рада Драинца је рат у дословном и пренесеном значењу: Драинац је „дете рата” (Ивановић 2011: 10) и окидач разних ратова у књижевном, културном и друштвеном животу Србије. Како је Драинчев лик у Ивановићевом роману у значајној мери обликован „њим самим”, Ивановић препоручује читаоцу да се пре упуштања у романескни свет упозна са биобиблиографијом Рада Драинца обележеном сукобом/бунтом, често са позиције „самог против свих” (Ивановић 2011а: 32). Ивановићев роман делом је апологија аутентичности бунтовништва у Драинчевом делу и делању. Да упознавање Читаоца са Драинчевим делом није препорука већ упутство читања Ивановићевог романа, сведоче биографске белешке и есеји о Драинчевом животу који у једном од издања романа (*Драинац*, 2011) чине трећину публикације.

Радња Ивановићевог романа драмске структуре, *Црни дани Раке Драинца*, одвија се на отвореним (међу)просторима, природом компатибилним лику Драинца – путника. Иако је контекст радње ратни (1942), а Драинац насликан као

војник, његов лик се у Ивановићевом делу обликује као лик медитације. Стављајући тежиште на Драинчево психолошко стање, приповедач експлицира Драинчеву потиштеност, усамљеност и назива га „пораженим војником” (Ивановић 2011а: 103) Радојком Јовановићем. Међутим, Драинац се индиректно карактерише на супротан начин, а у складу са својом непоколебљивом бунтовном природом. Том нимало занемарљивом релацијом Радојко Јовановић – Раде Драинац, подцртаном овим Ивановићевим делом, алудира се на амбивалентни доживљај Драинчеве личности у историји рецепције његовог дела, али и његове стваралачке и друштвене личности. Гласом других назван потиштеним, Драинац се у првим репликама оглашава својим препознатљивим дискурсом (било поетским, било разговорним) којим непријатеља (у овом контексту немачку војску) дискредитује погрдним изразима најављујући драинчевски (вербални) бунт. Контраст у Драинчевој личности даље се наглашава неподударањем његовог физичког умора („Сломљено се вуче по калдрми, не водећи рачуна где гази.”, Ивановић 2011а: 107) и менталне јачине која исијава кроз његов секући поглед и ироничне опаске усмерене ка пуковнику Војину Ђурићу. Ступајући на прибојски трг, где се одвија други приказ првог чина, Драинац, у складу са својом природом, постаје театралан несхваћен песник „глади бескрајне, а руку вечно празних”. У тренуцима опште напуштености, Ивановићев Драинац намерава да крене пут Топлице, што кореспондира са његовим поетским и интимним доживљајем Топлице, о коме смо писали у првом одељку монографије. У Ивановићевом Делу Драинац се враћа Топлици како би се „задојио” њеном устаништвом: „Уверен сам да Топлица неће остати мирна, Топлица ће пружити отпор, као и 1917. године. Топлица је устаничка!” (Ивановић 2011а: 112). Дело доноси и више Драинчевих интроспективних унутрашњих монолога ламентског карактера над „отаџбином без отаџбине” (Ивановић 2011а: 110). Међутим, као што смо истакли, Драинчев

глас је у *Црним данима*... ресак, а његово поступање бунтовно.

У кафани, топосу Драинчевог стваралаштва и неизоставном хронотопу његових путева, проговара Драинац – песник, улазећи у полемику са присутнима, иначе старим непријатељима (међу којима је и лик др Мише Младеновића). Тема диспута „стarih” неистомишљеника и полемичара је „масакар јавне речи” (Ивановић 2011а: 113). Драинчеве старе реплике у новом контексту, оживљене кроз измаштан сусрет полемичара добија ускраћену кулминацију: Драинац себе (песника) пореди са Нероном спремним да „запали Рим” (победи цензуру у поетском и јавном говору). Други призор (заплет) најављен је мотивима срамоте и пркоса, тачније прокосом мотивисаним Драинчевим непристајањем на капитулацију (срамоту).

Драинчеве реплике интензивније су у разговору са Топличанима (нпр. глумцем Душаном Душком Кандићем), што читаоца наводи на закључак да је Ивановићев Драинац најпре и једино Топличанин, сумњичав према свету, отворен према људима свог завичаја, а надасве непоколебљив у побуни против негативних душевних и друштвених својстава. У тим сегментима провејава Драинчево сећање на Ускрс у породичном дому, а овај вешто изабран мотив упућује на Драинчеву веру у „васкрсење” капитулиране Србије. И сам сусрет са Душком Кандићем, како касније сазнајемо, симболично се дешава на Ускрс; кроз разговор, ови Ивановићеви ликови постају уједињени у идеји о будућности отаџбине.

Шести призор Ивановићевог дела смештен је у село Трбуње. Међутим, упркос цитату из Драинчевог есеја о ланенту над спаљеном библиотеком у родној кући, Драинац се овде обликује као коментатор политичке ситуације у родној Топлици; улога саговорника припала је, између осталих, и Душану Кандићу. У кафани у Блацу појављује се топос клевете, својствен и Драинцу и наведеном хронотопу. Драинац због својих политичких ставова бива ухапшен, а ова ситуација, фактографски тачна, у реалности је била сведенија и безазленија.

Иста та кафана, претворена у затвор, јавно „суди” Раду Драинцу. Драинчеве затворске тренутке обележиће болест (марамница пуна крви). Уједно, ово је кулминациони мотив Драинчевих „црних дана”.

Преусмеривши читаочеву пажњу на мотив Драинчеве болести, Ивановић наставља да приповеда и приказује њен даљи развој, што води ка сусрету Драинца и Ива Андрића у сокобањском санаторијуму. Сусрет је поткрепљен фактографијом (у репликама има више цитата из Драинчевог и Андрићевог дела), а његова тема је мир. Најпре, сусрет се дешава у „мирнодопском” простору, на фукоовском „другом месту” које собом мотивише размишљања о наведеној теми. И у Драинчевом и у Андрићевом случају, размишљања о миру су амбивалентна: Драинац са места мира жели да се отисне у тражење истог, док Андрићу ово место (нимало) парадоксално буди немир. На овом месту заповеда се и разговор о казамату (неслободи) што је опет парадоксално у односу на могућност слободе коју у датом тренутку пружа баш овакво, „измештено” место. Након разговора оба писца одлазе у своју слободу: Андрић у писање, а Драинац у кафану. Црни дани Раке Драинца завршавају се у шеснаестом призору дела, сценом са Драинчеве сахране, док се црни дани тадашње Србије настављају кроз шест призора бунта.

Полазећи од заступљености Драинчевог лика у овом Ивановићевом делу и његовог учешћа у догађајима, можемо закључити да је он, заправо, резонер „црних дана” једне земље, једног времена, једног нараштаја. Уз улогу резонера Ивановић му својим романом (односно драмом) приписује искушеничку улогу, те кроз његов лик преиспитује непоколебљивост и снагу бунта у околностима опште потиштености и незнања. Делом Ивановићев Драинац је и мартир који игром случаја пада у немилост својих неистомишљеника и на, ширем плану, противника. Бунт у пуном значењу те речи ипак јесте присутан у Ивановићевој књизи, али оличен је у устаницима (Кости Пећанцу). У оваквим околностима, на

фону стварних ратова, Драинчев вербалан бунт је утишан, али није нечујан.

Мотив Ивановићевих „црних дана” кореспондира са Драинчевим дневничким записима на мисаоном плану; као и у својим *Црним данима*, Драинац је и овде обузет националним питањем и духовним обележјима свог народа, али, за разлику од „сликања себе” у дневничким белешкама, Драинац сублимира свој пркос, бунт и гнев у свега неколико ироничних и саркастичних реплика. Повод сваке од њих утемељен је у Драинчевом последњем спису. Али ти „дани” нипошто не конотирају голготом, већ Драинчевом наглашеном мисаоношћу и замишљеношћу над тренутком и тлом своје земље, макар илузијама бунтовном.

*

Драинчева личност у делима Ивана Ивановића заступљена је од псеудонима Рогожњанац до симбола Драинца, а обликована је искључиво кроз сукобе. Његов лик у списима Ивана Ивановића карактерисан је као *дете рата*, у *црним данима*, *без маске*, са емпатијом за *мартира*, без сумње у *аутентичност Драинчевог бунтовништва*.¹¹⁵ Неретко је приказан и Драинчев *политички профил*, а у овим сегментима Ивановићевих текстова Драинац је често *употребљен* као гласноговорник Ивановићевих идеја. Оно што Ивановићев спис издваја из осталих свеобухватних тумачења дела и личности Рада Драинца (Јешић 2013) јесте неу(с)покојеност овог ствараоца, симбола и друштвеног феномена.

Полазећи од Драинчевог лика и мотивисан суштинским обележјем његове стваралачке и приватне личности, бунтом, Иван Ивановић деконструира одређене књижевно-историјске тезе о Драинчевом стваралаштву, као и *слику* овог друштвеног делатника. У Драинчевом делу и делању Ивановић налази и инспирацију за ревизију одређених књижевних

115 Курзивом су истакнути наслови разних одељака Ивановићевих списа о Драинцу.

и некњижевних жанрова (новеле, романа, драме, есеја, полемике). Драинац – књижевник, идеја, феномен инспирисао је Ивана Ивановића за стварање једног жанровски комплексног корпуса који, без обзира на књижевноуметничку лиминалност нипошто не стоји на лиминалној позицији *спознања* Драинца.

VII. ТОПЛИЦА ДРАИНЦУ

Иако Раде Драинац свој живот завршава ван Топлице, у београдској болници 1. маја 1943. године, писац Драинац остаје у својој Топлици рукописом дневника *Црни дани* који је, према сведочењу његовог сестрића Драгоја Ивановића из Драгуше, а које су пренели потоњи истраживачи и приређивачи Драинчевог дела (Раичковић 1960, Пешић 1963, Ивановић 2011а. и др), закопан испод огњишта Драинчеве родне куће у Трбуњу у дрвеној качици за кајмак. До тренутка приређивања (1963), Драинчев дневник је „живео” тајни живот у фиоци Општинског комитета у Блацу, а потом у Општинском комитету у Куршумлији.¹¹⁶ Драинчев прави књижевни повратак у Топлицу дешава се готово деценију пре постхумног објављивања дневника *Црни дани*, формирањем Књижевног друштва „Раде Драинац” (1955).. Топличко књижевно друштво обновљено је 1966. године, и та се година званично узима као почетак постојања Књижевног друштва „Раде Драинац”. Драинчев „повратак” у књижевни живот Топлице Иван Ивановић (2011: 62) тумачи нужношћу јер се, наводно, Топлица тада могла вратити у књижевни живот Србије једино кроз дело Рада Драинца. Без даљег улажења у наведене разлоге/околности, данас можемо констатовати да поједине установе, манифестације и друге културне активности у вези са Драинчевим делом имају традицију дужу од пола века.

Топлица спомен стваралаштву Рада Драинца данас одаје на више начина:

1. Драинчевом бистом у подножју Хисара;
2. књижевном манифестацијом „Драинчеви књижевни сусрети”;

¹¹⁶ Нав. према: Ивановић 2011а: 61.

3. књижевним друштвом „Раде Драинац”;
4. књижевном наградом „Драинац” за најбољу збирку песама;
5. наградом за најбољу књигу писца из Топлице;
6. повељом „Драинац”;
7. културном манифестацијом „Блаце Драинцу”;
8. научним скупом на тему стваралаштва Рада Драинца;
9. спомен-кућом Рада Драинца;
10. спомен-собом „Драинац”;
11. литерарним и ликовним конкурсима на тему Драинчевог стваралаштва;
12. зборником радова са научног скупа о Драинчевом делу;
13. тематским зборницима литерарних, ликовних и књижевно-научних радова о Драинчевом делу.
14. драматизацијама и позоришним изведбама Драинчевих дела:
15. именовањем више установа културе у Топлици по овом писцу (Народна библиотека „Раде Драинац” у Прокупљу, Народна библиотека „Рака Драинац” у Блацу, Културни центар „Драинац” у Блацу).
16. низом културних активности омладине Топлице.

Драинчева родна кућа и спомен-соба

У време досељавања Драинчевих предака у Топлицу, земља у овом округу, сходно тадашњој политици насељавања по завршетку Српско-турског рата (1876–1878) углавном је била подељена; тако је било и у селу Трбуње, те су Јовановићи своја привремена склоништа направили на једном делу утрине, у шуми: „Јовановићи су на том малом парчету земље изградили сиротињске кућице и потом се укоренили у Трбуњу.” (Јешић 2013: 20) Након женидбе и деобе са браћом, Драинчев отац Недељко Јовановић „саградио је малу кућу, нешто бољу од већине других кућа у селу и околини, али ипак убогу – звану ’кованица’, чији су зидови били од блата помешаног с плевом, набијеног између два реда летви прикованих за диречиће. Имала је само два мала одељења: предње, у коме је била оцаклија и где се готовила храна и обедовало, и задње, у коме се спавало. У оба одељења био је уграђен по један прозорчић, осигуран гвозденим шипкама ради заштите од лопова и хајдука.” (Јешић 2013: 21) Наведеном Јешићевом опису Драинчеве родне куће може се веровати у оквирима типских црта тадашњих кућа у топличком селу. С обзиром на то да Јешић уз фотографију те куће, чија би интенција требало бити документарна, додаје опис „убоги кућерак у коме се, ваљда (подв. М. Б. Ћ.), Драинац родио и одрастао”, Јешићев текст о Драинчевој родној кући пре можемо схватити као ретуширање, али и домаштавање старе избледеле фотографије.

Мотив и опис родне куће заступљени су у свега неколико дела Рада Драинца. У песми „Одговор на мајчино писмо” Драинчев лирски субјект присећа се „дома и јасла у којима се родио”, те „колевке пуне сламе” у којој га је мајка успављивала. Међутим, мотив „рођења” у овој песми има метафоричко значење и упућује на песнички преображај Радкоја Јовановића у Рада Драинца који се одвија управо под топличким модрим небом („где први пут усни[х] даљину”,

у песми „Апсурдност елегије”). У слици родне куће у овој песми запажају се детаљи лозе и трема којима се алудира на мотив чекања јер песникова мајка под тремом седи, чека и снива о срећи сина – путника. Мотив (родне) куће у Драинчевој поезији увезан је са мотивима јасике, брезе и шљиве, што су и важни симболи ове песничке слике: јасика (трепетлика) је амбивалентан симбол јер у исти мах путника држи будним (опомиње на даљи пут), али га и „огрева” топлином родног краја; бреза симболизује заштиту (коју песнику пружају Топлица и топличко небо), али у исти мах упућује на нови почетак кроз слику отискивања путника модрим друмовима Топлице и дубином модрога неба; стога је бреза у Драинчевој поезији углавном *родна* или *осамљена*. У брези „живи” слика песниковог „прозоблог детињства / светачких и босих ногу”. Шљива у Драинчевој поезији чува одлике сеновитог дрвета и представља чувара (огњишта), а у једној Драинчевој песми сува грана шљиве детаљ је шире песничке слике угашеног огњишта.

Мотив куће углавном се уводи кроз песников доживљај завичаја, у оквиру аудио-визуелних описа и тотала (*пејзажа чедног, родних шума, комада роднога неба / понетог из детињства, даха родне земље, земље која дише, зелене долине* и др.). У тим ширим целинама кућа постаје дом, „напуштен очев”, у „црном раму” („Повратак земљи”, II). Међутим, она у Драинчевој поезији никада не узраста у храм; са блиставом сликом храма пореди се једино детињство („Детињство ми блиста као храм”, „Повратак земљи, V”). У песми „Гигантски колибри испуњен сламом, V” јавља се песничка слика „сеоске избе са српом месеца на прозору”, чиме се мотив куће увезује са (хтонским) мотивом месеца, у Драинчевој поезији симболом *пута, тражења, сна*. „Дом мали негде у дну Топличких шума” средишњи је мотив реминисценција лирског субјекта у Драинчевој песми „Гусар у Тихом океану”, и у вези је са „мирнодопским” животом потоњег путника несмирника Рада Драинца.

Драинчева родна кућа данас је у надлештву Културног центра „Драинац” у Блацу и отворена је за организоване посете. Пред њом се сваке године, у оквиру „Драинчевих књижевних сусрета”, одржавају различити културно-уметнички програми. Иако су у Драинчевим записима као њен неизоставан инвентар навођени књиге, писаћа машина и виолина (Јешић 2013: 492)¹¹⁷, данас се у њој налазе предмети који верно одражавају ентеријер тадашњих топличких кућа, Драинчев портрет, неколико издања Драинчевих дела и књига утисака у којој су забележене рефлексije неких од наших најзначајнијих савремених писаца, уједно учесника „Драинчевих књижевних сусрета”.

Истраживач Драинчевог живота и стваралаштва Недељко Јешић (2013: 493) забележио је сећања Драинчевих рођака и мештана на неке Драинчеве свакодневне догађаје и ситуације у родном Трбуњу:

„Донедавно било је у Трбуњу још живих његових сродника који су запамтили када је он боравио међу њима. По њиховом казивању био је тада обичај да се увече по кућама скупи по неколико мушкараца ради дружења уз ракију, сир и салату. И Драинац је долазио на те седељке, а кад би се обредио круг и он је преузимао улогу домаћина. А о месницама (данима између Божића и Поклада) окупило би се у некој пространијој кући више рођака и комшија, и мушких и женских, на ’козање’, како се звала игра с погађањем у чијој је шаци скривено кукурузно зрно. Драинац је тада од девојака тражио да певају песме које је волео, а најомиленија му је била једна чији је почетак гласио: ’Падај, падај Шарпланино, / падај, падај – не на мене, / мене нема ко да жали...’”

Јешић (2013: 493) је забележио и низ анегдота о Драинчевим боравцима у Трбуњу, међу којима је упечатљива она о страху од трбуњског мрака, која из другачијег угла осветљава духовни свет песника апологете модрог и тамног:

117 Уп. и: „Кад књиге, виолину и кофер пакујем за родни крај;” („Источна звезда”).

„Запамтило се и да овај велики скитач и ноћник, који се толико јуначио у својим репортажама и полемикама – плашио трбуњског мрака. Кад је по ноћи требало да се врати из неке оближње куће, тражио је да га неко отпрати. Знајући ово, неки момци су му, из обести, постављали 'заседу' и препадали га. Зазирао је и од паса и никуд није ишао без штапа – свог одбрамбеног средства.”

Фотографија Драинчеве родне куће у Трбуњу (архива аутора)

Драинчева спомен-соба (односно стална књижев-но-меморијална поставка „Драинац”) свечано је отворена у Прокупљу 2019. године, у оквиру јубиларних, 50. „Драинчевих књижевних сусрета”. Ауторски тим, који је радио на овој поставци сачињавају музејски саветник Јован Младеновић, историчар Дарко Жарић, графички дизајнери Стеван Бошко-вић и Жељко Цајић, рецензент проф. др Горан Максимовић и

директор прокупачке Библиотеке Драган Огњановић.¹¹⁸

*

*Поводом пола века „Драинчевих књижевних сусрета“:
разговор са Драганом Огњановићем, организатором
манifestације*

„Драинчеви сусрети”, којима се сваке године прослава дело Рада Драинца, најзначајнија су културна манифестација у Топличком округу. Организатор ове манифестације је Народна библиотека „Раде Драинац” у Прокупљу, у сарадњи са установама културе топличких општина. О овој манифестацији дуге традиције разговарали смо са Драганом Огњановићем, директором Народне библиотеке „Раде Драинац”.

Информације о културној манифестацији дуге традиције, попут „Драинчевих књижевних сусрета”, забележене су у многим изворима, од вербалних до визуелних, односно од штампаних публикација до дигиталних платформи. Међутим, савремени читалац тешко може доћи до релевантних информација о почецима ове манифестације, који сежу до половине 20. века. Као дугогодишњи организатор манифестације „Драинчеви сусрети”, а њен вишедеценијски учесник, реците нам нешто о почецима прослављања Драинчевог дела у Топлици и о улози топличких општина и њених културних радника у осмишљавању и покретању ове манифестације.

Огњановић: Културна манифестација у част Раду Драинцу покренута је 1966. године, месеца маја, након одлуке о

118 Подаци су преузети са сајтова: <https://prokuplje.org.rs/vesti-u-prokuplju-otvorena-spomen-soba-drainac/> и <https://www.bibliotekaprokuplje.org.rs/index.php/2-uncategorised> (15. 2. 2020).

одржавању „Мајских сусрета песника” усвојене на оснивачкој скупштини Књижевног друштва „Раде Драинац”.¹¹⁹ Овај месец, важан у Драинчевом животу, поетици, и за културни живот Топлице, и данас је месец почетка „Драинчевих сусрета”. Исте, 1966. године, почео је да излази *Ток: часопис за књижевност, уметност, културу и друштвена питања*¹²⁰, те се с правом може рећи да је та година кључна у даљем развоју уметности и културе Топлице.

Оснивачи „Мајских сусрета песника”, данашњих „Драинчевих књижевних сусрета”, уједно и оснивачи књи-

119 Дошавши до значајних података о првом одржавању манифестације „Мајски сусрети песника”, Драган Огњановић их је забележио и публиковао у раду „У сусрет 50. 'Драинчевим сусретима' и 120 година од рођења Радета Драинца (1899–1943)” (2018а: 223 – 234), односно у његовој измењеној верзији у часопису *Ток* (Огњановић 2018б: 112): „Први Драинчеви књижевни сусрети одржани су 14. и 15. маја 1966. године у Прокупљу и Блацу у организацији Културно-просветне заједнице општина Прокупље, Блаце и Куршумлије и Књижевног друштва 'Раде Драинац'. Првог дана манифестације [...] у Прокупљу промовисан је први број *Ток*-а [...] и отворена изложба дела уметника из Топлице. У наставку програма 'Сусрета' увече је на брду Хисар око 20 песника из Београда, Ниша, са Косова и Метохије и из Топлице казивало своје стихове, а затим је одржана трибина 'Култура, уметност и провинција'. Другог дана [...] у Блацу пред око 1000 посетилаца одржан је 'Митинг поезије' уз учешће око 20 песника. [...] По завршетку 'Митинга' учесници и гости су крај Блочног језера разговарали су на тему 'Популарност поезије'.” Сећања на прве „Сусрете” забележио је Драган Борисављевић (2006: 9–14), један од оснивача и учесника ове манифестације, у тексту „Сусретање душе и ума: четири деценије 'Драинчевих сусрета’”.

120 „ТОК је први пут изашао пред читаоце као лист за културу и друштвени живот Топлице маја 1966. године, са динамиком излагања на свака два месеца.” (Огњановић 2013: 7) У уводнику Благоје Глозић и оснивачи истакли су да часопис „претендује да буде [...] духовни простор у коме ће најбољи топлички писци, научници и заљубљеници у културу моћи да овековече себе и свој завичај.” (Огњановић 2013: 8) Јубиларни, 50. број часописа *Ток* објављен је у периоду јесен – зима 2013. године, а до данас је изашло 58 бројева. Главни уредник је Драган Огњановић.

жевног друштва „Раде Драинац” су: Милан Јоксимовић, Воја Красић, Благоје Глозић, Драган Борисављевић, Драгољуб Мијатовић, Златко Стевић и Бранко Тодоровић. Са краћим прекидом (1970–1975) трају већ преко пет деценија. Током четвртних „Мајских сусрета песника” откривена је биста Рада Драинца, рад вајара Драгана Дробњака. Од 1999. године биста овог ствараоца налази се на брду Хисар. Од тада је незаобилазан топоним „Драинчевих књижевних сусрета”, односно место је почетка програмског садржаја манифестације.

На који начин су се „Драинчеви књижевни сусрети” развијали кроз време?

Огњановић: Током времена „Сусрети” су мењали физиономију – од пропозиција за доделу књижевне награде „Драинац”, термина одржавања па све до самог имена манифестације и њеног непосредног организатора.

Од 1976. године манифестација је, након краћег прекида, обновљена под називом „Драинчеви сусрети песника”. Временом, манифестација је свој књижевни репертоар ширила захваљујући учесницима – ствараоцима окренутим ка прозним жанровима, те је 2003. године, у складу са ширим програмским садржајем, назив манифестације измењен у „Драинчеви књижевни сусрети”. Традицију, репрезентативност и значај ове културне манифестације потврђује и Министарство културе Републике Србије као њен вишедеценијски суфинансијер.

Осим назива, мењали су се и организатори манифестације у Драинчеву част. Најпре су то били Културно-просветна заједница општина Прокупље, Блаце и Куршумлија и Књижевно друштво „Раде Драинац”, а од оснивања Дома културе „Радивоје Увалић Бата” 1975. године организација (тадашњих) „Драинчевих сусрета песника” поверена је овој установи, уз суорганизацију Културног центра „Драинац” у Блацу, Народне библиотеке „Раде Драинац” у Прокупљу

и Народног музеја Топлице. Одлуком Савета „Драинчевих књижевних сусрета” од 2003. године непосредни организатор манифестације је Народна библиотека „Раде Драинац” у сарадњи са поменутиим установама културе.

Последњих деценија „Драинчеви књижевни сусрети” одржавају се сваке године у мају¹²¹, августу и септембру, у четири топличке општине – Прокупљу, Блацу, Куршумлији и Житорађи. Као учеснике, „Драинчеви сусрети” окупљају ствараоце поезије за децу и одрасле.¹²² Локалитети на којима се одржава ова манифестација јесу брдо Хисар у Прокупљу (пред Драинчевом бистом), где почиње манифестација, Народна библиотека „Раде Драинац” у Прокупљу, Народни музеј Топлице (где се често одржава научна трибина о савременој поезији), Народна библиотека „Рака Драинац” у Блацу, Драинчева родна кућа у Трбуњу пред којом се одржавају песнички маратон и низ поетско-музичких програма, основне и средње школе у Блацу и Куршумлији, Народна библиотека Куршумлија и сала Општине Куршумлија, као и Народна библиотека Житорађа.

У септембарском делу манифестације одржава се научни симпозијум Српског филозофског друштва. У зависности од пратећих повода, „Драинчеви књижевни сусрети” често имају дужи и садржајнији програм од наведеног.

Који сегмент „Сусрета” је „најпостојанији” упркос изменама које неизбежно доносе друштвене и књижевне

121 Почетак ’Драинчевих сусрета’ се све до 2004. године везивао за 1. мај, празник рада [...]. Међутим, Драинац је временом [у књижевној рецепцији, прим. аут.] све мање бивао пролетерски песник, а све више оно што јесте – један од најзначајнијих књижевних појава међуратне књижевности. [...] Главни програм сусрета се од 2004. [...] уместо за месец мај и смрт писца везује за рођење писца (август).” (Огњановић 2018б: 114)

122 О најзначајнијим учесницима „Драинчевих сусрета” (уз подразумевање добитника књижевне награде „Драинац” као учесника) в. Огњановић 2018б: 116–117 и Огњановић 2019: 24.

промене?

Огњановић: То је свакако књижевна награда „Драинац”. Ова, данас једна од најзначајнијих књижевних награда у нашој земљи, први пут је додељена на другим „Мајским сусретима” 1967. године, и то за најбољу песму прочитану на Сусретима. Први добитник „Драинца” је Вито Марковић. Награда „Драинац” се данас додељује за најбољу збирку поезије на српском језику објављену у претходној години, а изузетно за животно дело. Састоји се од новчаног дела и статуете Рада Драинца, коју за ове потребе израђује академски вајар Драган Дробњак.

Сем потврде дуге традиције и значаја у културном животу Србије, по чему ће бити упамћени јубиларни 50. „Драинчеви књижевни сусрети”?

Манифестација „Драинчеви књижевни сусрети” је 2019. године била посвећена важним јубилејима: стотини двадесет година од рођења Рада Драинца и педесетогодишњици манифестације. У оквиру ове манифестације одржан је научни скуп „Књижевно дело Рада Драинца: ново читање” у сарадњи Народне библиотеке „Раде Драинац” у Прокупљу, Огранка САНУ у Нишу и Филозофског факултета Универзитета у Нишу (тадашњег Департмана за српску и компаративну књижевност). Исте године, у оквиру наведене манифестације, отворена је и спомен-соба „Драинац” у Прокупљу, у којој је истог дана промовисано прво издање Драинчевих забрањених песама у преводу на француски језик. Аутор овог издања је др Борис Лазећ, а издавач Народна библиотека „Раде Драинац” у Прокупљу.

Колико је Драинац заступљен у издавачкој делатности Ваше установе?

Сваке године, поводом „Драинчевих књижевних

сусрета” објављују се или преводи изабраних Драинчевих песама, књижевно-научна грађа о животу и делу Рада Драинца или књижевноуметничка дела у част овог ствараоца. НБ „Раде Драинац” објавила је и *Драинчеве песнике II: антологију поезије добитника награде Драинац 1996–2016*, чији је приређивач Зоран Цветковић, а која је својеврсни наставак прве антологије песника „Драинчевих књижевних сусрета” коју је приредио Воја Красић 1996. године. Капитално дело у овом сегменту издавачке делатности Библиотеке је зборник научних радова *Књижевно дело Рада Драинца: ново читање*, чији су суиздавачи Огранак САНУ у Нишу и Филозофски факултет Универзитета у Нишу. Овај зборник радова резултат је сарадње универзитетских професора и истраживача дела Рада Драинца у оквиру другог научног скупа посвећеног овом ствараоцу.¹²³ У припреми је књига *Rade Drainac – selected poems*, чији је преводилац Зоран Јунгић. Ово је друго по реду издање превода Драинчевих песама. Драинчева поезија објављена је у преводу на француски језик 2019. године под насловом *Drainac-Bandit ou poete*. Преводилац је др Борис Лазивић.

*

Књижевна награда „Драинац”

„Награда Драинац је три пута мењала карактер. У почетку је додељивана за најбољу песму прочитану на ’Сусретима’ (1967–1969). [...] Од 1978. до 1982. године награда се додељује млађим песницима за рукопис прве збирке песама. Награда ’Драинац’ је 1983. уместо за поезију поводом четрдесетогодишњице смрти Драинца додељена за есеј о стваралаштву Рада Драинца¹²⁴; 1984. поново је додељена за руко-

123 Први научни скуп о делу Рада Драинца одржан је у Прокупљу 1999. године, али није резултирао зборником научних радова.

124 О првим добитницима књижевне награде „Драинац” в. Борисављевић 1996: 3–6.

пис прве збирке песама, а од 1985. за најбољу необјављену збирку песама. Од 1986. године до данас награда 'Драинац' се додељује за најбољу збирку поезије на српском језику." (Огњановић 2018б: 115) Уз награду „Драинац” до 2020. године додељене су једна специјална награда „Драинац” (2012) за допринос српској поезији и две јубиларне награде „Драинац” (2008. и 2015). Последњи добитник награде „Драинац” (2020) је Тања Крагујевић.¹²⁵ Актуелни председник жирија за доделу књижевне награде „Драинац” је проф. др Горан Максимовић.

У оквиру манифестације „Драинчеви сусрети” додељује се и награда за најбољу књигу топличког писца. Награда је први пут уручена 2009. године за роман штампан у 2008. години. Први лауреат ове књижевне награде била је Зорица Милошевић Цинцарка за књигу *Две приче Милана Рибе*. Ову награду додељује Народна библиотека „Раде Драинац” у Прокупљу, у сарадњи Ратомиром Тимотијевићем Тимом, утемељивачем и уз Народну библиотеку „Раде Драинац” покровитељем награде до 2016. године. Од 2017. године покровитељ награде је Народна библиотека „Раде Драинац”, а добитник добија прилику за штампање свог дела у издању Библиотеке.

Књижевно друштво „Раде Драинац”

Књижевно друштво „Раде Драинац” први пут је основано 1955. године, а као оснивачи забележени су ученици прокупачке Гимназије Љубинко Милојевић, Воја Красић, Милан Марковић, Драган Борисављевић, Наталија Насковић, ученици УДШ (Красић 1979: 3). Један од оснивача Друштва, Воја Красић (1979: 3), бележи да је „Друштво основано једне вечери, у просторијама Ђачке мензе, данашње просторије КУД 'Абрашевић' у Југ-Богдановој улици, у центру града.”

125 О свим добитницама књижевне награде „Драинац” в. Огњановић 2018б: 115–116. и Огњановић 2019: 25.

Међутим, као година званичног оснивања Књижевног друштва „Раде Драинац” наводи се 1965. (Красић 1979: 3), односно 1966. година¹²⁶, када се неки од оснивача, након школовања, поново враћају у родно Прокупље. Први председник Књижевног друштва „Раде Драинац” био је Воја Красић. „У првом периоду свог рада (1965–1969), Књижевно друштво ’Раде Драинац’ је имало свој огранак у Куршумлији којим је руководио Радомир Милојковић. Из тог огранка, касније, израсла је садашња Књижевна комуна ’Милутин Ускоковић.’”, наводи Красић (1979: 3). „Друштво” је до 1975. године радило при Народној библиотеци у Прокупљу. Од оснивања Дома културе „Радивој Увалић Бата”, 1975. године, Књижевно друштво „Раде Драинац” постаје једна од три секције ове установе културе.

Прве активности Друштва биле су усмерене на представљање стваралаштва чланова друштва локалној заједници, али и на представљање дела Рада Драинца. Активности друштва су се временом умножавале, па се у њих убраја и објављивање Драинчеве драме у рукопису, учешће у „Мајским сусретима”, измена концепције ревије *Ток* ка смеру часописа са периодичношћу од два броја на годишњем нивоу, објављивање едиције топличких стваралаца која броји шест књига (1968), као и опсежније едиције „Сусрети”, касније преименоване у „Драинац”, која садржи око стотину наслова. Неколико бројева часописа *Ток* (6, зима, 1983–1984), било је у целини посвећено животу и делу Рада Драинца.

Књижевно друштво „Раде Драинац” најстарији је и најзначајнији издавач у Топлици.¹²⁷ Објавило је више књига у целини посвећених животу и делу Рада Драинца: „Друштво је готово четири деценије објављивало поједине Драинчеве књиге, избор Драинчеве поезије и монографије посвећене Драинцу: Драинчеву драму *Азил за бескућнике* 1967, студије

126 <https://domkulturepk.com> (1. 2. 2020)

127 О историјату штампарства и издаваштва у Топлици в. Огњановић 2021.

о Драинцу Драинчева океанија Миливоја Марковића 1972, поводом четрдесетогодишњице песникове смрти издата је антологија *Овде је небо моје (топлички песници од Драинца до данас)* 1983, *Лирска вандеја* – избор из Драинчеве поезије Драгутина Огњановића 1984, *Раде Драинац и експресионизам* Миомира Марковића 1991, *Лирика (Раде Драинац)*, избор Слободана Костића поводом педесетогодишњице Драинчеве смрти 1993.” (Огњановић 2021)

Током педесетогодишњег рада на пољу књижевности, Друштво је значајно допринело афирмисању младих стваралаца, али и упознавању читалачке публике овог краја са делима значајних писаца у српској књижевности: „У више од половине века, КД Р. Драинац афирмисало је низ књижевника из Топлице, а љубитељима књиге представило у часопису или на сусретима највећа имена наше књижевности, почев од Вељка Петровића, Бошка Новаковића, Густава Крклеца, Десанке Максимовић, Мире Алечковић, Весне Парун, Оскара Давича, Миодрага Павловића, Танасија Младеновића, Стевана Раичковића и других Драинчевих савременика и поштовалаца, до оних који су потом постајали познати као што су: Вито Марковић, Милован Данојлић, Брана Петровић, Душко Новаковић, Матија Бећковић, Радомир Андрић, Слободан Ракићић...”¹²⁸

Уз Друштво важно је поменути и Књижевну омладину Прокупља. Младим ствараоцима посвећени су „Ђурђевдански књижевни конкурс” и зборник радова *Поетски организам*.

КЦ „Драинац” и Повеља „Драинац”

„Драинац” је назив Дома културе у Блацу и повеље која се додељује за допринос развоју културе општине Блаце. Културни центар у Блацу основан је 1961. године. Ново име, „Драинац”, добија 2001. године. Сваке године КЦ „Драинац”

128 <https://domkulturepk.com/index.php> (12. 11. 2020)

расписује ликовни конкурс на тему Драинчевог стваралаштва, који окупља ученике основношколског и средњошколског узраста, али и академске сликаре.

Књижевно дело Рада Драинца: ново читање

Научни скуп организован поводом два јубилеја која се тичу писца и новинара Рада Драинца (сто двадесет година од његовог рођења и пола века постојања „Драинчевих сусрета песника”) други је по реду национални скуп посвећен овом ствараоцу, али први који је изнедрио вредан зборник радова о његовом укупном стваралаштву.¹²⁹ Зборник радова *Књижевно дело Рада Драинца: ново читање* је и резултат истраживања на пројекту *Књижевна прошлост и садашњост на простору југоисточне Србије* Огранка САНУ у Нишу, број 0-19-18, а текстови зборника су проширене верзије реферата учесника националног научног скупа организованог у оквиру два наведена јубилеја. Организатори научног скупа о новом читању стваралаштва Рада Драинца – Огранак САНУ у Нишу, Филозофски факултет Универзитета у Нишу и Народна библиотека „Раде Драинац” из Прокупља суиздавачи су овог зборника.

Зборник радова *Књижевно дело Рада Драинца: ново читање* садржи четрнаест огледа и студија које доносе нове увиде у песнички, прозни, драмски и публицистички рад ствараоца Рада Драинца. С обзиром на то да су синтезе овакве врсте у вези са стваралаштвом Рада Драинца ретке, у сагледавању укупног дела Рада Драинца налазимо још једну вредност овог зборника.

Поезија Рада Драинца предмет је више радова овог зборника, а међу њима су најсистематичнији радови „Пје-

¹²⁹ Информација се односи на научни скуп који је раније професор Новица Петковић организовао у Прокупљу; међутим, зборник реферата, планиран за едицију „Поетичка истраживања”, није публикован. (нав. према: Делић 2020: 25)

сништво Рада Драинца у контексту српске авангарде” проф. др Јована Делића, „Значај Драинчеве поезије у контексту светске књижевности” проф. др Душана Живковића и „Размак од сто лета: биће и време у поезији Рада Драинца” аутора Часлава Николића. Значај Драинчеве поезије у контексту светске књижевности аутор истоименог рада је сагледао посредством следећих аспеката: елемената херметизма, Вијоновог утицаја у обликовању Драинчевог обједињавања култура ерудите, бандита и песника, утицаја француског симболизма, блискости са поезијом Сергеја Јесењина, Драинчевог односа према авангардном духу поезије Владимира Мајаковског и путем основних одлика поетичких иновација Драинчевог хишнизма у поимању ониричких принципа и поетског изражавања подсвести. Посредством аналитичко-синтетичке методе, аутор рада осветлио је узроке, процесе и исходе структурирања „јединства различитости” Драинчеве поезије. Сагледавајући Драинчеву поезију из аспекта данашњице, а у контексту светске књижевности, аутор Душан Живковић закључује да је „говорећи језиком херметичких парадокса, нелинеарности, симултаности и амбигвитета – Раде Драинац, као велики-мали Парижанин, као и Радојко Јовановић, мали-велики песник из Трбуња код Блага, постхумно својом поезијом у рецепцији 21. века надвладао део београдске песничке елите” и да је Драинчева борба „постала победа на суду историје”. Аутор Часлав Николић је истраживао генезу и историју рецепције појмова *бића* и *времена* у Драинчевој поезији. Узимајући у обзир целокупан корпус стихова Рада Драинца, аутор је закључио да „саморазумевање у Драинчевим песмама има епохални размак; упознати шта је живот представљао значи и сагледати шта је време, у коме се тај живот одвијао, било, а да би се ово сагледавање остварило субјекту је потребан размак од сто лета, дакле епохална дистанца. Жељени размак може се остварити у хоризонту митолошких перспектива, у дубинама историјских дистанци, али он претпоставља и инстанцу пост, достигнуту након су-

бјектовог живота, а унутар трајања његовог песничког бића; комуникација између сада и после, ту и тамо, овде и изван, живота и смрти, субјекта и одсуства, језика и тишине успоставља перманентну динамику Драинчеве поезије.” Ново читање поезије Рада Драинца заступљено је и у раду „Женско као пол и род – од еротичности / васељене до града кроз мотив дојки у поезији Рада Драинца” Светлане Рајић Перих. Ауторка овог рада анализира на који начин се пантеистичка утопија у лику еротичко-васељеног женског у Драинчевој поезији супротставља цивилизацијско-ратничкој мушкости, док се друго лице рода женског везује за колоквијално и етички негативно значење грешног телесног подавања, у Драинчевој поезији увек везано за вирулентне авангардне топосе града, Европе, академизма, институција и политичких идеологија. Оригиналност Драинчеве поезије у „најдодживљенијем интимизму и лиризму” ауторка налази у једном од, до Драинца, неразрађених мотива у српској поезији, апотеози дојкама и стога значајан део рада посвећује разматрању семантике синонима дојки у контексту специфично Драинчевог, али и опште авангардног радикализма по питању поетске слике *женског*. Још два рада зборника фокусирана су на конкретне мотиве Драинчеве поезије, а са истог поетичког основа; у питању су радови „Међу дадом и мед сном: дадаистички оквири Драинчевог хипнизма” Владимира Перића и „Мариолошки аспекти песме *Љубав, Марија!* Рада Драинца” аутора Ђорђа Ђурђевића. Док Владимир Перић тумачи авангардна прожимања хипнизма и даде на поетичкој релацији Рада Драинца и Драгана Алексића и закључује да се чворишта херменеутичког залажења у тематски пресек опуса ова два аутора тичу фигура сна, детета, еротског и урбаног, рад Ђорђа Ђурђевића проблематизује укључивање мариолошког дискурса у Драинчеву авангардно-хипнистичку поетику и тумачи начине на које се тај дискурс конституше, као и песничко-семантички потенцијал који се у таквом захвату активира. Корпус радова посвеће-

них Драинчевој поезији употпуњен је радом „Линија магле и волшебни саговорник – Раде Драинац у есејима Стевана Раичковића” проф. др Снежане Милосављевић Милић, који не разматра само Раичковићево „читање” поезије Рада Драинца и њен значај са данашњег аспекта, који се превасходно односи на Раичковићеву књижевноисторијску ревалоризацију Драинчевог дела, већ доноси и значајну компаративну анализу поетика Стевана Раичковића и Рада Драинца. Ауторка овог рада указала је и на могућности даљег и детаљнијег тумачења поетичког укрштаја двојице песника: „више него о Раичковићевим есејима као жанру између аутобиографије, критике, имплицитне аутопоетике и аутофикцијског наратива, требало би писати о атмосфери као искуству и еху читања, које, ма колико било магловито и тајанствено, најбоље осветљава једну интимну меморију текста као заједничку духовну реалност двојице песника.” Рад „Песничка мисао Рада Драинца – бунт против програмских ограничења једног времена” Анице Радосављевић доноси преглед историје рецепције Драинчеве поезије и изнова указује на њен значај у контексту европске књижевности. Први преводилац Драинчеве поезије на француски језик, Борис Лазић, зборнику *Књижевно дело Рада Драинца – ново читање* допринео је расправом о разлогу и начину на који је остварен избор и препев песама Радета Драинца на француски језик. Аутор овог рада указао је и на значај сусрета српског песника са француском културом у контексту Великог рата.

Проф. др Бојана Стојановић Пантовић у свом раду подробно и методолошки иновативно приступа у књижевној критици занемариваној краткој прози Рада Драинца и указује на нијансе значења авангардно-експресионистичких мотива овог корпуса Драинчевог стваралаштва, те на функцију и вредност наративних и стилских одлика прозе Рада Драинца. На примеру три кратке приче из Драинчеве једине објављене збирке *Срце на пазару* (1928), као и његових кратких романа, ауторка рада „Драинчева кратка проза у контексту

српског експресионизма друге и треће деценије 20. века” истакла је и образложила иновације које Драинца несумњиво повезују и са осталим приповедачима српске авангарде. Још један до сада неистражен корпус Драинчевог стваралаштва, путописна проза, предмет је рада проф. др Горана Максимовића. Рад „Путописна проза Рада Драинца” први пут на систематичан начин осветљава најважније аспекте путописне прозе Рада Драинца, подробно оцртава поетику путописа овог аутора, даје аргументовану класификацију овог корпуса и указује и на место Драинчеве путописне прозе у српској путописној књижевности. Путописну прозу Рада Драинца аутор Горан Максимовић сагледава кроз њена прожимања са сродним текстовима Љубомира Ненадовића, Бранислава Нушића, Сима Матавуља, Растка Петровића и Милоша Црњанског. Аутор закључује да су казивање о занимљивим доживљајима са путовања, карактеризација необичних ликова које сусреће на путовањима, те аутентична опсервација и приказивање простора које упознаје приликом путовања три важне особине Драинчевог путописног поступка које ова дела сврставају у вредан корпус српске путописне прозе. Милена Кулић доноси значајан прилог о Раду Драинцу као позоришном критичару. У овом раду обухваћени су сви карактеристични књижевно-историјски и позоришни елементи Драинчевог рада, а у анализи позоришних критика нарочита пажња посвећена је Драинчевим текстовима о позоришту у Скопљу.

Нова читања књижевног дела Рада Драинца заокружују радови посвећени круцијалним проблемима његовог стваралаштва, поетици хипнизма и топосу Топлице. Рад Јелене Младеновић критички преиспитује Драинчев програм хипнизма у контексту авангардних програмских текстова, са нарочитим освртом на Драинчеву улогу у часопису *Xun-nos*. Мирјана Бојанић Ћирковић у раду „Топлица у делу Рада Драинца” топос Топлице у стваралаштву овог аутора сагледава ван традиције регионалног ишчитавања, заступљене у

књижевној критици, и преусмерава га ка виђењу кроз модел симболичког топоса.

Анализа радова заступљених у зборнику *Књижевно дело Рада Драинца – ново читање* показује да су аутори прилога у зборнику у потпуности одговорили на изазов постављен темом зборника, односно научног скупа. Сви радови, и понаособ и збирно, доносе нове увиде у целовит корпус Драинчевог стваралаштва. Закључци којима су аутори зборника допринели досадашњој рецепцији Драинчевог стваралаштва тичу се ревалоризације Драинчевог дела у контексту светске поезије, осветљавања (за оно време) иновативних елемената Драинчеве поетике, семантичког продубљивања топоса његовог стваралаштва и њиховог повезивања и поетичког укрштаја са авангардним правцима, те осветљавања неистражених кутака Драинчеве прозе и драме.

„Блаце Драинцу”

Идеја о организовању културне манифестације „Блаце Драинцу” која ће израсти из Драинчевог родног тла и која ће, окупљањем младих и „старијих” око идеје – Драинца, допринети популаризацији културе у Блацу, а и шире, потекла је из Општине Блаце и Народне библиотеке „Рака Драинац”, које су послушкивале потребе *оних на којима свет остаје*. Захваљујући Општини Блаце, Културном центру „Драинац“ и Народној библиотеци „Рака Драинац”, 11. октобра 2017. године реализована је прва културноуметничка манифестација посвећена значајном српском ствараоцу Раду Драинцу, а организована у срцу његовог завичаја. Мисао водиља манифестације „Блаце Драинцу” је стих песме „Моји стихови за ваш рођендан” из збирке *Воз одлази*: „Овде је небо моје / овде је љубљена Топлица”.

Манифестација се састоји из:

1. Литерарног конкурса Народне библиотеке „Рака

Драинац” у Блацу, чији је најзначајнији циљ чување и афирмисање културноисторијске баштине средине у којој је рођен Раде Драинац. Будући да је Драинац своју стваралачку имажинацију уобличавао и стиховним, и прозним жанровима, и узимајући у обзир његов подједнако успешан есејистички рад, поменути литерарни конкурс својом концепцијом подједнако мотивише ученике, али и афирмисане ствараоце окренуте ка наведеним књижевним родовима и ка критичком промишљању Драинчевог стваралаштва. Конкурс се расписује у три категорије (основаца, средњошколаца и старијих од 18 година), а досадашње теме конкурса биле су: „Овде је небо моје, овде је љубљена Топлица”, „Сневам, само сневам, вреле мисли моје”, „Родни брег”, „Лепота”, „Путовање”, „Човек пева”, „Кад бисте ви само знали”, „Питање без одговора” и есеј о стваралаштву Рада Драинца. Захваљујући инспиративним темама, али и вредним наградама, на конкурс сваке године стиже више десетина литерарних радова најчешће из Србије, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Хрватске, Македоније и Бугарске. Жири је увек сачињен од чланова из редова значајних савремених писаца за децу, универзитетских професора и завичајних писаца.

2. Ликовног конкурса на тему Драинчевог стваралаштва, који расписује Културни центар „Драинац” у Блацу.

3. Програмског садржаја и публиковања тематског зборника *Блаце Драинцу* у више томова, који садржи све релевантне информације о манифестацији, рецензиране радове са литерарног и ликовног конкурса, те пратеће фотографије и илустрације настале у оквиру манифестације, као и изложбе радова са литерарног конкурса и представљања тематског зборника публици. Од свог другог тома зборник је обогаћен материјалом са Дечје књижевне колоније у Блацу која претходи манифестацији „Блаце Драинцу”, а у оквиру које се одржавају књижевне радионице у Драинчевој родној кући у Трбуњу. Идејни творац Дечје књижевне колоније која редовно обухвата полазнике из Блаца, Куршумлије и Дољевца

је Славица Павличевић, директор Народне библиотеке „Рака Драинац”, а колонија се реализује у сарадњи са Удружењем грађана „Тописци”.

4. Публиковања тематског зборника *Блаце Драинцу* (1, 2, 3, 4) у коме су представљена књижевноуметничка и књижевно-научна дела стваралаца који пишу у духу поетских и прозних остварења Рада Драинца, а који су своје радове послали на, сада већ традиционални литерарни конкурс који расписује Народна библиотека „Рака Драинац” у Блацу. Тематски зборник насловљен је по манифестацији којом општина Блаце сваке године, месеца октобра указује част првом и најзначајнијем топличком песнику који је рођен на територији ове општине. У овом зборнику налазе се најзначајнији подаци о овој манифестацији. Као најзначајнија публикација Народне библиотеке „Рака Драинац”, зборник *Блаце Драинцу* садржи и панорамски приказ најважнијих културних активности реализованих у организацији библиотеке на територији општине Блаце и широм Србије. Овај зборник је и (по)хвала свима који су на неки начин допринели осмишљавању и реализацији манифестације „Блаце Драинцу”, те литерарног и ликовног конкурса којима је потврђено да читаоци и ликовни ствараоци имају шта даривати нашем познатом писцу. Зборници *Блаце Драинцу* увек садрже и неке мање познате колаже и чињенице из Драинчевог живота и стваралаштва. Сваки зборник има отворени карактер: читалац га може дописати својом причом, песмом, или пак утисцима о Топлици која је често место укрштаја планираних и непланираних путева младих стваралаца.

„Даривање” Рада Драинца у оквиру манифестације „Блаце Драинцу” почиње у дворишту његове родне куће прослављањем стваралаштва овог песника и указивањем на његов значај у завичајним, али и ширим, српским и европским размерама. Овде Драинчевом стваралаштву част указују ученици, студенти и песници из топличког, али и других крајева Србије, као и из разних књижевних друштава.

Програмски садржај се потом наставља у Културном центру „Драинац”, а сачињавају га доделе награда поводом литерарног и ликовног конкурса у част Рада Драинца, отварање изложбе ликовних радова по мотивима Драинчевих дела, рецитали, представљање зборника радова *Блаце Драинцу*, поетско-театарске изведбе по мотивима Драинчевих дела. У реализацији овог дела програма такође учествују ученици основношколског и средњошколског узраста топличког краја, афирмисани ствараоци, академски сликари и глумци.

VIII. ДРАИНАЦ О ТОПЛИЦИ

У овом одељку издвојени су стихови тридесет и три песме и двадесет и два прозна фрагмента из Драинчевих путописа, аутопоетичких бележака, дневничких записа и писама који садрже фактографске податке, описе, рефлексije о Топлици или о појединцу и типу човека овог поднебља.

Истражујући Драинчево стваралаштво у доступним изворима – *Дигиталној колекцији „Драинац”* реализованој у оквиру пројекта Народне библиотеке „Раде Драинац” (2012–2013) који садржи дигитализована прва издања Драинчевих књижевних дела, *Делима Рада Драинца* која је проф. др Гојко Тешић приредио у девет, односно десет томова у издању Завода за уџбенике и наставна средства (1998–1999), књизи *Циркус Драинац* (2013) Недељка Јешића, есејима и полемичким текстовима Ивана Ивановића – учили смо да се Топлица, њени градови и вароши експлицитно помињу у пет песама збирке *Модри смех* (од којих је „У јунске ноћи” написана у Блацу 1919), три песме збирке *Воз одлази*, једној песми збирке *Бандит или песник*, четири песме збирке *Банкет*, једној песми збирке *Улис*, три песме збирке *Човек пева*, дванаест песама збирке *Дах земље*, те у четрнаест раних и позних песама приређених у збирци *Бунтовник и апостол* (Тешић 1999б; Драинац 1999а). Обим стихова о Топлици као метафори и симболу Драинчевих дела, као што смо нагостили у првим одељцима монографије, већи је од избора наведеног у овом одељку. Неколико песама о Топлици симболички су насловљене мотивом повратка, што кореспондира са закључком о Топлици као месту смиришта/*обновљења* песника Рада Драинца. У овим песмама често се преплићу мотиви неба, дубине, дома, мајке и хлеба који семантички корелирају и упућују на тражење/отискивање/пут као чврсту значањску спону Драинчеве поетике.¹³⁰

130 Овај поетички елемент језгровито је конкретизован стихом „глад ми је бескрајна а руке вечно празне” (X, *Еротикон*).

Историја, описи и рефлексивна о Топлици заступљени су у тринаест фрагмената о Блацу у путописима Рада Драинца или записима из дневника *Црни дани*, пет путописних фрагмената о Прокупљу и пет фрагмената (међу којима је и епистола) о Куршумлији. О Топлици се приповеда и у Драинчевом аутопоетичком тексту „Без маске”, а о њеној историји и култури Драинац пише у писму г. Токину и фрагментима из *Црних дана*. Док о Топлици приповеда и промишља континуирано и семантички уједначено, Драинац њене градове и вароши доживљава на различит начин, а каткад исти топоними на (путо)писца и хроничара Рада Драинца остављају различит утисак. О Куршумлији је увек писано афирмативно, о Прокупљу каткад негативно, а о Блацу амбивалентно, нарочито у погледу контраста природе и историје на једној, и одређених карактера (попа Мике) на другој страни.

Издвојени фрагменти у којима је експлицитно и недвосмислено заступљена Топлица потврђују континуирано и свеколико присуство родног краја, *родног брега*, односно завичаја као опонената отаџбини у поетском и прозном систему Рада Драинца и сублимације поетичког *наличја* Драинца – бунтовника и путника.

Топлица у стиховима Рада Драинца

„У мајске вечери”

Већ је мртво Сунце и лагано вео
Ведре мајске ноћи на џбунове слази.
У даљини модрој врт је опустео,
И тишина блудна као самрт гази.

И звезде се пале. Негде усред села
Јеца виолина, па опет тишина,
Помрчина бледа у грању се сплела,
И сањиво трепти звездана висина.

Намах прхну чворци негде заостали,
И брзо их скрију бледе ноћне власи;
На југу се звезда са жмиркањем пали,
У срцу се моме друга тужно гаси.

А ноћ тугом тоне... тоне... вечно тоне...
И ритмично струји, к'о шум меких крила;
Преко моје душе, сањиве и боне –
Снова неког Бога расипље се свила.
(*Модри смех*)

„У јунске ноћи”

Јунска ноћ је сишла преко влажних грана.
Врт је препун чари, после плахе кише.
Савило се цвеће плавих јоргована
И кроз поноћ тиху на љубав мирише.

Ћути село моје. Спава лисна гора.
Дах пролетњи нежно васиону грли.
Нигде једног шума, нити разговора,
Као људи ноћас да су сви помрли.

Много пута тако у вечери сиве,
Кад затрепти небо у осмеху звезда,
Моје тужне мисли наново оживе,
И у прошлост прхну к'о птице са гнезда.

Блаце, 1919.
(*Модри смех*)

„Јесен у мом селу”

Тугом хладни ветри обалама плачу.
Недогледна сета... Шуме мутне воде...
Огладнеле вране над лузима гачу;
У мом селу сада мртво лишће пада.

Стрепња што крв пије и тишина мртва
У свакоме куту мога села влада,
И са тугом само сад се ради тамо,
Кукурузно брање, слатко комишање.

Девојке су тужне... Песма је увела...
Плачна лица свуд су где год нога крочи,
А шта ради Она усред мога села?...
Да ли стално плачу њене лепе очи?...

Колика је туга њеног доброг срца?...
Колике су патње њене нежне душе?...
Боже! шта је с њоме? – Да ли тужно грца
Докле лишће пада?
– Шта ли ради сада?

Девесе, 1917.
(*Модри смех*)

„Први снег”

Не смејте се тако. Зар душу вам ништа
Вечерас не дира? Ћутите... Нек влада
Мир, док стари мачак спава крај огњишта
И напољу прва вејавица пада.
[...]
Затворите зене и скрстите руке...
Угасите потом и дрхтаву свећу,
Па слушајте ове тајанствене звуке,
Што говоре прошлост, детињство и срећу.
(*Модри смех*)

„Моји стихови за ваш рођендан”

*Отићи ћу бунтовно у свет да велике снове на станицама посејем
На Атлантику из очију истерешћу родне пејзаже
Центлемен у фраку у бару са тапета хватаћу балканске лептире
Два воза за мном носиће намештај мојих идеја*
Овде је небо моје

Овде је љубљена Топлица

*Можда изнад крвне меланколије ничега нема
Јасно ми бива колико је велики песник у свету осамљен.*

[...]

Убијен сам од венења далеке родне груди

И не знам шта да мислим и снивам

Кад очи уморне спустим на отворене градске прозоре.

[...]

Мучења и глад – румена влакна крви на јутарњој усни...

Lo-Li сећање је то на воз у бела детиња сванућа

На песме у фиоци

Или шуме из Топлице последњу трулеж налазе

У дну мојих плућа?

О коме то причам већ о мртвом једном свету

Сви су сатови у граду одмакли од поноћи

На чијој ли руци, полу-отворених уста и бледа

Спи Lo-Li? [...]

(Воз одлази)

„Воз одлази”

[...] Тако ми Христа тужно у родном крају

Умрећу као песимиста! [...]

Мрзим словенску тугу као на анзис картама

Душу бих хтео да ослободим од винограда и звезда

Небо је у биоскопу плаво као ликови деце на кеју

Пијан бих у неку зору да прођем поред Ајфелове куле

[...]

Мислио сам да отпутујем и задње дане у Топлици да одболујем

Ја волим родне реке на зиду собе

И увек кад милујем птице на тапетима

Крвава тужна мисао роди се у кафанским снима

На моје детињство [...]

Касно је да пођем у родни крај на лечење

Воз је јутрос кроз зору пробудио далеке станице

Чекам као ни један сопствену смрт.

(Воз одлази)

„Песма последњег декадента”

Можда се све преживело од града до родног дома
У колима на друму
Утонем у исцрпљену душу
И као дугокоси млади светац пољубим црвену шуму.

Ништа није остало невољено и непокапано вечерњом мишљу
Нема трага где нису прошли болни кораци
Кад помислим на себе
Жалосно ми у крви усне њиве и родни шљиваци.

Чини ми се да сим из локомотива пада на овај ум
У коме живе многи спрудови реке и пејзажи
Душу и занос као да покрива пепео сив
Ја сам рекао све и готов сам да заћутим
Све док сам жив.

(Воз одлази)

„Повратак”

О ноћас, ноћас месец да седне крај мене на задњем седишту поштанских кола
Кад пођем за родни крај!
Да два коња љуто заржу и полете друмови око бича,
Од топота копита метеори да слете у крвоток мој!
[...]
Земљо моја! враћено детињство из давних времена!
Тополе, јаблани, краве, путеви чистих снова...
Као облаци кроз горе нека мину пусти заноси из давнина
На месец кад крикне сова.
А јутра умивена кад сиђу са планина
На небу оком стихове да шарам,
Замишљен, са челом наслоњеном на земљу
Као да са Богом разговарам.
[...]
Па нека пођу варварски под бичем два црна бесна коња
У земљу обећану, у прве речи душе!

Ошини снажно под звездама што пре да издану,
Друже мој! на сваком лакту брега!
Шуме родне и плава поља кад освану
Да склопим очи у пароксизму спреман за највећи сан,
Миран као читав глобус испод смрзле коре снега!

И ево! од куцања на родна врата заболела ме рука док стихове пишем!
Песме моје! зар још једна кишна кошмарска ноћ пролази
И задњи умире сан!

1926.

(Бандит или песник)

„Кад песник без лажних стихова у срцу приспе у родни крај”

...ТАДА се ледиле капи на врховима црних грана старих јасенова
лајао пас на месец и звезде се мрзле у снежном цвећу на прозорском окну
Ми смо сви имали брига и порочних снова
о животу и проклетој крви...

У пролеће с првим бусењем кроз лед односили нас дани на разне стране
Песмом кроз шуме или с биком у млин
Никад не бејох добар син кад пијан излазих из кафане
да тешке неке дојке негде у црквеној порти под месечином љубим

О данас бих да један крагуј срце моје кљује на сухој грани
Далеко на видику где поларна звезда пева над реком
над реком и плавом смреком.

[...]

...Онда сам био млад: моје срце румено као вишњин цвет
сад је земља распукла и јабукове поломљене гране
за плотом један сунцокрет
На њему спавају вране
На угашеном огњишту упалио сам суву шљивину грану
На пољу кише, под селом гробље и пут:
Срце моје,
На коју ћемо страну?...

[...]

О песмо витлова и јасика са мојих тужних и јужних страна
Љубави болна у круници шафрана
Родно моје вино у златној купи бола!

Младост ми је из крви поникла као црне перунике
Сан детињаста разнеле су топовске канонаде
[...]
Песму претварам у цвет мака
Са тужних родних страна

[...]

Доле клавири гитаре и мандолине
Лист са родне брезе
шапуће како постоји нешто више од најлепше песме на свету!

[...]

Поздрављам те, друже, што си поред свих зала запамтио родни крај
Сетимо се младости која је мирисала на балегу и свежу сламу
Каљавих друмова и крава које су у поноћ лизале месец на сену
О хајдмо пешке ми који смо пропешачили добро и зло
Социологију љубав и жену,
Поезију лудило и мигрену,
Под небом што не зна за мирис бензина
У шуми у којој је во једина виолина
Ту је наш живот, јадни мој пијани друже!

Од свих љубави још земљом покривам лице
Болестан на прекретници између балеге и поезије
Те полако уместо вина испијам мастило из мастионице.
(Банкет)

„Одговор на мајчино писмо”

МАЈКО, ја нисам заборавио крај твоје мараме, натопљен сузама
Ни стари клен уз воденични јаз
[...]

Нисам заборавио, мајко, дом и јасле у којима сам се родио,
Ни колевку пуну сламе у којој си ме успављивала,
Иако сам своје срце у крчми пропио
Док си ти тамо, под лозом и старим тремом, о мојој срећи снивала
[...]
(Банкет)

„Лирска вандеја”

[...] Зауставите пут, о моје, даљином тетовиране ноге!
Ја нећу више то братство кад под јасиком родном усни дан
И ноћ јужњачка једним крајем месеца отвори капију за мој сан!
(Банкет)

„Моја последња песма”

[...] Родна бреза отресла је власи крај друма, / Умируће звезде
огледају се на лишћу уз јутарњу росу.
Певао сам са модрих висова у пупољку једне зоре, / Гласом крви,
сав занет и пустолован! [...] А данас? плашт изаткан од плача по-
крива родни крај и моје тело. [...]
Шта ли ће бити од ове поезије кад ми на гробу трава проклија /
И над селом поново бреза запева?... / Ко ли ће истим друмом да
крене, разбита срца и оболела лика [...]
(Банкет)

„Опус No 111”

[...] Победа родних година и злато наших њива / Сва је моја че-
жња у вечерима када кише пљуште. / Као најбеспосленији човек
на свету који пребројава / ударе срца / Често певам о плавим заве-
сама неба више наших / балканских шума. [...]
Волим те, земљо родна и света, јер у теби живи / роб и црв! / И
проклету да су сви они који измишљају / хиљаду застава, / Кад је
беда само једна! [...]
Мајка те у бразди плодне њиве рађала / И први пут кад си зинуо,
земљом си црном напунио уста!
(Улис)

„Балада”

О времена детињства, гробнице глуве!
Дрхтања дечачка на обронцима шума!
Када су као флауте цвилиле гране суве!
Времена црног хлеба,
Јаука јесењих ветрова,
Мрког кишног неба
И огњених мојих снова!
О дани црне, посне земље
Румених зора веселих априла
Радости нема и раскошно Кремље
Мојих младеначких идила!
(Човек пева)

„Тестаментарна поезија”

V

Волео сам своје родно село
И над земљом очима прешао целу карту неба,
У мени су свом мистиком брујале балканске шуме.
Подједнаку љубав сам даривао нашим сузама и кори хлеба.
Свом народу сам дао срце цело,
Без позе и глуме.
Сваког часа у будућности ја мирно могу да одем.
[...]
За мном ће пролећа певати црвеним друмовима,
И за мојим дечачким босим ногама чезнуће речица у селу.
Јесени ће лишћем и маглама, као нежним снима,
Покривати земљу увелу.
А мој неугашен поглед сијаће као јутарња звезда
Над лепшом будућношћу и над срећнијим траговима.
(Човек пева)

„Човек пева”

[...] А највише памтим своје прозобле ноге,
које ме и сада на срцу боле,

и један млин који је лајао као сврака
испод једне суве тополе.

Све друго је струјање неких тишина као зелене мараме
којима деца вратове завијају кад дође зима.
Затим сам отишао путем под кућом,
променивши у свету своје право име.

Отуда детињство моје личи на прозоблу звезду
коју око једва назире
и негде далеко, под суром планином,
на немирни поток који у земљу увире.
(Човек пева)

„Апсурдност елегије”

[...] Ах детињство!...
И звезда која ми чело таче,
И зелена долина,
У којој први пут усних даљину!
Отад у мени једна виолина
Не престаје да плаче.
(Дах земље)

„Из дубина”

Често слушама како на реци шуми јаз,
Мада је одавно прошао мај,
И мислим како је из мене давно шикнуо млаз,
Крвав до небеса.
Те кад гледам овај крај,
У ком ветар лишће с јасика отреса,
Као с одрезане лозе сузе да кану,
Често ми, често, на уснама бледим
Румене капи крви освану.
(Дах земље)

„Елегија под Јастрепцом”

[...] Па нека, киша у родном лугу нека лије
И нека се на сивој траци дана срце клати
Као увела јабукова грана коју ветар бије.

Нека црна киша над мојим селом лије!
Стиснућу усне и опустићу руке,
Укочићу поглед као бекрије,
Који ником не носе поруке.

Земљу ову више не познајем.
Нараштаји нови крве се и бију.
Сем у ветар с псима да лајем,
Или у крчму поново да кренем,
Где скитнице неуморно пију?
[...]
О давна,
О времена славна!
Када сам у земљи овој весели мангуп био,
Кад сам се за свраком на дрво пео
И под брезом уснио,
Док је бака веровала да ме медвед у шуму одвео.

Затим градови, улице и друмови бескрајни,
Телеграфске жице и црне шине,
И суза у оку кад ме ветар завичајни
Помилује из даљине!

Сву душу ко зелене траве,
И шумно као жита која се њишу,
Чак и звездама дадох чим се појаве
Над шумама када замиришу.
[...]
Па нека! Над селом мојим нека киша лије!
Из срца мога до неба огањ се диже
Надземаљске визије!

О давна,
О времена славна,
Ви се морате везати с крајем,
Да бих још једном доживео исти сан,
И мада ову земљу више не познајем
Освануће у њој мој велики дан.

Ко мехови у мени вера дише;
Носим је у срцу ко знамење,
Па нека лију бескрајне кише
Над селом мојим
Мутне и јесење!
(Дах земље)

„Афродизијак”

Река што под селом тече тужна је као Ахерон.
На обалама њеним зелени се клен,
Под врбама блебеће млин као фанфарон,
А над њим једећи дан
Раширио златну сен
Као кафтан.

Ноћи су овде пуне магије,
На ђермовима спавају птице.
Често месец у црно перје облака
Сакрије сатирско лице.

Тада мисао занету
Не могу да обуздам од суманутих визија,
Те укочен, на кревету,
Сав сам огањ и афродизија.
(Дах земље)

„Повратак земљи”

I

Ниједан прекор,
Видик се у пољубац шири!

Само је поред друма нешто на брестовима старим
Опрљено грање;
После сваке мисли међу шумама комад плавог неба провири
И у смарагд се прелије јесење орање.

[...]

О земљо, моја земљо,
Што ме поново без прекора примаш,
Велика и једина,
Света и вечна,
Непобедива и непоречена!

[...]

II

Прашњав као Руђин, са две руке голе,
Вратих се у свој завичај,
У Топлицу, у тај дивни крај,
Где тужно шуме тополе.

Вратих се у заранке,
Док над шумом вроне гачу,
Када руде крушке ранке
И на брегу брезе плачу.

Без речи и суза,
Тужан као слом,
Вратих се поред кукуруза
У напуштен очев дом. [...]

III

Земља је ово отаца моји,
Проклета и црна смоница!
Петнаест кућа у Топлици броји
Моја сељачка породица.

Од амбара до сеника,
И од бразде до дрвљаника,

Увек је иста слика
С којом се свршава дан; [...]

Мати ми овде век отамнова,
Под брегом који се тмурно надвио,
У веригама брижних снова,
Те не сазнаде, сиња,
Ко сам и шта сам у свету био.

Па кад зашумори оголело клење,
Сав видик бих упио.
И залуд се питам у свако јесење,
Зашто сам се овде песником родио?
[...]
Ноздрве бих тада раширио као бик
И смоницу пригрлио рукама обема,
И до неба бих пустио крик
Како никог срећнијег од мене нема.

IV

Изгрејао месец у долини.
Над брестовима трепери прозобло небо.
Свака је грана једна жица на виолини.
Само је река притајила дах и стисла усне,
Тек с времена на време,

Талас о обале пљусне.

Изгрејао месец!
А под кровом птица нека ћућори.
Као стаклене очи у мртваца
Смеју се отворени прозори.

А земља, чудна земља наша,
Не може погледом да се измери.
Земља комедијаша,
Који све оглодаше као дивље звери.

VI

Расцветало небо као кестен од злата,
А по трави полегла ноћ спарна.
Наслонио сам главу на земљу као на гриву хата
И мислим:
Можда је ово моја поезија тестаментарна.
[...]

VII

Исти као некад, храстови који бучно шуме!
Стојим на раскршћу као разапет,
А из даљина, кроз два ока ведра,
У ме улази туга
Као прозобла дечија рука у мајчина недра.

VIII

[...] Сељаци моји!
Свако је од њих Срђа Злопоглеђа.
Тврдоглаве словенске лобање!
Али има нешто што ме вређа, –
Или је то само уображење? –
Погледи њихови испод мрких веђа.

И као да ми веле:
– „Душу ти знамо.
Можда си некад и био наш,
Али капут је господин и влас’...”
И тако на сваки шешир,
Из шајкаче сваке
Режи по један пас.

IX

Милујем осамљену брезу у свом селу
И ничега ми више жао није.

Родила је црна земља
И сноп је пао,
И високо,
До врха планине,
Побегао је ветар зао.
Па шта онда?
Не орем ли и ја негде по дну људских душа.
И зар моје сунчане жетве неће једном доћи до златног зрења?
Родило је и на моме срцу! [...]

Х

Станујем далеко
Крај брезове шуме,
Али синоћ меко
Уђе у ме
Јецај виолине
Из модре тишине.

То момци пијани
Минуше кроз сумрачак.
Док на јабуковој грани
Преде месец као маслачак. [...]

Сад узалуд меке виолине
Из модре тишине!
Све у реду није
Чим се месец саго
Да из баре воду пије.
(Дах земље)

„Дах земље”

Једном,
У младости,
Ишао сам неким пејзажом чедним,
У ком су јабукове гране цвилеле као виолине,
А у крај пута ражане стабљике

Звиждале као окарине.

Та ми је музика под језиком заспала сећањем,
Те често зането слушах шум у трави,
И пред сваким орањем,
Чим октобар небо загарави,
Дах родне земље у срцу ми се јави.
(Дах земље)

„Балканске ноћи”

[...] Гледах бремените јесени како низ Мораву силазе,
И већ ми је детињство страшно богињаво
Од звезда које сву ноћ низ Топлицу газе
И које прозоблим јутрима ишчезавају у небо плаво.

У крви, дубоко, сакривах те екстазе,
Од којих ми се срце ветровима надимало,
И не сазнадох зашто ме све болело док возови на југ одлазе
У вече које је маглом по грању пало.

Не умам да објасним зашто ми у срцу комађем осташе
Пејзажи, вијадукти, и путеви што низ поље миле,
И зашто никако не могах с лица да одагнам шуме наше,
Што сваког јутра, чим се пробудим,
На јастуку ми зацвиле.

О те реке што ми низ руке теку!
И ти водоскоци што се из крви високо пене!
Пољубио бих сваку смреку,
Што се у вировима огледа с мрке стене.

Па то жито полегло:
Пшенице модре и јечмови жути!
И ноћу то дрвеће одбегло,
Што јутром, мокро од росе, обронцима ћути.

То земља у мени дише,

И преда мном мукло стоји!
И ништа, ништа више
Не може од ње да ме одвоји! [...]
(Дах земље)

„Родни брег”

На песковитој падини њишу се тује;
По њима бујни мравињаци.
Често, овуда, нечујни кораци
Глувих ноћи до колена газе.
А којипут, кад дуну олује,
Зеленом долином, све до планинског ждрела,
Глас неке кобне птице зору помрачује.

Неки крупан црвени цвет
Расте испод мрких сеника,
Као кандила шумском богу.
Са тог сам брега, давно, одлутао у свет,
Те не знам да ли још у којој брезе живи слика
Мог прозеблог детињства,
Светачких и босих ногу?
(Дах земље)

„Повратак”

[...] Земљо родна, моје највеће издајство!
Глуве шуме, путеви сиви и дивље цвеће!
Покајнички скоро вам се враћам да стишам пијанство
И да заборавам азбуку која ме довела до највеће несреће.
(Дах земље)

„Источна звезда”

I

[...] За њу обалама ослушкујем срце као сат,
У месец и завесе поглед упијам,

Кад књиге, виолину и кофер пакујем за родни крај;
Пролазећи предграђем очима милујем пожутео платан
И на дугме од њене хаљине полажем сан. [...]

II

[...] видех да је љубав дим
а срце човека варљиво огледало
као из родног краја устајала бара.
(Дах земље)

„Крвави круг слободе”

1912.

[...] – Турци границу пробили!
– Не! наши се ко лавови боре!...
А ветар хладан грчевито цвили
И не престају мукло да стењу родне топличке горе.

1914.

[...] Корачали смо јоште,
Друг за другом,
Дете за дететом.
И крв из наших рана
Текла је задњим родним лугом.
(Дах земље)

„Непредвиђено јутро”

[...] Крив је комад роднога неба
Понет из детињства
Сећањем једним као на први залогај хлеба.
(Дах земље)

„На раскрсници”

[...] Умрло детињство; у јавну кућу отишле љубави младићке,
Сатруле давно, драге, родне шуме;
Над нама нове планете, у свету нови сигнали и новорођено дете,

Обезумљено од вртоглавице на немирном океану живота,
У циклону ове полуделе планете.

*

„Јесенски уздах (Из туђине)”

[...] Па ми дође доба, доба дечје среће,
Са песама кад сам у тренутке ове,
Трчао по пољу за увело цвеће,
Не слушајућ’ мајку што ме к ватри зове. [...]

О детињство благо од ког патње беже!
О велике наде, као сунце јужно!
Куд сте сада?... – Зар већ, увенули тужно,
Венци мојих снова изгажени леже?

„Вече (Из туђине)”

[...] А у зору наша мила мама,
Крај кревета стоји и с песмом нас буди,
Док напољу тихо ишчезава тама
И рујем се исток поносито руди.

Неста сетних звука. Мисао се сплела...
Идем к’о без ума...
У срцу је пусто... И песма је свела,
И тупо посматрам како вече с шума
Снује црне власи преко мирног села.

„Кафанско умирање”
Др Коњевићу

[...] Тамо је сан у дому детињства
и смех неба на окну собе
Ја сам давно заборавио живот
пшенице зелене и сељанке беле
[...] И тихо у кафанском углу
умирем са шумским цвећем

из родног краја.

„Ја Раде Драинац творац нове васељене”

[...] О плаве моје шине од конаца снова
експреси на линији бескраја свемирског
Ево скинуо сам се го
и мада овако ружан Спартакус
не носим ништа са ове планете
а родих се у Топлици сентименталан и блед
преконоћ постах анархистичко дете

„Песма процветалих винограда”

Тамо цветају виногради
а овде топле пролетње кише
сан ми је плав ко трава под шумом
љубав моја на лишће хрстова мирише

Из крви ми ничу кестенови млади
у души мириси што дрхте на грани
ја знам да се тамо плаве виногради
у родном крају на жутој страни

Затварам очи и сиво вече да сањам
путујем крај реке у воћњаке њине
страст ноћну маглама поклањам
и бацам над селом у модре висине

„Моја елегија”

[...] Дететом сам у сањама крио океане
Париз и Чикаго
за собом давно у Топлици оставих дане
чежње и бола
у сузе сам сада равнодушност скрио
и осмех неизлечен мртвих младића из болничких кола.

„Бунтовник и апостол”

[...] Колико мора да сам дете са наивном душом
и лаком бледом руком што на ствари сенком пада
Ја трошим крв за свет и боље
И знам знам да ћу у свет отићи сам
последњи балкански бол пашће у куту симплону
а после шта ме се тиче како шуме у Топлици укте
и како бели србијански месеци букте
више родног дома.

„Топлица са мога лица”

Ето ти, Мони Були, да после
вечере размишљаш на дивану о моме
вратоломном детињству. Дајем ти
ове стихове који су вернији но ја сам,
данас потпуно изобличен.

Оздрављам, оздрављам...
Бескрајно лишће на оку са ноћима лежи
Потоци виногради и мутне шуме у којима се млади
Оздрављам, оздрављам...
У нађеном дому на вечерњем бледом путу
С душом на детињем прагу с визијама у собном куту
О лишће, моје лишће...

Прсти ми у јутра бивају румени и уста једра
У болници овој плаветнилом завијам ране
Загледан у дно себе ја лишће и воде благосиљам
На путу овом спава се с небом и снови са шумом
Детињски се песма крвљу пише
Кад се од даха обзорје нише
У ноћ, у ноћ...

Бол је за стопама златни свитац
Последња градска лампа која се на предграђу гаси
Лагао или крио ја сам се у лишће претопио

Са очима тихим као благе сутонске власи
Пут на коме се суморан к небу придижем:
Мајка моја Топлица са жутог патничког лица.

Ја често испирам очи пејзажима мрким
Због ветрова тужних оболујем многе ноћи [...]

[...] И ничим ничим не бих хтео да помутим ове дане
О ноћна расплинућа о сребрна пространства...

„Песма о телеграфским стубовима”

[...] Кад ми се у јесен прохте да обиђем родне шуме
ја поштанско сандуче до бола љубим,
готов сам ради јабука бледих са далеког југа
и зимски капут да изгубим.

„Обновљење”

[...] Очистите ми очи од блата и руке
Однесите ове снове као црвљиве јабуке на порцуланском тањиру
Раздерите ми мисли као избледеле кулисе
И отрујте чежње на усни као болесне птице
Из сажаљења за поднебље из Топлице
За човека, просјака, Бога и можда јединог песника

„Гусар у Тихом океану”

[...] Морнару, брате! имао сам драгу
И дом мали негде у дну Топличких шума
И душу нагу
Свирепу бескрајно као најтрагичнија глума.
Чујеш ли? и драгу болну као ноћ екваторска,
Страшна од поплаве месечина
Кад се прођу острва Азорска.

„Гигантски колибри испуњен сламом”

IV

Синоћ сам село своје снио и због тога сам се растужио. [...]
Увек ме у врту заболи бреза и сећањем на родину растужи трава
Увече кад на мојим малаксалим ногама од вагабундства по свету
Један слепи и остарели мачак спава.
– Родне моје брезе, оплакујте мене
Чулније и болније
Од љубави жене!

V

Погрешно ме родила мајка у сеоској изби са српом месеца на прозору
Овако вапрени метеор требало је да падне у бескрајној степи мајчице Русије

„Снег”

[...] А на југу бледом пада лишће као и пре док сам босоног ходио
И јасенови стари кашљуцају болесно на обалама магловитим,
Смрзао месец дубоким сном спава у соби мојој на кревету,
Са роговима витим.

„Post scriptum једном писму”

Љубав моју према теби, мајко, сматрају као украден мотив;
Забрањено ми је да жалим пут кроз шуму старих јасенова
И тамну сен Топлице што се на крају родине оцртава. [...]
Па ипак у дну мене живи једноставна и блага љубав
У старој баруштини на полифоне концерте краставих жаба,
Када је пред јесен под кућом слетало толико разноликих птица,
Или у међудневицама када се црном магијом бавила моја баба
И певао славуј топло са шљивине гране!
Ја нисам заборавио ни старог пса о чијем ми слепилу пишеш,
Нити брезу у винограду која је већ два лета сува;
Као сада по трави од облака гледам ону нежну, љубичасту сен,
Кад под топлим крилом априлског ветра што са југа дува
За ноћ, уз воденични јаз, озелени стари клен.

Ако сам икад срца имао морало се вратити то девичанство /
детињства и ствари;
Тај декор бајки ограђен челичним зидом од мога садањег живота.
Да... вратило се опет пијанство гора и трешњина цвећа,
Нежност младости ране, прозоблих руку на блатњавом друму.
О, песмо моја, најлепшег пролећа,
У арију твоју мрсе се конци месечине јужне
У један од визија исплетен мозаик жив. [...]

„Повратак”

Овде, где за љубав иронију купујем,
на раскршћу младости и снова
хтео бих заувек да отпутујем
у свој родни крај.
Хтео бих још једном дивљега голуба да чујем
са јаворове гране,
да лицем у трави и лишћу родних бреза
развејем у ветар мртву љубав и суморне дане.
Хеј, земљо моја, земљо дивљине и мира,
јасле у којима сам се родио!
Кад бих могао да заборавим да сам волео,
кад бих прошлост своју у крчми попио, –
тамо где сам сенку детињства у
ладовима јасика изгубио,
последњу бих чашу долио
и пошао на тај најлепши пут!
За сан јабуковог цвета,
За спас песника и детета
Никад се отуд повратио не бих!

*

„Песник се враћа кући”

Ниједан прекор,
Видик се у пољубац шири!
Само је поред друма
Опрљено грање.
После сваке мисли међу шумама по који провири облак

И у смарагд се прелије јесење орање.
Прозебло вече гором на руке ми пада,
Тмурно вече што из шуме дише,
И све тамно из мене отиче као каскада,
Са сузом коју не уем да сакријем више.

О, земљо, моја земљо,

Што ме поново без прекора примаш,
Велика и једина,
Света и вечна,
Непобедива и непоречна!
Реци ми: „Просто ти било”.
Захвалност блудога сина,
То је крв моја коју ништа није преобратило.

„Нирвана”

Шумне ноћи ко јавори сињи
Тамом гробном леже ми на длану.
Болестан сам много, много:
Једину звезду у овој пустињи
Видим своју рану.

Притисла ме стидна жалост
Ко оловна плоча
Нигде један ведар дан.
Сломила ме тужна малаксалост
На љубав, живот и сан.

Да ми је само у родни крај да одем што пре
И умрем тамо
Заборављајући све.

Па кад ме пут гробља понесу волујска кола
Као некад у младости
Нада мном да заплачу од истинског бола
Беле брезе тужне од старости.

То су задњи снови у ноћима шумним ко јавори
сињи
Отворени као ране
Које у овој пустињи
Гнојем капљу на протекле дане.

Топлица у прози Рада Драинца

„Кад будем осетио да ми на грани лист говори што дрхти у јутарњој измаглици, а трава, црвенкаста у сенкама, пружа љубавни мирис за душу, тада ћу заборавити на фајансе, мајолике, етрурске теракоте, Челинијеву аржантерију, на мисли суве као дренавина, на укусне грознице корице књига које су представљале глад и жеђ, – кад се будем вратио ветру, зрелим стрњиштима, невиности ливада у долинама, брезама и виновој лози, и кад из ове блудње и скитње будем пао уплакан на рођену и заборављену земљу, тада ћу сасвим очистити душу од гара са станица, од прашине друмова, од угљеног дима са предграђа и црвоточне влаге зидова из бедних градских квартова. [...] Зато ме обузела жеља да се вратим у родни дом, годину или две да прећутим, да заволим биље и цвеће, да заволим простоту и птице на небу, па да се из тог пургаторијума хеленистичке ведрине, *ad vitam aeternam*, предам дубљем ћутању или чистијој уметности. [...]

Из земље биљка избија, весела кад је ороси киша, из културе се рађа злочинац и первертик! На ветру и бури црв се склања под лист, а човек под маску кукавичлука! Птице не сеју и не жању, а човек у касе забрављује богатство! Сунце излази из мокрих жита за радост просјака, краља и песника, великог и малог, а човек мудрује у најцрњим мислима! На бури стабљика пева, човек стрепи у своме болу, а у срећи не износи савест на сунчање! [...]

Ја хоћу да се вратим, а враћање је само једна етапа одрицања у бескрајној искиданости линије. [...]

Жеља ми је да крикнем на све стране да је земља добра, бескрајно племенита, и да се на њој и за највеће патнике може наћи кут мира и спокојства, као за окореле грешнике и неутешне љубавнике!

(Раде Драинац, „Без маске”, у: Р. Драинац, *Дела*, 5. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 5; 7–8)

*

„Блаце, 28. VII 1922. г.

Драги Токину,

Вероватно да вам је познат мој одлазак из Београда. Било ми је немогуће више да сносим боемство, које ми је сада одвратно у драгој Провинцији, пуној тишине и сунца. А, и иначе, последњих дана имао сам неке сукобе са пријатељима, па сам желео да што пре одем некуда. Сада сам, верујте ми, задовољан са собом. Београд ме ничим не везује. А сумњам да ћу се тамо скоро повратити.

Бар за ово неколико дана живим угодно. Сам сам, али то је потребно. Храним се добро, то је главно. Спавам колико хоћу. И сељанке нису у оскудици. Практикујем ноћно прескакање преко плотова, баш [као] оно што сам некада у Београду преко песама изражавао. Неки пут сам тужан, али се тешим. Та болест све нас обузима. Страх ме да се из моје драге Провинције не повратим као апостол. Да знате како утиче самоћа на душу. [...] Тако... неки пут увече мислим на Вас и Винавера – на моје драге пријатеље, које искрено волим. Иначе, као обично, лутам кроз шуме, покушавам да разумем говор лишћа и ветра и обожавам сеоске псе, који симпатично лају у поноћи.

Верујем да ћете ме временом заборавити. Ја се можда у град [Београд] за дуго нећу појавити. Враг би га знао шта ћу ја све учинити овде. Уосталом, увек, као своме драгом пријатељу, ја ћу Вам се јављати.

Поздравите Винавера, Госпођу Лилику, која више нема потребе да ми даје 10 дин. и нашега Дединца и Перу [Палавичинија]. Неког пута пошаљите ми ревије, или ми јавите да Вам пошаљем новац, па их купите. Ја сам сада богат.

Много Вас воли и поштује

Раде Драинац

Блаце – Прокупље”

(Раде Драинац, *Дела*, 9. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 330)¹³¹

*

131 Ово Драинчево писмо штампано је и у монографији Недељка Јешића (2013: 89).

„Када сам ушао у јутарњи воз и кренуо пут Топлице, стари и познати пејзажи, у светлости летњег сунца, имали су свечан изглед. У природи, чинило ми се, не може човек друкчији ни бити неголи слободан. Пукли хоризонти говорили су ми једно, да ће у њиховој ширини, ма на којој тачки било, наћи један кутак и за мене, где ћу страхоте које падоше на плећа нашег народа лакше поднети. Заиста, као у сребрним таласима, на сунчевој светлости летели су дивљи голубови у јатима. Бујне пшенице поред пруге биле су поодрасле, а млади кукурузи тек никли. Питомина мога краја, поред свега осталог, говорила ми је о једном најглавнијем, да глади неће бити, сем ако нам као скакавци поља Тефтони не опустоше. И то ме је враћало стварности живота из једне сањиве разнежености, у којој беху утопљени сви моји преморени живци. [...]

Да не бројим друге тешкоће, ни свој поновни долазак у Ниш, стигох у Топлицу крајем јула, у којој се све било смирило и која ми се учини најмирнијим крајем у Србији, барем судећи по ономе што сам својим очима видео. [...] Мењао сам станове око куће, у воћњаку, или код најближих рођака, а кад видех да није било више разлога ни опасности да се кријем, продужих да живим ранијим животом, кувајући сам себи ручак и перући сам себи веш. [...] Међутим, Топлица је, за разлику од осталих покрајина, била релативно и најмирнија, поред свега тога што су се јаки одреди немачких трупа налазили у Прокупљу и у Куршумлији. Немајући рудника ни значајних предузећа која би користила непријатељу, она је била важна једино као богата житница, те у њој није ни било потребно вршити неки акт саботаже. Рушење малог крака пруге, који је служио мештанима, не би се исплатило за жртве које би Топличани били принуђени да даду.

Поред свега тога у Топлици је настао процес врења, и у првим данима свет је у већини био наклоњен Кости Пећанцу, који је (барем тако се веровало) био на граници Преполца, да одатле штити Топлицу од арнаутских пљачкашких банди. ”

(Раде Драинац, *Црни дани*, у: Р. Драинац, *Дела*, 9. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 464; 475–476)

Драинац о Блацу

„Док Прокупље спава, варошица Блаце је будна. То је место коме предстоји дивна будућност, само ако и туда прође железничка пруга која би Крушевац везивала са Топлицом. Ранијих година, пре рата, било је о томе говора, али сада све су ствари мање-више у застоју. Блаце се за непуну годину силно подигло. Поред школе, која је најлепша у округу, поред кућа, које не изостају изнад великоградских, у Блацу се развија индустрија и солидна трговина. Државни мост на Блаташници, који ради Недељко Јовановић, вешт и спреман предузимач, један је од најлепших мостова у Јужној Србији. Такав мост у току година подићи ће се и на Топлици код Прокупља.

Дивна је околина тога места. Романтика, питорескност – све то оставља лепу импресију ма у које доба године човек био. Около планине, пуне шума, а даље зелене долине и мали плодни брежуљци. Блаце ће ускоро добити регулациони план и оно ће се свакако за неколико година још више развити, можда на штету вароши Прокупља. Нагли успех тога места је поглавито ради тога што су грађани те варошице активни људи, који поред личних послова стварају могућност и за народ. Дабоме, такви грађани увек су од користи и њима се увек мора указивати већа и дубља пажња.”

(Раде Драинац, „Од Прокупља до Блаца: импресије са новинарског пута по Јужној Србији”, у: Р. Драинац, *Дела*, 6. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 8)

*

„Од Јанкове клисуре друм што води за Блаце био је бео од јулске месечине; прошао сам ноћу, да зором осванем на Спаначком брегу, одакле се пружа највеличанственији поглед на огранке Копаоника, који се зеленим обронцима заривају у срце Топлице. Кроз зору били су обливени руменилом романтични брежуљци и засеоци, величанствени у својој природној лепоти као француска Лоара, обећана земља замкова, мистерија и епске ширине. Са тог брега, купастог као гигантско јаје, на југозападу види се Преполац, Мердаре и тамна коса некадашње границе. [...] Па ипак, Топлица се подиже, унапређује. Само један поглед ноћу на заспало Блаце уве-

рио ме колико се ово најбогатије место у Топлици подигло. Штета је да ће ово дивно место бити сасвим изолирано, неактивношћу мештана, у вечитим размирицама и борбама. Ове зиме замало Блаце није изгубило и пошту и ако су новчани приходи ове нове варошице сасвим задовољавајући.”

(Раде Драинац, „Лето у Топлици: под сенкама Копаоника и на обалама Топлице”, у: Р. Драинац, *Дела*, 6. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 19–20)

*

„Топлица је, иначе, место суморно, испресецана обрађеним парцелама и огромним комплексима старих шума. Под купастим брежуљцима нижу се бела села, испод којих вијугају речице зеленим долинама, чуднога тока. Ради једне карактеристике споменућу Блаташницу, која свој ток одједном окреће на север, у правцу извора. Иначе, [Топлица, прим. аут.] проређена знаменитим старинама, са порушеним кулама и манастирима, даје утисак традиционално расне покрајине, у којој се Немањина мисао манифестовала у низу победа гвозденога пука. Али за овај крај, на штету његову, имали су љубави само разочарани људи.”

(Раде Драинац, „Железница кроз Топлицу: довршење пруге која је почета пре десет година”, у: Р. Драинац, *Дела*, 6. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 27)

*

„Изостављам шталу у којој сам се родио, село Трбуње на зеленој падини, породицу, кума, цркву, попа, блатњави пут од куће до школе, речицу коју сам прелазео два пута свакодневно, голубове, циганске шатре уз Блаташницу, расцветале трешње, чување стада, копање винограда, спавање под звездама у августовској слами, моје бекство од куће у 14-ој години, кување кафа по гостионицама [...] ја сам се родио када сам почео зрело да мислим. Тада сам имао равно 21 годину. Мирисао сам на траву, на разлистало дрвеће, на снове, на сувише свежу фарбу одштампаних афиша. И коса ми је сањала. Кроз поцепане рукавице вирило је бело комађе мојих прстију. Прстима сам са сена откидао звезде. Звезде сам

везивао у чарапе своје љубавнице. Чарапе сам затим бацао кроз прозор. А прозор је гледао на пут. Пут је био жут и засут сенкама младога дрвећа. На то дрвеће никад птице нису слетале. Оне су се покривале чаршавом неба на једној сувој грани.”

(Раде Драинац, „А прогос”, у: Р. Драинац, *Дела*, 9. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 7)

*

„Сећам се младости, оне најраније, која је пред нашим очима као плавичаста вечерња магла. Носила ме мајка на леђима, боса као свака сељанка, а ја сам слушао једну птицу, која је певала у шуми под кућом.

– Која је то птица, мама?

– Кос.

Данима сам понављао то име све до данас. Кос је једина птица коју волим, јер чини ми се ни за шта више љубави немам.

Од тада се моје детињство брише за низ година. По гдекоји детаљ: очево пијанство, мајчина перманентна болест и моје босе ноге у блату на сеоском друму. Сећам се још прве цигарете, прве жене и прве чаше свесно искапљене до дна. Све то још спада у сувише рану младост, онда када сам толико јурио на очевој кобили док није у зору цркла. Тада сам заплакао за животињом и закопавајући њу и једну сојку, коју сам држао у кафезу, направљен мојом руком, осетих да сам свиреп.

Па, ипак, село сам гледао са сузним очима са Хисара код Прокупља и дрхтећи, на ветру, сатима остајао, занет сећањем на кишне шуме, мајку у кухињи, пса пред прагом и очевим дивним коњима. Како сам мрзео књигу и колико сам пута заспао на часовима, о томе би се написала посебна ђачка историја.”

(Раде Драинац, „Моје чергарство”, у: Р. Драинац, *Дела*, 9. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 134–135)¹³²

132 Гојко Тешић (1999ж: 500), приређивач деветог тома Дела Рада Драинца, овај текст (аутограф) преузео је из заоставштине књижевника Радивоја Пешића.

*

„Јанкова Клисуре, 13. II 1925. г.

Рано, јутрос, послао сам дечка да ми из поште у Блацу донесе писма и новине. Мада сам уверен да од вас ме ништа не чека, ипак, послао сам га...

[...] Сутра ћу поново за Блаце. Ипак је лепше још за који дан у родним шумама. Јутрос сам рано, са врха једнога камена гледао у далеке шуме обвијене маглом. Како ће то, ипак, бити дивно дочекати да се у овим подножјима расцветају дивљи кестенови! [...]

... Да, сутра ћу у Блаце. Можда ћу тамо бити мирнији. Као обично свакога јутра силазићу низ шуме ка пошти. Па ако ничега и не буде враћаћу се мирне савести пред својим срцем и мислима.”

(Раде Драинац, „Два писма Каћи Дамјановић”, у: Р. Драинац, *Дела*, 9. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 145–146)

*

„Затим су настале чежње, сличне сушици. На угловима градских улица привиђале су ми се шуме. Преко торњева и кровова текле су реке. Сваки блесак у ноћи подсећао ме на цветање јабука. По кафанским угловима доживљавао сам таква сновиђења и визије земље, од чега сам месецима кашљао и пљувао крв.

Једном, док је оркестар свирао, хиљаде птица прелетало је преко моје главе. Другог пута, у позоришту, док је оркестар изводио једну увертуру, осећао сам како ме по лицу шиба густ и топао ветар. [...]

*

Једног сунчаног јутра воз ме донео у мој родни крај. Још из даљина, у љубичастој магли, назирале се контуре брегова по којима сам некада одмарао своје безазлене дечачке погледе. Земља бејаше набрекла од плода. Поред друма, у густим крунама дрвећа, певале су птице. Уз обале модреле се раките и јасенови. Жита се нихала од благог ветрића. Старе и уморне куле уз Топлицу блештале су жалосно на сунцу. Али на сваком кораку земља је имала други лик, који сам узалудно упоређивао са оним из младости. Тополе су биле посечене. Брезе се проредиле. Огранци планина,

некад у зеленилу, сада су суморно разголићавали неки опори смех. Тамо куда сам ходао бос извијале се у недоглед челичне шине. Уместо јаворова телеграфски стубови. И река као да је променила корито!...

Када сам се најзад осамио у једној кућици, у којој се нисам радио, чинило ми се да сањам о једном крају који никад није постојао. Толико је прошлост моја била ушла у влажни тунел сна, из којег више никад неће изаћи на јаву живота.

Мирисао сам земљу, кришом, у воћњаку, наслањајући главу на зелене траве, али то је био други мирис, опор, мирис животних сокова од којих се пада у бунило. Ослушкујући ветар, наслоњен на прозоре те пусте кућице, чинило ми се да слушам глас умрлих из мистичне дубине неба. Подижући поглед, гореле су крупне звезде на зениту као лептирови од ватре.

Значи, преварили су ме закони сећања, нагомилани негде у свести и срцу, размишљао сам сутрадан. А ипак сам живео, и свугде где се капима моји погледи распростирани, дисао сам ја који више то нисам.

Свугде: испред огромних зелених шума, на рубу заниханих кукурузишта, поред рушевина једног млина, на мостићу преко осушене реке, подно зелених винограда, тражио сам себе, али узалуд! Штавише, осећао сам како у дубини мене, као mine у каковом каменолому, одјекују речи: 'Ти нам више ниси потребан!' [...]

*

„Исте вечери кренуо сам низ друм ка станици. Месец је био млад и као срп висио је над ћутљивим шумама. Једини мој пртљаг представљао је штап.

Мисли су ми биле уморне. Болело ме у телу. Болеле ме кости и душа. Све је било један суви бол!

Најзад, улазећи у један вагон треће класе који је мирисао на сумпорну киселину, падох на клупу и заспах. И усних да ме живот на пламеним крилима односи у један сасвим непознати крај, где се све даје а ништа не прима. И у том сну осетих тако интензивно, да се све стварно у мом животу преображава у сан. [...]

*

Овог пута било је све мирно. На души тешка резигнираност и једно једино питање ми се постављало: да ли ћу жив стићи до свога села Блаца? [...]"

(Раде Драинац, „Стварност која се претворила у сан”, у: Р. Драинац, *Дела*, 9. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 138–141)

*

„[1]

Блаце, 21. VIII 40

[...] Свратио сам мало у Блаце, у свој родни крај, да се одморим од ових штрапаца, а одавде крећем за Београд око првог или другог септембра. И онда ме више неће ништа одвојити од тебе.

[2]

Драга Њања,

Нисам могао раније да ти се јавим, јер сам био страшно назебао у путу, па сам просто одболовао све ово време. Сада, са лепшим данима, и ја се подижем из дремежи. И, право да ти кажем, једва чекам да напустим ову тамницу. Право каже наш народ: 'Хвали село, али живи у вароши'. Међутим, ја сам морао извесно време овде да проведем ради мојих личних послова. И тај се посао окончава. Вероватно да ћу око 10 марта већ бити поново у Београду. [...]

Већ неколико дана ухватила ме нека неописива туга, а просто бих побегао одавде да могу. Додијала ми самоћа. Кад човек проведе два месеца потпуно сам, онда можеш појмити како му је. [...]"

(„Два писма Њањи”, у: Р. Драинац, *Дела*, 9. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 145, 147)

*

„Најтежи бол, после ропства, снашао ме је у мојој пустој кућици, у којој више није било мојих књига, које сам, као једино

своје богатство, скупљао за последњих двадесет година. Библиотека је моја бројила око **1000** свезака, али је била тако класифицирана за све гране, историјске и културне, друштвене и научне гране, да ми се без њих живот чинио немогућим. Било је у тој малој и скромној библиотеци такође исечака из новина о разним догађајима, разних часописа и ретких примерака књига о многим културним и друштвеним питањима, да сам се могао поносити тим тешко стеченим благом.

Библиотеку су моју спалили и уништили рођаци, из плашње да им Немци због ње куће не попале [**због мојих књига**].

Неколико дана сам био толико потиштен због тог ненадокнадивог губитка да нисам ни с ким могао речи да проговорим. Ишао сам као суманут, без утехе, јадикујући за једином својом децом.

Беше ми остала само писаћа машина, али нисам покушао ни да је отворим. Радити, за мене је то било немогућно остварење, мада ме је жеља копкала да седнем и, макар и без реда, напишем све што сам видео и доживео. [...] Стишавајући бол за изгубљеном библиотеком, морао сам постепено да се мирим са свим што ме снађе. У разговору са својим земљацима који беху 'храбро' клиснули кућама, сазнадох да је прилично оружја у Топлици закопано и сакривено. [...]

Неповерљиви сељаци, као што су нарочито препредени у Топлици, са страхом су говорили о том скривеном оружју. Вајкали су се да ће их неко издати и да ће настрадати као у прошлом рату, када је у Топлици, у побуни коју је предводио Коста Пећанац, погинуло око четрдесет хиљада особа.

– Једанпут смо паљени, и више нам то није потребно, [**вајкали**] су се они.

Бејаше у њих ушао страх од Немаца, какав тај горштачки народ није дотад познавао, па су се плашили и због мог бекства из лагера. [**Онда сам по први пут видео шта значи национално још неизграђено**] Веровао сам да је то бедна себичност примитивних људи, од којих су правили пандуре, слуге и жандарме кроз све режиме до рата. [...]

*

„Једног дана обретох се у Блацу, али сат касније два на-

оружана човека уперише ми пушке у груди и позваше ме 'у име закона' да пођем са њима. Био је то крај мојим лутањима. Поп Мика ме затворио, осудивши ме на смрт. Седећи у подруму Грађанске школе, где сам некада долазио, ја сам могао да размишљамо о свему и свачему, само више не о свом животу. Готово било ми је равнодушно све, а смрт ми се чинила олакшањем за сва времена.

Мора да је моја осуда све грађане била дубоко револтирала и зачудила. Ето, у родном месту догодило ми се да ме као битангу терају два пробисвета, плаћена немачка жбира, и да ми, још колико у току ноћи, неки крволочни бандит, као непријатељу отаџбине, зарије нож у грло. [...]

Понижен и тако деградиран у свом родном месту кренуо сам кући као несрећник, остављен од свих, јер они који су желели да ми помогну и приђу нису смели, да не падне нека сумња на њих. Тада сам видео у огледалу, посматрајући свој лик, како ми је коса сва бела. Сутрадан, будећи се често из сна, закашљах се и први поздрав тог јутра била је марама пуна крви. Наздравље! [...]

Кише су јесење лиле као из кабла. Ноћи су омркњавале густе као тесто. По таквој једној ноћи, извештен да ће ме убити, напустих кућу и не вечеравши. Газећи до колена по води и блату, кроз поља и шуме, сам, са пушком у руци, лутао сам до зоре, а пред зору закуцах на врата своје сестре у Драгуши, болестан, ороную, као бивши човек, више због здравља него због моралне потиштености.”

(Раде Драинац, *Црни дани*, у: Р. Драинац, *Дела*, 9. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 467–468, 488–489)

Драинац о Прокупљу

„Друм од Ниша вијуга и пење се преко ивица голих брегова, који суморно делују на човека. Раније, био је то најочајнији друм у нашој Краљевини. Међутим, сада је кулуком поправљен и по њему се може без плашње ићи.

Коњи уморно ипак једва вуку кола уз брег засејан и прошаран ораницама. А већ кад је човек срећно приспео на врх, дахне, тим пре, што се доле, у долини поред Топлице, назре једна тужна

варош, поспана и мртва.

Прокупље! Дакле то је наша стара провинција? И човек гледа, али га нешто боли од тог погледа. Домови, раштркани по брегу, го и плав Хисар, на коме се беле зидине старих јунака из народних песама – све то некако делује мртво – као да нико не живи у том месту.

На жалост: тако је. Топлица је лепа са нечега другог, а не ради те очајне вароши, око које култура заобилази и у коју ретко да допире прогрес. То је место до сада било заковани Прометеј, а вероватно да ће га пробудити железничка пруга, која се увелико ради. [...] Варош се неприметно подиже; после рата није подигнуто више од 2–3 куће. То је појмљиво: Прокупље је најсиромашнији град у нашој Краљевини. Међутим, околина Прокупља нагло се развија. Поједина села дижу се невероватном брзином. У Александрову, на пример, ствара се читава врста индустрије. У Прокупљу нема људи од иницијативе и посла, то је место очајне замрлости и интрига, чиме се, мање-више, одликују сви наши градови у провинцији.”¹³³

(„Од Прокупља до Блаца: импресије са новинарског пута по Јужној Србији”, у: Р. Драинац, *Дела*, 6. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 7–8)

*

„Прокупље као Прокупље. Ништа ни старо ни ново. Исте жуте, накривљене куће, иста калдрма још од мога детињства, чини ми се да чак и исти питоми голубови Васе Петковића у облацима лете над Топлицом.

Једино на Хисару, историјском брегу средњовековне романтике, нове ископине римског храма или купатила, уз суморне, крње куле Југ Богдана и Топлице Милана.”

(„Лето у Топлици: под сенкама Копаоника и на обалама Топлице”, у: Р. Драинац, *Дела*, 6. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 20–21)

*

133 Драинац у својим путописима целу Јужну Србију назива провинцијом која је „далеко од сваке темељне културе” и закључује да „проћи ће још доста када ће и наш југ добити изглед културне провинције где се толико душевно не спава. Ваљда ће тада и небо бити другојачије.” (Драинац 1999д: 25)

„Прокупље беше старински град, узаних улица, сиромаштва и беде, и без животне иницијативе. Све што беше у њему личило је на труле плоче на крову закопане цркве Св. Прокопија, на разрушене четвороугаоне куле Топлице Милана и феудални двораци Југ Богдана, на врху сивога Хисара. Долазили су ту стари пензионери, болесни људи, неактивни чиновници, који су слабо марили за рад и прогрес овога краја. Фатална девиза свих домородаца овога града беше да живе у миру на старинским балконима, прекривеним питомом косовском лозом. Као да се беше мучно зацарила сушица, апатија и религиозна резигнација. Ваљда се стога нико и не усуђиваше овде да манифестује културну мисао. Међутим, удаљенији крајеви беху одувек пуни хајдука, почев од најгрознијих злочинаца, до легендарних шумских царева.”

(„Железница кроз Топлицу: довршење пруге која је почета пре десет година”, Р. Драинац, *Дела*, 6. том, прир. Гојко Теших, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 27)

*

„Прокупље је у дну планинских огранака, усађено на једној падини, а друмови се некако жалосно крију од њега, вијугањем иза купастих брегова. Усамљено, без видика, оно вечито стреми са ниске обале Топлице на једнолики пејзаж: на једну шумовиту и пушту планину и на неколико брежуљака, голих и облих као нојева јаја. Ти романтични брегови, међутим, гледају далеко и имају, можда, јединствену историју своје врсте. Начичкани још готово очуваним старинама, потенцирају илузије на бивши, далеки живот и сан, од кога сада стоји још једино пепео и сетна хришћанска мисао.

Некако дубоко увече покривена кола полако прелазе мост и пењу се уз брежуљак поред градског врта. С леве стране нижу се ниске кућице, а нигде светлости на прозорима. У провидној сенци летње ноћи назире се само трг и наред њега висока чесма из чије цеви јури огромним млазом планинска вода.

Улазе кола у кафанско двориште, које ме подсећа на неки роман Достојевског. [...] Отварам прозор и гледам у даљину. Борова шума преко реке отегнуто плаче; високи пад Топлице иза Хисара покрива шумом учмалост града, а мени је, не знам како, стално у сећању један нежан стих Блеза Сандрара. И махинално га изго-

варам, затварајући прозоре: 'Да није још туге за родним крајем, никад овуда не бих прошао без велике жалости у души... [...] Међутим, дивне су ове бледе и болесне жене са оним чудним усеком на крају усана. Ако човек ноћу прође малама, још увек може да чује оне ретке песме што одишу најсензуалнијим ритмом, а које још једино живе ту и у Врању. Један ми пријатељ овако рече: овде ће вас девојка у првом пољупцу ујести за усну и побећи ће одмах да десет дана усамљена проплаче за вама. [...]'¹³⁴ Загледао сам се у шуме које се благо њишу као кукурузи уз Мораву. И те шуме можда многе тиште те су им снови жалосни и немирни.

*

Сумрак је. Редак, летњи сумрак, пун тишине и ведрине река и пејзажа. Тамне се далеке борове шуме, а са врха Хисара мути се дивна панорама корита Топлице, која вијуга поред питомих села и ливада у широкој долини као сребрна трака.

Налазим се поред куле Топлице Милана. Још се њени зидови чврсто држе, мада су широке плоче са ивица прозора сасвим трошне. [...] Кула ће још ко зна колико трајати и она је боље среће од оне Косанчића Ивана, горе у Косаоници, која служи за мету и забаву сеоске деце. [...] Тешко ми је. Ове вечне кржаве куле симбол су свега овога до срца окрвављеног народа."

(„Лето у Топлици”, Р. Драинац, *Дела*, 6. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 41–43)

Драинац о Куршумлији

„Јутро дивно мирише на дивљину храстових шума, а јата дивљих голубова лете испод белих облачића, високо над долинама и зрелим пшеницама.

Убрзо смо ушли фордом, који је очакно тандркао у још заспалу варошицу Куршумлију, пусту али зато најлепшу варошицу у Јужној Србији. Прозлазећи поред Топлице, жуте и мутне, сетих се врба са ко-
134 Изостављени одељци о Прокупљу варијација су Драинчевих рефлексција и закључака о културном животу Прокупља, присутних у више путописа у Топлици.

јих је Ускоковић скочио да се утопи, а пролазећи поред гробља бацих поглед на споменик капетана Коњевића, који је некад, у доба чежње за српским земљама и Косовом, славно погинуо једне зоре на Угљарском кршу, бранећи караулу од арнаутских пљачкаша.

Неколико болних сећања спавају закопана у овој болешљивој варошици, у којој и данас поред једне вадице, у скромној белој кући, живи Коста Пећанац, по коме Топлица, а специјално северни крај доби име херојства пожртвовања и голготе. [...] Кафеџија Ђукић из Куршумлије, са опуштеним брковима до рамена, типичан у расности, отворености и карактеру, јетко прича:

–Убисмо једне, да нас други угуше интересима, обавезама и да никад у животу не подигнемо главу. [...]

И Куршумлија се подиже. Свакодневно кроз њу прође по који странац за лековиту бању, удаљену осам километара под Преполцем. Стигао сам у Куршумлију у дане највеће свечаности. Мало је чудно, али за Топличане сасвим разумљиво.

Женидба куршумлијског лекара, доктора Зарића, прослављена је са помпом средњовековних јунака. Поред одреда коњице, барјака, буклија, цео дан су пуцале прангије као на дан објаве рата.

По ладовини, у спарној јулској вечери, напустио сам Куршумлију, тиху, мирну, створену за санаторијуме, летовалишта и одморишта невољних и уморних.

Још једном сам прошао поред Немањине цркве, чији звоник од потамнелих опека имао је боју сијенске земље. Друм је вијугао поред Топлице, у сенци брегова, храстова, ретких топола, а одозго са Преполца и Мердара дувао је свеж вечерњи ветрић.”

(„Лето у Топлици: под сенкама Копаоника и на обалама Топлице”, Р. Драинац, *Дела*, 6. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 19–20)

*

„Западни крај, који је најпиторескнији, у исто време је и најпримитивнији. Типичан пример је Куршумлија, одвојен градић од света и цивилизације.

Године 1917, у фебруару и марту, овај је крај сасвим настрадао. Побуна, под вођством Косте Пећанца, карактеристична је црта националног поноса, али зато ужасна и још незалечена рана.

Тога крвавог трзања сведоци су гробови као нигде непосејани! А то се догодило у добу највећих канонада, када су милиони на разним странама европскога фронта падали и када су прављени лажни фалсификати, на рачун претендованих покрајина и прегажених земаља. То се десило у данима када топличке шуме, пуне јавора, бреза и дивљих кестенова, добијају боју неба. Лужњачки благе, оне су примале хиљаде избеглих бораца и погорелаца. Поводом ове побуне, 12. априла 1918. године, у скупштини на Крфу, г. Љуба Јовановић видно је подвукао значај и овога националнога покрета, у низу многих других почев од 1804. до 1903. године. У овом случају, синови отаца из гвозденога пука, макар неуспело и на штету, са фанатичном народном мишљу, у лесовима изгибоше на обронцима родних шума. Крвава етапа у историји овога краја, дупло распеће крвавога пролећа 1917. године. – Ужасно су црвене топличке шуме!”

(„Железница кроз Топлицу: довршење пруге која је почета пре десет година”, Р. Драинац, *Дела*, 6. том, прир. Гојко Теших, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 27–28)

*

„Доселили се оних година борбе на Угљарском кршу, када је у караули славно погинуо капетан Коњевић, чија сахрана у Куршумлији беше монументално ожаљена плотунима једне пограничне чете. Са неколико оваца и крава; с једне стране на коњу корито и чабрица сира, а са друге стране, у плетеној корпи деца на сиси, натрпана као пакети. Ћораво кљусе, израђављених ногу, које је прешло од Црне Горе на целу Метохију и Рогозну, једанпут се само узбудило на скели баш насред Ибра: – рзнуло је, пропело се на задње ноге и скочило са товаром у воду. Уквасио се овсен леб (срећом деца су била раније пренета), а два петла који су наговештавали зоре уз друмове или под шумом где би законачили, чврсто везани за ноге дугим канапом, кричећи, испели се раги на главу, па пливају ли пливају!”

У ноћ су прешли границу изнад Преполца оном врлетном косом што се пење све до Угљарскога крша. Пред њима сеновите јасенове и јаворове шуме низале су се у луку све до Јанкове клисуре, далеко... Отпочинуше цео дан, али где их затече ноћ, ту и осташе... У Србији су, али опет у камену и планини!

– Ништа, брате, тек мирис шуме и над њом божја кандила, причао је старац из Дабиноваца, из малогa села под Угљарским кршем.”

(„Црне птице са Угљарског крша”, Р. Драинац, *Дела*, 6. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 32)

*

На гробу М. Ускоковића

„Лето. Друм поред Топлице бео. Мале, закржљале врбе побелеле од прашине. И тако испод зелених висова узане долине, мирне и увек пуне јужњачке тишине. Рекао би човек да су то пре манастирска имања, него утрине, по којима ретко пасу планинске овце.

Да, било је лето, али лето на измаку. И већ плаветнило предела мењало је боју. Врло често јутра су освањивала бледа, а вечери се рађале жуте као болесне детиње руке. Зачудо: друм од Прокупља постајао је сив, као и онај, који се очајно пео и спуштао ка Блацу и Јанковој клисури.

Човек би меланхолично у задњем седишту кола сањарио и са неком резигнацијом гледао би исте уморне шљиваке, ниске тамне кућице, баре и жут шевар и дрвене мостове, чије се сенке нихале на плитком дну река. Гледао би то, некако занесено, као кроз маглу детињства. А шта је тек туга, ако човека за те пејзаже везују године и многи младачки снови!

И увек тако, бескрајни пејзажи, који тешко падају на очи.

Но одједном све се нагло измени. Још из даљине путник се тргне. Пред њих сиви брежуљак, начичкан старинским кућицама са крововима од плоча, одједном долином се насмеје – некако ведро је то смејање и човек противу себе помисли на провинцијске шалјивчине. Заиста, све има чудну симболизацију на свој начин. Путник се тада протегне и готово је радостан, што му је са очију ионако спао тежак сан.

Куршумлија!

Јесте ли видели тај градић, ведар, који се дражесно расцветео у срцу најлепших горских предела?

Не. Онда је тим болније за онај шум Топлице, кад још све-

чери усни градић и кад сенке разрушених, старинских храмова личе на фантоме умрлих душа. Тим болније, јер би се тек тада осетили оно Паскалово, да тишина са страхом говори.

*

Био сам дошао ради једног гроба у тај градић. Да, врло бизарно! Али ето – некога одушевљава то, ма и била привидност романтизма. И онда, могу признати, она младалачка амбиција, да се сазнање о нечему исцрпи до њене апсурдности. [...]

Гроб М. Ускоковића је баш поред друма, у гробљу градића. Готово би се мучно распознао да није једне криве дрвене крстаче, која је изведена и сатрула од дугих киша. На њој је скроман натпис: **'Др М. Ускоковић – књижевник'**.

Иначе, њега ретко ко посећује, као и све гробове уосталом. Из неке плашње или религиозног мистицизма, једна старица на задушницама пали свећу на њему, јер то је једини гроб, иначе, где врло ретко горе хришћанске воштанице.

И човек разочаран одлази, можда још тужнији. [...]

(„На гробу Милутина Ускоковића”, у: Р. Драинац, *Дела*, 4. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 165–166)

*

„Неколико дана проведених у Куршумлији били су значајни за мене искључиво по томе што се уверих да је грађански рат у земљи неотклоњив, тим више што се четничка организација, која је имала корена у народу у Топлици, окретала све више циљевима непријатеља. [...]

Једне вечери, силазећи са Баћоглаве, по којој сам шетао размишљајући о трагичној судбини нашег народа, упола баченог у вртлог грађанског рата, сусрете ме син војводе Пећанца и, поздрављајући ме срдечно, саопшти ми најболнију новост, која ме је сасвим дотукла у мом очајању...”

(Раде Драинац, *Црни дани*, у: Р. Драинац, *Дела*, 9. том, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 483)

IX. БИБЛИОГРАФИЈА

Извори

Божовић, Григорије. „Војиновићи”, *Политика* XXX, бр. 8853, 1928, стр. 8.

Божовић, Григорије. Косовске приче. *Антологија српске књижевности*, Београд: Учитељски факултет Универзитета, 2009. Доступно на: <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs> [3. 1. 2021]

Божовић, Григорије. *Путописи: књига трећа*, прир. Ј. Ристић, Београд: Завод за уџбенике, 2016.

Дигитална колекција „Драинац”, прир. Драган Барјактаревић, Драган Огњановић, Стеван Бошковић, Прокупље: Народна библиотека „Раде Драинац” 2012–2013. Доступно на: http://digitalnakolekcijadrainac.blogspot.com/p/blog-page_4.html [11. 10. 2020]

Драинац, Раде. *Срце на пазару*. Београд, 1929.

Драинац, Раде. *Шпански зид и Наша љубав*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1930.

Драинац, Раде. *Расветљење*. Београд 1934.

Драинац, Раде. *Улис*. Београд: Библиотека „Хипнос”, 1938.

Драинац, Раде. *Осврти*. Скопље, 1938, стр. 42–51.

Драинац, Раде. *Дах земље*. Београд: Графички завод „Планета”, 1940.

Драинац, Раде. *Песме*. Прир. С. Раичковић, Београд: Издавачко предузеће „Просвета”, 1960.

Drainac, Rade. *Crni dani: zapisi*, ur. Radivoje Pešić, Beograd: Kosmos, 1963.

Драинац, Раде. *Лирика Драинац. Сабране песме 1*. У: Р. Драинац, *Дела, први том*, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.

Драинац, Раде. *Бунтовник и апостол. Сабране песме 2*. У: Р. Драинац, *Дела, други том*, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999а.

Драинац, Раде. *Силазак с Олимпа: манифести, есеји, чланци и критике*. У: Р. Драинац, *Дела, четврти том*, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999в.

Драинац, Раде. *Без маске: полемике и памфлети*. У: Р. Драинац, *Дела, пети том*, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999г.

Драинац, Раде. *Путујем, путујем: путописи и репортаже*. У: Раде Драинац, *Дела, шести том*, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999д.

Драинац, Раде. *Издајство интелектуалца. Политичка публицистика и друго*. У: Р. Драинац, *Дела, осми том*, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999е.

Драинац, Раде. *Циркус Драинац. Есеји, аутобиографске прозе, преписка, разговори, разно*. У: Р. Драинац, *Дела, девети том*, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999ж.

Јовановић, Рад. *Модри смех*. Београд: Издање књижаре Бранислав Церовић – Ајхштет, 1920.

Црњански, Милош. Путописи. *Сабрана дела, књига шеста*. Приредили Роксанда Његуш и Стеван Раичковић. Београд: Просвета, Нови Сад: Матица српска, Загреб: Младост, Сарајево: Свјетлост, 1966.

Цитирана литература

Ахметагић, Јасмина. „Григорије Божовић и Иво Андрић: *Стрико Долгач и Мустафа Маџар*”. У: Д. Андрејевић и А. Костић Тмушић (прир.), *Поетика Григорија Божовића*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2016, 191–203.

Бечејски, Мирјана. „Печалбарство као опседантна тема Анђелка Крстића у роману *Трајан*”. *Баштина*, св. 20, Приштина – Лепосавић, 2006а, 45–60.

Бечејски, Мирјана. „Културно-историјски споменици у путописној прози Григорија Божовића”. У: Д. Бојовић (ур.), *Језик и стил Григорија Божовића, зборник*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2006б, 243–256.

Богutowић, Д. „Преки суд за косовског Андрића”, *Новости*, <https://www.novosti.rs/html:487567-Preki-sud-za-kosovskog-Andrica> [15. 11. 2020]

Бојанић Ћирковић, Мирјана. „Топлица у делу Рада Драинца”. У: Г. Максимовић (прир.), *Књижевно дело Рада Драинца – ново читање*, Ниш – Прокупље: Огранак САНУ у Нишу – Народна библиотека „Раде Драинац” – Филозофски факултет, 2020, 185–203.

Бојанић Ћирковић, Мирјана. „Пут у *модром*: поетика боја у путописима Милоша Црњанског”. У: С. Владушић (ур.), *Дани Милоша Црњанског: зборник радова*, Нови Сад: Матица српска – Удружење грађана „Суматра”, 2021. (у штампи)

Бојовић, Драгиша. „Политички дискурс у путописима Григорија Божовића”. У: Д. Андрејевић и А. Костић Тмушић (прир.), *Поетика Григорија Божовића*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2016, 275–287.

Борисављевић, Драган. „Сусретање душе и ума: четири деценије

’Драинчевих сусрета’”, *Ток: часопис за књижевност, уметност, културу и друштвена питања*, година XLI, бр. 39, јесен–зима, 2006, 9–14.

Vladušić, Slobodan. *Crnjanski, Megalopolis*. Београд: Službeni glasnik, 2011.

Војводић, Раде. „Раде Драинац поново међу Србима или црни хумор”. У: Г. Тешић (прир.). *Критичари о Драинцу*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 369–379.

Вујадиновић, Димитрије. *Хлеб у Великом рату*. Нови Сад – Београд: Прометеј – Тиски цвет – Радио-телевизија Србије, 2019.

Vujić, Vladimir, „Vladimir Vujić primoran da opet govori”, U. G. Tešić (прир.), *Zli volšebnici. Polemike i pamfleti u srpskoj književnosti 1917–1943*. Knjiga treća 1934–1943. Београд – Нови Сад: Slovo ljubve – Matica srpska 1983, 154–156.

Гвозден, Владимир. *Српска путописна култура 1914–1940. Студија о хронотопичности сусрета*. Београд: Службени гласник, 2011.

Глушчевић, Зоран. „Драинац и Тин или два типа боемије”. У: Г. Тешић (прир.). *Критичари о Драинцу*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 240–243.

Goethe, Johan Wolfgang von. *Učenje o bojama, I. Sv.* Zagreb: Scarabeus, 2007.

Делић, Јован. „Раде Драинац – једно ново читање”, у: Г. Максимовић (прир.), *Књижевно дело Рада Драинца – ново читање*, Ниш – Прокупље: Огранак САНУ у Нишу – Народна библиотека „Раде Драинац” – Филозофски факултет, 2020, 17–30.

Димитријевић, Владимир. „Часопис у коме је проглашено српско становиште: поводом фототипије Црњанских *Идеја*”, 30.

7. 2017, <https://www.vladimirdimitrijevic.com/sr-rs/tekstovi/142-casopis-u-kome-je-proglaseno-srpsko-stanoviste.html> [18. 12. 2020]

Дувњак Радић, Жаклина. *Естетика новинарске путописне репортаже у међуратној српској књижевности, докторска дисертација*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2018.

Ђурђевић, Ђорђе. „Мариолошки аспекти песме *Љубав, Марија! Рада Драинца*”, у: Г. Максимовић (прир.), *Књижевно дело Рада Драинца – ново читање*, Ниш – Прокупље: Огранак САНУ у Нишу – Народна библиотека „Раде Драинац” – Филозофски факултет, 2020, 109–119.

Ивановић, Иван. *Како упокојити Драинца: антрополошке новеле*. Београд: Stillart, 2010.

Ивановић, Иван. *Драинац*. Блаце: Удружење грађана „Упознај себе”, 2011а.

Ivanović, Ivan. „Srpski jug na hirurškom stolu”. *Politika*, 26. 2. 2011b, <http://www.politika.rs/sr/clanak/168716/Kultura/Srpski-jug-na-hirurškom-stolu> [15. 12. 2020]

Ивановић, Иван. *Боем у црвеним гаћама: одбрана Драинца*. Прокупље: Народна библиотека „Раде Драинац”, 2015.

Ivanović, Ivan. „Vrednost je u pobuni”. *Novosti*, 21. 1. 2011v, <https://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:316041-Ivan-Ivanovic-Vrednost-je-u-pobuni> [15. 1. 2021]

Ivanović, Ivan. „Upokojeni Drainac: govor poslednjeg srpskog disidenta Ivana Ivanovića održan u kući Đure Jakšića, koji 'Politika' nije htela da objavi”. *Tabloid, internet izdanje*. <https://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=373&cl=32> [17. 1. 2021]

Ivanović, Ivan. „Sudbine odbačenih velikana: Rade Drainac sam protiv svih” (1–5). *Tabloid*, internet izdanje, bez datiranja, <https://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=426&cl=32> [17. 1. 2021]

Илић, Мирјана. *Боје у оку, свести и језику*. Ниш: Nais print, 2016.

Јаћимовић, Слађана. „Трагање за везама у прекиду: позиција путописца у путописима Милоша Црњанског”. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 57, св. 1, 2009, 79–109.

Јевтовић, Миленко. „Григорије Божовић и међуратна књижевна критика”, *Баштина*, бр. 7, Приштина – Лепосавић, 1996, 79–103.

Јефтимијевић Михајловић, Марија. „Психологизација и карактеризација ликова у приповеткама Григорија Божовића”. У: Д. Андрејевић и А. Костић Тмушић (прир.), *Поетика Григорија Божовића*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2016, 121–136.

Јешић, Недељко. *Непознати Драинац*. Београд: Конекс, 1993.

Јешић, Недељко. *Циркус Драинац*. Београд: Службени гласник, 2013.

Јовановић Стоимировић, Милан, „Раде Драинац”. У: С. Трећаков и В. Шовљански (прир.), *Портрети према живим моделима*, Нови Сад: Матица српска, 1998, 227–251.

Јовановић, Бојан. „Обедни и обредни хлебови”, у: *Традиционална естетска култура – хлеб*, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 2010, 97–107.

Јовичић, Александра, „Град је крематориј за невине душе (Слика града у поезији Рада Драинца)”, у: *Блаце Драинцу* (тематски зборник), прир. Славица Павличевић и Мирјана Бојанић Ћирковић, Блаце: Народна библиотека „Рака Драинац”, 70–77.

Kanafani-Zahar, Aida. „Pohvala hlebu”, *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, broj 109–112 (1), Beograd, 2004, 312–318.

Константиновић, Раде. „Амор пацов Раде Драинац”. У: *Критичари о Драинцу*, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 254–292.

Красић, Воја. „Књижевно друштво 'Раде Драинац' – 20 година активности”, *Ток*, година X, број 12, Прокупље, децембар 1979, 3–7.

Красић, Воја. „Трагови Рада Драинца”, у: *Драинчеви песници: поводом двадесет пет година Драинчевих сусрета песника*, прир. В. Красић, Прокупље: Књижевно друштво „Раде Драинац”, 1996, 3–6.

Красић, Воја. „Раде Драинац”. У: *Критичари о Драинцу*, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 521–523.

Кршић, Јован. „На банкету код Р. Драинца”. У: *Критичари о Драинцу*, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства 1999, 59–61.

Лазивић Гавриловић, Александра. *Милош Црњански и немачки културни круг, докторска дисертација*. Београд: Универзитет у Београду – Филолошки факултет, 2016.

Максимовић, Горан. „Путописна проза Рада Драинца”, у: Г. Максимовић (прир.), *Књижевно дело Рада Драинца – ново читање*, Ниш – Прокупље: Огранак САНУ у Нишу – Народна библиотека „Раде Драинац” – Филозофски факултет, 2020, 31–50.

Мандић, Светислав. „Десет година од песникове смрти”. У: *Критичари о Драинцу*, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства 1999, 137.

Марковић, Миливоје. „Океанија поезије”. У: *Критичари о Драинцу*, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 293–301.

Матић, Александра и Часлав Николић. „Митско-религијска симболика хлеба у роману *Дан шести* Растка Петровића”. У: Д. Бошковић, М. Ковачевић, Н. Бубања (ур.), *Брендови у књижевности, језику и уметности*: зборник радова са научног округлог стола у оквиру XIII мађународног научног скупа *Српски језик, књижевност, уметност* одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (Крагујевац/Топола 3. новембар 2018), Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет (Пожега: Епоха), 2019.

Милосављевић, Петар. „Песнички бунт Рада Драинца”. У: Г. Тешић (прир.). *Критичари о Драинцу*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 143–146.

Милошевић, Никола. „Психолошка и метафизичка раван у прози Милоша Црњанског”. У: М. Шутић (ур.), *Милош Црњански: Теоријско-естетички приступ књижевном делу*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1996, 107–112.

Младеновић, Јелена. „Драинчев ’Програм хипнизма’ у контексту авангардних програмских текстова и његова улога у часопису *Хипнос*”, у: Г. Максимовић (прир.), *Књижевно дело Рада Драинца – ново читање*, Ниш – Прокупље: Огранак САНУ у Нишу – Народна библиотека „Раде Драинац” – Филозофски факултет, 2020, 121–132.

Недић, Марко. „Критичар Раде Драинац”. У: Г. Тешић (прир.). *Критичари о Драинцу*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 487–488.

Николић, Часлав. „Размак од сто лета: биће и време у поезији Рада Драинца”, у: Г. Максимовић (прир.), *Књижевно дело Рада Драинца – ново читање*, Ниш – Прокупље: Огранак САНУ у

Нишу – Народна библиотека „Раде Драинац” – Филозофски факултет, 2020, 133–143.

Огњановић, Драгутин. „Песник побуне и жудње”. У: Г. Тешић (прир.). *Критичари о Драинцу*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 356–361.

Огњановић, Драгутин. *Лирска Вандеја*, прир. Драгутин Огњановић. Прокупље – Крушевац: Багдала – Графикс, 1984.

Огњановић, Драган. „У години јубилеја – Педесети (?) број часописа *Ток*”, *Ток: часопис за књижевност, уметност, културу и друштвена питања*, година XLVIII, бр. 50, јесен–зима 2013, 7–14.

Огњановић, Драган. „У сусрет 50. ’Драинчевим сусретима’ и 120 година од рођења Радета Драинца (1899–1943)”. У: Катарина Јаблановић (ур.), *Библиотеке у културном животу Србије: зборник радова стручног скупа „Библиотеке у културном животу Србије” одржаном у Краљеву 8. и 9. октобра 2018. године*, Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, 223–234.

Огњановић, Драган. „У сусрет 50. ’Драинчевим књижевним сусретима’ и 120 година од рођења Радета Драинца (1899–1943)”, *Ток: часопис за књижевност, уметност, културу и друштвена питања*, година LIII, бр. 55, јесен–зима 2018, 111–121.

Огњановић, Драган. *Раде Драинац (1899–1943)*. Прокупље: Народна библиотека „Раде Драинац”, 2019.

Огњановић, Драган. „Штампарство и издаваштво у Топлици”, *Ток: часопис за књижевност, уметност, културу и друштвена питања*, јесен–зима 2021 (у штампи).

Палавестра, Предраг. *Наслеђе српског модернизма – књижевне теме VIII*, Београд: Просвета, 1985.

Пастуро, Мишел. *Плава: историја једне боје*, превео Милан Коменић, Београд: Службени гласник, 2011.

Рајичић Перић, Светлана. „Женско као пол и род – од еротичности /васељене до града кроз мотив дојки у поезији Рада Драинца”, у: Г. Максимовић (прир.), *Књижевно дело Рада Драинца – ново читање*, Ниш – Прокупље: Огранак САНУ у Нишу – Народна библиотека „Раде Драинац” – Филозофски факултет, 2020, 91–107.

Раичковић, Стеван. „Драинац (Седамдесет и пет година од рођења песника)”. У: *Критичари о Драинцу*, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 310.

Ристић, Јордан. (прир.). *Сабрана дела Григорија Божовића: путописи*, књига трећа, Београд: Завод за уџбенике, 2016.

Росић, Тиодор. „Национални карактер и менталитет у путописима Григорија Божовића”. У: Д. Андрејевић и А. Костић Тмушић (прир.), *Поетика Григорија Божовића*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2016, 255–274.

Павличевић, Славица, Бојанић Ћирковић, Мирјана. *Блаце Драинцу, тематски зборник*, Блаце: Народна Библиотека „Рака Драинац”, 2018.

Павличевић, Славица, Бојанић Ћирковић, Мирјана. *Блаце Драинцу 2, тематски зборник*, Блаце: Народна Библиотека „Рака Драинац”, 2019.

Павличевић, Славица, Бојанић Ћирковић, Мирјана. *Блаце Драинцу 3, тематски зборник*, Блаце: Народна Библиотека „Рака Драинац”, 2020.

Пауновић, Сениша. *Драинац, песник и бoем*. Љубљана: Партизанска књига, 1981.

Первић, Мухарем, „Топлица у Океанији (Раде Драинац: *Песме*, Београд: Просвета)”, у: *Критичари о Драинцу*, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства 1999, стр. 174.

Пешић, Радивоје, „Драинчев хипнизам као манифест или антима-нифест једног нашег изма”, у: *Критичари о Драинцу*, прир. Гојко Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства стр. 483–487.

Pisarev, Nastasja. *Poetika kamernih prostora u prozi Miloša Crnjanskog, doktorska disertacija*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2018.

Ристић, Јордан. „Разговор са Григоријем Божовићем, приповеда-чем”. У: Г. Божовић, *Путописи: књига трећа*, прир. Ј. Ристић, Бео-град: Завод за уџбенике, 2016, 1504–1509.

Стојановић Пантовић, Бојана. *Српски експресионизам*. Нови Сад: Матица српска, 1998.

Стојановић Пантовић, Бојана. „Призматичност појма суматраи-зам: експресионистичка варијанта Милоша Црњанског”, *Летопис Матице српске*, књига 492, свеска 1–2, јул–август 2013, 61–70.

Стојановић Пантовић, Бојана. „Драинчева кратка проза у контек-сту српског експресионизма друге и треће деценије 20. века”, у: Г. Максимовић (прир.), *Књижевно дело Рада Драинца – ново чита-ње*, Ниш – Прокупље: Огранак САНУ у Нишу – Народна библио-тека „Раде Драинац” – Филозофски факултет, 2020, 63–75.

Татаренко, Ала. „Како је све у вези, на свету: теорија суматраизма у књижевној пракси”, *Летопис Матице српске*, књига 492, свеска 1–2, јул–август 2013, 40–60.

Таутовић, Радојица. „Разбијено огледало: Раде Драинац између поезије и декаденције”. У: *Критичари о Драинцу*, прир. Гојко Те-шић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 332.

Тешић, Гојко. „Завршна напомена”. У: Драинац, Раде. *Путујем, путујем: путописи и репортаже*, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 422–423.

Тешић, Гојко. „Белешке, коментари и напомене”. У: Драинац, Раде. *Циркус Драинац. Есеји, аутобиографске прозе, преписка, разговори, разно*, девети том, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 499–515.

Тимченко, Николај. „Драинчеве књижевне борбе”. У: Г. Тешић (прир.). *Критичари о Драинцу*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, 509–513.

Трајковић, Тајјана. *Ходонимија града Ниша (семантичко-структурални аспект)*, Ниш: Филозофски факултет, 2021.

Freud, Sigmund. *Pojam jeze u književnosti i psihologiji*. Prevod Daniele Tkalec. Zagreb: Scarabeus-naklada, 2010.

Hese, Herman. *Magija knjige*. Prevod Vojislava Despotovića. Novi Sad: Srpska čitaonica i knjižnica „Irig”, 1985.

Црњански, Милош. „Have you a good murder”, у: Живорад Стојковић (прир.). Есеји и чланци II. Историја, полемике, разговори. *Дела Милоша Црњанског*, том једанаести, Београд – Lausanne: Задужбина Милоша Црњанског – L’Age d’Homme, 1999, 533–539. Објављено првобитно у: Vidici, Beograd, 14. XI 1970.

Црњански, Милош. „Изјава уредника *Идеја* М. Црњанског”. У: Р. Драинац, *Дела, пети том*, прир. Г. Тешић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999г, 346.

Х. ИНДЕКС ПОЈМОВА

А

антејски мотиви 9, 42, 47, 60

Б

бездан/бездно 14, 89, 91

Блаташница 61, 175, 176

Блаце 3, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 21, 24, 33, 37, 53, 60, 61, 64, 74, 83, 107, 115, 117, 121, 122, 125, 128–130, 135, 137, 141–147, 150, 173, 175, 178, 180–183, 188, 195, 196, 200

„Блаце Драинцу” 21, 122, 141–144, 196

боем 57, 101–102, 173, 194, 195, 200

брег 73, 148, 151, 158, 159, 163, 175, 178, 182–184, 186

голи брег 182

родни брег 5, 18, 41, 142, 146, 163

романтични брегови 175, 184

бреза 30, 92, 124, 154, 156, 158–159, 161, 163, 169, 170, 172, 178, 187

бела бреза 36, 169, 171

осамљена бреза 36, 160

родна бреза 48, 152, 153, 167, 169, 170

бунт/побуна/пркос 4, 5, 11, 13–14, 34, 36–37, 39, 40, 45, 48–49, 52, 53, 59, 68, 88, 97–98, 101, 102–103, 105–106, 108, 111–119, 139, 145–146, 148, 167, 192, 198

В

ветар 11–12, 19, 22, 25, 94, 147, 154, 156, 161, 162, 164, 166, 168–169, 172–173, 177–179, 186

виолина 16, 24–25, 29, 32, 125, 146, 152, 155, 159, 161, 164

Г

груда 9

родна груда 30–31, 34, 149

Д

детењство 16, 35, 92, 124, 148–150, 154, 155, 162, 164, 165, 169–170, 177, 183, 188

вратоломно детењство 167

прозебло детињство 124, 163
умрло детињство 164
дом 63, 65, 117, 123–125, 145, 150, 153, 158, 165, 167–168, 172, 183, 187
домовина 47, 48, 90
универзална домовина 92–93

Драицац

„Драинчеви књижевни сусрети” 107, 121, 129–131
есејизирани Драицац 8, 102, 111, 113
Књижевна награда „Драицац” 8, 130, 132
Књижевно друштво „Раде Драицац” 8, 113, 130, 133–135, 197
Књижевно-меморијална поставка „Драицац” 8, 122, 131
Културни центар „Драицац” 122, 135, 142–144
Народна библиотека „Раде Драицац” 21, 101, 122, 127, 129–131, 133–135, 141, 145, 191–195, 198–200
Народна библиотека „Рака Драицац” 101, 122, 130, 141–143, 196, 199–201
Повеља „Драицац” 5, 8, 136
романсирани Драицац 8, 112, 114
феномен Драицац 5, 98, 102, 109–111, 119

З

завичај / *завичај* 4–5, 9–12, 14, 16, 35, 47–48, 50, 55, 79–81, 85–87, 88, 94, 117, 124, 128, 141–143, 146, 156, 158
завичајни ветар 25
модри завичај 8, 92
зелен/зелена/зелено 3–4, 9, 11–12, 15, 24–25, 29, 39, 42, 47, 50, 59–60, 67, 83, 88, 94, 124, 154, 155, 157, 164, 165, 169, 175, 176, 179, 188
зелена јесен 25
зелени брег 41
зелени уздах 49
зелена душа 30, 156
зелена трава 30, 156
земља 7, 16, 25, 27, 29–33, 36–37, 44, 48, 53–54, 57, 59–60, 64–65, 67, 86, 96, 118–120, 123–125, 130, 150–152, 154–156, 160–162, 170–173, 175, 177–179, 185–187, 189
дах земље 9, 11–12, 17, 24–25, 27–29, 47–48, 74, 83, 85, 145, 155, 155, 160–162, 189
дах родне земље 122

зелен дах земље 29
земља – мајка 22
земља *родна и света* 22–23, 33, 153
пробуђена земља 64
родна земља 9, 21–23, 29–32, 36, 42, 46, 74, 162–164
родни крај 5, 35, 123, 149–152, 163, 170–172, 178–180
смоница 24, 158–160
црна земља 22–23, 32, 153
балканска црна земља 22, 33
топличка црна земља 23

Ј

јаблан/јаблани/јабланови 48, 83, 148
 мрки јабланови 85
јабука 25, 30, 151, 155, 161, 168, 170, 178
јасен/јасенови 35, 41, 71, 179, 187
 зелени јасен 41
 стари јасенови 151, 169
јасика 124, 151, 153, 155, 170
Јастребац 48, 60, 75, 155
јесен 16, 18, 24–25, 95, 128, 147, 154, 162, 164, 168–170
 жута јесен 18
 зелена јесен 25

К

кестен/кестенови 36, 159, 166, 177, 186
Кобаоник 60–61, 67, 75, 175, 183, 185
Куршумлија 65, 68–69, 128–130, 185–189
кућа 8, 59, 65, 79, 169–171, 174–176, 179, 181–185, 188
 Драинчева родна кућа 10, 17, 27, 37, 39, 60, 108, 117, 121–126,
 130, 142–144, 155, 158, 176, 180

Л

леб 35–36, 187
лирске минијатуре 7, 35, 42–44, 56

М

мај 12–13, 16, 19, 41, 51, 95, 107–109, 121, 127–129, 130, 134, 146, 155

мајка / Мајка 13, 22, 25, 30, 36, 123–125, 145, 152–153, 165, 167, 169, 176–178

мартир 118, 119

месец 12, 34, 44, 89, 124, 127–128, 150–153, 157, 159, 161, 163, 167, 169, 180

модар/модра/модро 3–4, 12, 14, 15, 17, 19–20, 23, 25, 30–31, 42, 47, 49, 74, 78–81, 83–94, 125, 162, 179

даљина модра 15, 93, 146

искуство модрог 82

метафизичко модро 88

сакрално модро 88

модра вера 87

модра пруга 80

модра тишина 14, 18, 161

модре вене друмова 17, 19–20, 23, 34

модре висине 30, 68, 77, 85, 95, 153, 166

модре дубине 14, 16–23, 39, 85, 95, 124

(јужне) модре шуме 13, 41, 63, 74, 83, 88, 93, 96

модра земља 80

модра Топлица 7, 13, 21, 49

модри бескрај 14–15, 19, 59, 80, 83, 87, 90

модри брег 85

модри дах 83

модри завичај 92, 94

модри звук 85

модри *предели* 5, 7, 75, 85, 89, 93

модри пут 14, 44–45, 83, 87, 193

модри рубови 78, 82, 93, 95

модри смех 9, 11–15, 17–18, 20–22, 25, 39, 41, 44, 78, 86, 87–88, 101, 145, 147–149, 192

модро небо/модра небеса 14–16, 19–20, 23, 33, 39–41, 72, 85, 91, 95, 123

Н

небо 21–23, 37, 39, 41–42, 44, 48, 60, 67, 72, 81–83, 85, 86, 90, 93–95, 147–149, 152, 167, 183

величанствено небо Топлице 37

небо пуно магије 23, 31

јужно небо 13, 50, 51

љубљено, моје небо 21, 86, 134, 141–143, 148

прозебло небо 159
расцветало небо 162
топличко небо 14–15, 83, 124
усијано небо (ћути) 22

О

огњиште 10, 35, 121, 124, 148, 151
отаџбина 5, 30–31, 36, 47, 96, 116–119, 146, 181

П

плав/плава/плаво 3, 11–12, 15, 17, 19, 22, 36, 42, 44–45, 47, 69, 81, 82–86,
89–93, 147, 151, 153, 166, 200
 плав Хисар 60, 182
 плава бдења 86
 плава мелодија 85–87
 плава поља 80, 95, 149
 плава Топлица 13, 34, 42
 плаве воде 31–32, 83, 92
 плаве шуме 16, 18, 20, 22, 80
 плава кубета 86, 89, 90
 плаве вене друмова 23, 31
 плави бескрај 40, 42–43
 плави видик 19, 35
 плави звук 96
 плави круг 79
 плави пут 15, 81, 93
 плави узлет 21, 90
 плави храм 89, 91
 плаво – ведро 95
 плаво небо 20, 22, 86, 89–91, 95, 149, 157, 162
 плаво лишће 14, 20, 80, 92
преображај 7, 12, 22, 25–26, 29–40, 48, 90, 93, 110, 123, 180
Прокупље 8, 10, 52, 59, 75, 97, 99–101, 107, 122, 126–136, 145–146, 173–
175, 177, 182–184, 188, 191, 193–195, 197, 199–201
„пројекат” Раде Драинац 12, 49, 97, 110, 113, 115
пут 3, 7, 10–25, 28–43, 45–50, 53, 56–57, 59, 65, 73–75, 80, 82–85, 87, 88,
80–93, 95–97, 101, 104, 108, 112, 116, 123–125, 145, 150–151, 153, 160–
163, 167, 169–171, 175–177, 193

жуг пут 17, 39, 176

С

сан 18, 28, 32, 72, 87, 95, 150–153, 156, 163, 165–167, 170, 171, 180, 184, 188
село 16, 24, 31, 36–37, 39, 41–42, 50, 64, 65, 73, 107, 117, 123, 146–148,
151, 153–157, 160, 165–167, 176–178, 180, 183, 185, 187
слобода 10, 24, 28, 31, 44, 61, 68, 76, 99, 100, 108, 118, 149, 165, 174
слобода златна 70

Т

Ток / ток 9, 12, 22, 72, 88, 108, 128, 134, 176, 182–188, 193, 199, 201
Топлица 3–5, 7–13, 16–21, 24–25, 29, 31, 35–37, 39, 40–50, 52–63, 65,
69–76, 83, 93, 97–99, 101, 105, 107–109, 114, 116–117, 121–125, 127–130,
134–135, 140, 143–146, 149, 158, 162, 166–169, 172–176, 179, 181–189,
193, 199, 201
бунтовна Топлица/пркосна Топлица 13, 45, 53, 59, 68, 76, 119
гласита Топлица 59
дах Топлице 9, 24, 29, 49, 72, 73, 124, 162
зелена Топлица 12, 24, 39, 47, 60–61, 68, 175–176, 188
историја Топлице 9, 10, 13, 22, 32, 37, 46, 58, 60, 63–65, 67, 97
крвава Топлица 71, 74
културно-историјски споменици Топлице 5, 74, 183–185
љубљена Топлица 57, 86, 128, 141–142, 149
река Топлица 65, 185, 188
симболизација Топлице 3–4, 21, 29, 47, 56–58, 73, 74, 79, 140, 185, 188
устаничка Топлица 13, 116
топола/тополе 150, 154, 158, 179, 186
Трбуње 13, 39, 41, 107, 117, 121, 123, 125–126, 130, 137, 142, 176

Х

хипнизам 48, 77, 137–138, 140, 191, 198, 201
Хипнос 12, 21, 48, 191, 198
Хисар 61, 69, 121, 128, 129–130, 177, 183–185, 194, 196, 198
хлеб 22–23, 26–28, 30–37, 37–38, 145, 168
горки хлеб 33
кора хлеба 31–32, 36, 38, 154
крвави хлеб 32
хлеб као тело 32
хлеб поезије 22–23, 28, 30, 31, 33

црни хлеб 23, 31, 37, 154
храм 79, 86, 90–91, 94, 124
 плави храм 86, 89, 189
храст/храстови 71, 160, 166, 185–186

Ц

црвен/црвена/црвено 11, 17, 32, 38, 68–69, 73, 82, 102, 154, 163, 172, 195
Црни дани / црни дани 9–10, 13, 31, 53, 97–98, 114–119, 121, 146, 174, 182, 189

Ш

шљива 36, 62, 124, 150–151, 169, 188
шума/шуме 13, 14, 17, 61, 72, 91–92, 96, 123, 151, 154, 156, 158, 162–163, 165–167, 169–171, 173, 175–178, 182, 184–185, 188
 балканске шуме 22, 153, 154
 далеке шуме 178
 дивље шуме 94
 јужне шуме 43–44
 топличке шуме 68, 74, 124, 151, 164, 168, 178
 шуме родне 45, 95, 124, 150, 164, 168, 178
 црвене шуме 68–69, 150, 187

We started discussing the topic, the idea, and the representation of Toplica in the work of Rade Drainac in the essay “Toplica in the work of Rade Drainac”, after which this monograph is titled. We showed that the research of Toplica in the work of Rade Drainac is relevant, not only due to the fact that this creator was born in Toplica and that he contributed a immensely to the development of literature and culture of this area, but also because this topos is present in the words and images Drainac produced. More precisely, Toplica, as literal chronotope, is present in the poetry, prose and artistic work of Rade Drainac on both metaphorical and symbolic planes. In the broader classification of literature, Toplica is represented in the literary-artistic, literary-scientific, literary-critical, essayistic and epistolary aspects of Rade Drainac’s work. The topos of Toplica in the work of this author is seen outside of the traditional regional reading, represented in literary criticism, ie through the model of a symbolic topos and in relation to the color reception and symbolism of Drainac’s poetry and prose (mostly blue, dark blue, and green). The interpretation of the representation of Toplica in the works of Rade Drainac, while showing a certain semantic stability and continuity in the ideological development of Toplica, can illuminate a new face of Drainism as, among other things, a permanent re-examination of problems and values and can outline the contours of its perhaps not fundamentally different, but a more precise, warmer and consistent manifestation.

The monograph “Toplica in the work of Rade Drainac” is structured through ten sections that follow the shaping of Toplica as a motif and its symbolization at both the diachronic and synchronic levels in Drainac’s work, while intersecting with the poetics of Drainac’s contemporaries (Miloš Crnjanski, Grigorije Božović), precisely through this motif / topos / symbol.

Grigorije Božović and Rade Drainac hold a significant place in the corpus of interwar travelogues. Again s t the

background of the interwar travelogue genres, the mentioned literary (and not only literary) travelers share the same motifs and thematic interests: they dedicate a significant part of their travelogues to Toplica. This work illuminates on the nature of the poetic crossings between two (travel) writers, close in regards to motifs and thematic inclinations, time periods of their Toplica travelogues, beliefs, views on society, rebellion, and even the way they entered the literary canon of our literature (among others, the literary historian and editor Gojko Tešić contributed to the affirmation of the works of these writers). An analysis of the discourse of Božović's and Drainac's time-close travelogues about Toplica reveals a different "face"; of Toplica. While at the heart of Božović's travelogues is the individual, shaped by the poetics of Božović's stories, history and facts, in Drainac's travelogues Toplica becomes a symbolic topos - a whirl of blue and green - which in turn is in accordance with the poetics of certain avant-gardisms and Drainac's views of Toplica in his entire opus. Deciding on different stylistic procedures, these (travel) writers still come to essentially identical conclusions on this topic. After all the questions concerning the poetic crossings between the Toplica travelogues, the paper also explores the places of possible real encounters between these similar and yet different rebels.

Despite the discrepancies regarding certain functions of literature and in connection with certain socio-political issues (noting how Miloš Crnjanski's ideas, but also his creative and private personality were the subject and object of Drainac's polemics), the literary-artistic works of Rade Drainac and Miloš Crnjanski show a series of poetic intersections of these two writers, literary travelers and advocates of personal interpretations of expressionism, in terms of symbolizing the homeland and coloring the senses and other impressions and expressions related to them. The types of these poetic crossings, and their meshes

and divergences are the subject of interpretation in the section of the monograph titled “Blue Spaces and Sensations”. The sixth section of the monograph is dedicated to the shaping of Rade Drainac’s personality and character in the entire opus of Ivan Ivanović, a creator who, with his literary, artistic and literary-scientific work, also significantly contributed to the development of the culture of Toplica.

The subject of the paper “Ivanović’s Drainac” is the analysis of the creative, social and private personality of Rade Drainac in the essayistic and literary works of Ivan Ivanović, with the aim of following the genesis of Ivanović’s interest in the mentioned creator and pointing out his multifaceted representation in Ivan Ivanović’s work. When analyzing the shaping of Drainac’s personality in the works of Ivan Ivanović, we notice the emergence of a key figure (a symbol of a rebel and superfluous writer) within the ideological plane of Ivanović’s work and a social phenomenon of permanent critical re-examination which becomes, precisely through Drainac’s character in Ivan Ivanović’s work, deconstructed (revalued) into its positive extreme.

The seventh section of the monograph provides a direct overview of the influence of Drainac’s work on the later literary and cultural image of Toplica, and confirms the importance of Rade Drainac’s work for the affirmation of Toplica in this context through a list of significant events, charters and awards. The research part of the monograph “Toplica in the work of Rade Drainac” culminates in the segmentation of poetic and prose fragments about Toplica in the entire work of Rade Drainac. Having in mind certain features of poetic expression (emotionality, figurativeness, etc.), we decided to single out fragments in which Toplica is explicitly and unambiguously represented (native land, birthland, ie birthland as opposed to homeland in Rade Drainac’s poetic and prose system).

Биографија аутора

Мирјана Бојанић Ћирковић рођена је 5. марта 1985. године у Прокупљу. Основну и средњу школу завршила је у Блацу, а основне академске студије Књижевности и српског језика на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. На поменутом факултету завршила је и докторске академске студије Филологије, а одбраном докторске дисертације *Типологија читалаца у романима Милорада Павића у контексту савремених теорија читања* 2018. године стекла је звање доктора филолошких наука. Током трајања докторских студија Филологије стручно се усавршавала у Центру за нараторолошке студије Универзитета у Орхусу, у Данској. Шест година је радила као наставник српског језика и књижевности у Блацу и Куршумлији, а од 2016. године запослена је на Филозофском факултету у Нишу у звању асистента, асистента са докторатом, потом и доцента на студијском програму Србистика.

Аутор је више од осамдесет научних радова из области теорије књижевности и српске и компаративне књижевности, објављених у домаћим и међународним часописима и зборницима радова и монографија *Лик Богородице у делима Љиљане Хабјановић Вуровић* (2019), *Читалац у науци о књижевности* (2020) и *Топлица у делу Рада Драинца* (2021). Коаутор је читанке за пети, шести, седми и осми разред основне школе (*Похвала, Изазов, Одејај и Аплауз*) издавачке куће „Герундијум“, и коуредник је више међународних и домаћих зборника радова. Члан је Центра за православне студије Универзитета у Нишу, Центра за нараторолошке студије Универзитета у Нишу, Центра за савремена филолошка проучавања младих истраживача при Филозофском факултету у Нишу и секретар је српско-румунског часописа *Исходишта*. Учесник је пројекта Огранка САНУ у Нишу „Књижевна прошлост и садашњост на простору југоисточне Србије“. Добитница је Светосавске похвалнице Топличког управног округа за 2018. годину и повеље „Драинац“ за допринос развоју културе Топлице.

Мирјана Бојанић Ћирковић

ТОПЛИЦА У ДЕЛУ РАДА ДРАИНАЦА

Издавач

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА,, РАДЕ ДРАИНАЦ” ПРОКУПЉЕ

За издавача

проф .др Наталија Јовановић,
декан Филозофског факултета у Нишу

Драган Огњановић,
директор НБ,, Раде Драинац” у Прокупљу

Лектура и коректура
Доц. др Јелена Стошић

Илустрација на корицама
Боле Милорадовић
Дигитална колекција *Драинац*

Дизајн корица
Милена Зарова

Прелом
Младен Ћирковић

Формат
14,5 x 20,5 cm

Штампа
SCERO PRINT ,Ниш

Тираж
200

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09 Драинац Р.

БОЈАНИЋ Ћирковић, Мирјана, 1985-

Топлица у делу Рада Драинца / Мирјана Бојанић
Ћирковић. - Ниш : Филозофски факултет Универзитета
; Прокупље : Народна библиотека "Раде Драинац", 2021
(Ниш : Scero print). - 215 стр. ; 21 cm

Тираж 200. - Биографија аутора: стр. 215. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр.
191-202. - Регистар. - Summary.

ISBN 978-86-7379-561-4 (ФФУ)

а) Драинац, Раде (1899-1943) - Мотиви - Топлица

COBISS.SR-ID 41436937

